Б. Гомзин.

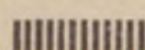
* * *

Пружинно розігнулась спина —
Вчорашній раб навіки вмер.
Нова займається вже днина —
Нових пісень іде новий Гомер.

Вогнем палахкотить червона Троя
Під зойк і плач гіркий юрби,
І реквієм співає дзвінко зброя
Над трупом давньої ганьби.

На місці тих шматин червоних
Червоні грають контуші,
А в великодніх віщих дзвонах
Вся міць козацької душі.

1. II. 1928 р.

Я. Курдидик.

Молодість.

Змиїться річка прозоросрібною стрічкою, а над нею столітні тополі.

Одним кінцем вперлися в небо, — другим у нутро землі.

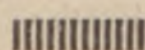
А за ними чотири дороги у чотири сторони світа, що ними промандрувала моя мододість.

Пішла першою і пізнала світ...

Пішла другою і пізнала Бога...

Пішла третьою і пізнала правду і зло...

А тепер йде четвертою — щоби пізнати вічність.

Антін Вартовий.

Віра донни Рети.

Хмари, білі хмари,
Пальми — тінь-лучами —
Сонце золотаво,
Вечір, дзвони грають.
— О, Мадонна мія,
О, Мадонна мати! —
Понад води гимни —
Голуби крилаті.
Понад води гимни —
Матері Марії...
Гимни — білі меви
Із храмів Севіллі.
— — — — — —
— Донна Рета мія!
Ходиш, як по хмарах,
Буду тореадор,
Як не покохаєш! —
В чорних косах квітка,
Кров — гарячі вина,
Їй, немов Мадонні
Всі пісні творили...

Вечір, білі меви,
Всюди так тихенько...
Шелеснув метелик
Десь крильцем легенько.
— — — — — —
Хмари, чорні хмари!
Чорними мечами:
Листя пальм! А в храмі:
— Змилуйся над нами!
На хрестах вороння,
Облаки до долу,
Місяць прислонили,
Щось таке говорять...
В чорних косах квітка,
Кров — вино бурлисте;

На церковних мурах
Хтось ридає: Христе!
Хтось ридає: Мати!
О, Мадонна мія!
Вулицями тіни,
Люд божеволіє...

Донна Рета в церкві,
У серпанках синіх:
— Я одна, Мадонно!
Я одна правдиво...
Донна Рета в храмі
У сльозах (від диму?) —
Гей, паліть, пожари,
Гей, кадіть „кадилом"...
О, свята Мадонно,
Ти! що понад хмари,
Кинь у темінь ночі
Божевільним кару!
Ти по хмарі ходиш
Із мечами сонця,
А мечі Севіллі
Смертію нам дзвонять,...
Вже у цирку срібло,
Вже по норах злото —
А в Твойму храмі,
Ти бенкет голоті? —

Донна Рета плаче:
— Глянь, що на землі!
Кров арен у церкві,
Смерть на вівтарі!
Кров арен у церкві... —
— О, Мадонно Мати!
Я себе у жертву,
Прошу не карати!

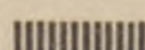
— Я себе вам кину,
Будьте хоч звірами,
Гей, за віщо Рету? —
Крикнув, — але пяний...

— Що це? Донна Рета
Вже слуга Мадонни? —
Шепнув тореадор,
Що кохався в донні.,.

Геть із храму звірі!
Я ваш ворог нині!
Я стаю на службу
Лицарів святині!

Троє: тореадор, Рета
І той пяний,
У серпанках синіх
На коліна впали.

Долина, у вересні, 1931.

Анатоль Курдидик.

Три фраґменти.

Дві сили.

Неділя. За вікнами сонце і молодий, рівний дощ. До хати влітають притьмом пахощі нерозгорнених бруньок.

Залучую антену в радіоприймач і надягаю на голову слухавки. Лопоче бляшаними словами...

Кельн... Москва... Варшава... Кеніґсвістергавзен...

...Lassen sie die Kinder kommen zu Mir...

Поважний, мякий голос наповнює вухо мельодією тих днів, коли було сказано ці слова і тих днів, коли ці слова стануться тілом.

— ... Революційну свідомість належить промощувати в низи, просилювати крізь усі прояви...

— Lassen sie die Kinder...

— На низинах забазуємо майбутні кадри світової революції, що перегорить...

— ... Kinder kommen zu Mir — пливе спокійно, певно, як велика ріка, голос.

Голоси перемагаються, плутаються і слова перескакують. Перекручую кондензатор, пересуваю — але вони всюди — так мов ними виповнено простір і мов силоміць впихаються в антену...

— ...свідомість пролєтаріяту, що заправить його на далекі й важкі бої.

— Lassen sie die Kinder kommen zu Mir... — невпинно, спокійно кличе Він — там — крізь фанатичну мову.

Безсилію. Бачу: Розгнуздану стихію, спняту залізними карбами баґнетів, що шкірить зуби й точить піну і — Його, Великого, Білого, такого, як по бурхливому океані йшов...

— ...спалахне увесь світ і зметемо міцним кулаком...

— Lassen si die Kinder kommen zu Mir...

Почуваю боротьбу, велику жахливу боротьбу і камянію від її погляду.

Відчіпаю антену.

Він.

Морозний ранок, що попри плащ аж до костей всовує зуби.

Ріг Городецької, Алєї Фоша і Сапіги. Авта. Вози з вугіллям, що торохкотом притолочують все. Трамваї. Ролєти. „Сензаційне мордерство ве Львовє“. Перекупки з баньками молока. Протискаються крізь товпу.

Вгорі і внизу вулиці біла імла, як чай з молоком. Якийсь вояк перебігає вулицю. Вози розминаються і свищуть немащеними колесами. Хтось нестерпно лається, вигукує і розсипає прокльонами. Йду...

А враз — в стоголосий, розгуканий вереск — ніби заляканий голос дитини — дзвінок.

Повертаю голову.

Трамвай спинюється. Лайка, брудна вулична лайка вривається на половині слова. Хтось вигукнув: „Сензаційне...“ і втих. Торохкітливий віз спинився.

Маленький дзвінок гомонить знову. Побіч ліхтарка і Він — Христос у виді хліба.

Посеред велитенського лоскоту ґіґантного міста, на розі чотирьох вулиць іде за маленькою зіркою свічки, за маленьким дзвоником

— бо там, може в сутерині, може в палаті, може в тюрмі — хтось конає й у хвилину немочі багне Його. Кликнув і Він йде...

І величезне місто-ґіґант, ніби велит невільник втихає. Спиноюється і робить дорогу...

— О, не перебивайте Йому, бо там хтось багне Його...

Сірі постаті клякають і клоняться. Кашкети і шовкові капелюхи. Моторовий трамваю знімає шапку.

Якийсь старшина виструнився і бє рукою в дашок...

— О, не перебивайте Йому, бо там хтось багне Його...

— Йду, сину...

Дядько Прокіп.

Скільки разів задзвонить у неділю великий дзвін — ввижається мені широке його щире обличчя, з довгими сивими старомодними кучерями. (Тепер вже таких не носять!)

Мав віз і коні і з того жив. Фірманував. До міста і з міста. А в неділю брав новий, білий кожух, змивав голову й ішов до церкви. Поклони бив і великим кулаком в дужі груди:

— Помилуй мя, Боже...

А я був в стрийка на феріях. Якраз червоніли вишні й цвіло збіжжя.

Прийшов лист. Прочитали ми. Оленка приїздить. Завтра. До стації 10 км. Завтра неділя. Хто поїде?

— Прокіп поїде!

— Ні, Прокіп не поїде — відповів стрийко.

— Що значить „не поїде“. Побачуть стрийко.

— Побачу, що не поїде...

Амбіція. Прокіп не хотів. „Завтра неділя“. Але з другого боку: Я. Оленка. І стрийкові хотів показати.

Рано пішов знову. „Не поїду, пане“. 10 золотих. 20 золотих. 25. Витягнув портфель. Шелеснув банкнотом.

— Не поїду.

— Чому, дядьку?..

Голуби на дядьковій криші воркували до сонця. Я стояв проти нього — лютий, безсилий — і мабуть блідий.

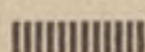
А враз з-під церкви вигукнув грімко дзвін і ніби срібну кулю — покотив гомін на поле.

Дядько зняв шапку і перехрестився. Потім показав пальцем:

— Чуєте?

І не поїхав. Я не пішов на стацію. Оленка прийшла сама.

... Я тоді бачив ще раз, що є речі, які не продаються...

Вячеслав Лащенко.

Лицар Михайлик*.

Світлій памяти мого брата Ростислава Лащенка

Кипариси... Моря гуки
Таємничі кольори...
Мінарети, наче руки,
Піднялися до гори.

І в воді горять зірниці.
Хвилі вються... Вир гуде...
В цій кохаючись музиці,
Хтось у зброї — сріблі й криці —
Біломісячний іде.

Наче Лір — король у драмі.
Зір, хода — величне все.
Щось ясне й подібне брамі
Він на ратищі несе.

Може, то над морем синім
В ніч цю зоряну, ясну
Чаром збуджений весіннім
Сам Михайлик встав зі сну...

Ледве знаний рідним лукам,
Лицар давньої доби,
Про котрого казку внукам
Шепчуть інколи баби.

Наче зорі, сяють очі...
Вуса білі, чуб, як сніг...
Дійсність то, чи ніч мороче?
Став на північ... Щось шепоче...
Вється хвиля біля ніг...

---

*) Є стара українська леґенда про лицаря Михайлика, або Михайла Семилітка. Як лихоліття було й татарин під Київ вже підступав, то Михайлик пустив з лука стрілу, а стріла і впала в миску татаринові, що благословився їсти. Татарин почав тоді вимагати, щоб кияни Михайлика йому віддали. Кияни на раді ухвалили це зробити. Тоді Михайлик, пославши їм докір гіркий, взяв на ратище Золоті Ворота та й поїхав у Царгород через татарське військо. А вони його й не бачили. Кажуть, що колись він у Київ вернеться і ворота на своє місце поставить.

Втік малим до Цареграду
Ще в Батиєві часи...
— „Може, вже дійшли до ладу?
Щось затихли голоси...

Вже втікли, мабуть, татари
За Дніпро в імлу хмурну...
Пронеслися Божі кари...
Улягли, вже певно й свари...
Браму Києву верну.

Волю й думоньку єдину,
Що не знає манівця,
Хай тобі, моя Вкраїно,
Увінчає брама ця!..„

Хвилі вються, шепіт чують...
Плещуть радоньку не ту:
„Тільки станеш сконфіскують
Миттю браму золоту.

А тебе пішлють по раки!
Дана Русь новим катам:
Меря й Весь*), немов Спартаки,
Лад новий заводять там.

Вір нам, первий еміґранте,
Вже не чути звідси й „SOS“...**)
Нині всі там арештанти,
У темниці й ваш Христос...

Кажуть, став, як цвинтар, Київ...
Це не трус, не вандалізм
І не меч якийсь Батиїв...
Зветься це — соціялізм.

Всіх гуртом оті гяури
Хтять загнати прямо в рай!
Досягли верхів культури —
Штик дзвенить замість бандури —
Кобзарям колишнім край!

---

*) Меря, Весь — старі північні племена.
**) „SOS“ на морській мові означає: „Рятуйте!“ Прим. автора.

Ти глухий, немов тетеря!
Світ руйнують Весь і Меря,
З нагаєм на Бога йдуть...
Скрізь вітри нові гудуть!

Сходу пишного столиця,
Другий Рим, старий Стамбул
На Борея часом злиться,
Що й сюди пливе намул.

Жаль, нема паші старого!
Хай би вчивсь у фахівця,
Хай би бачив, як без Бога
З Руси робиться вівця!...

Прошуміли під ногами
Та й пішли собі гулять,
Сяти злотом, жемчугами,
З затишними берегами
Та з садами розмовлять.

Наче вбрані в білу вовну,
Пливучи в легкім танці,
Онде й другі біля човну
Вже ворушать камінці...

Вкрита пишним омофором
Чарівна цариця — ніч,
Осрібливши море взором,
У палацах над Босфором
Розгортає казку ввіч...

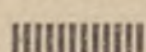
А вгорі, над морем Чорним
Грає золотом блакить,
Дише чаром співотворним,
Невідомістю пянить!...

І туди немов сягають
Мінарети передмість...
Плеще море... Зорі сяють. .
Навкруги жага та млість...

Шлють свій подих квіти пяні...
Мріє вогник де не де...
Тіні, наче на екрані...
Он над морем, у тумані...
Білий велетень іде!

І нічним автомобілем
Дивне марево оте:
Тінь несе на списі білім
Щось блакитно — золоте...

Podibrady Літо 1931.

Більшовицький універсалізм.

Загально поширився погляд, що в основі цілої модерної культури лежить індивідуалізм, себто боротьба за права й автономію одиниці в протилежність до уніформуючої сили всякого універсалізму. Та ми не хочемо літати думками у сфері таких абстрактних понять як універсалізм чи індивідуалізм, бо залежно від їх конкретного змісту, таке загальне твердження може бути або правдиве або фалшиве. З неменшим правом можна би напр. сказати, що індивідуалізм, і то не лише той, що його проповідував Макс Штірнер, але також індивідуалізм Фридриха Ніцшого, підриває в самих основах справжню людську культуру. Уявім собі лише, як виглядало би людське життя, якби всі люди, або більшість людей, приймаючи засади Ніцшого, забажали бути „надлюдьми", т. зн. жорстокими егоїстами і гордими аристократами, що „поза межами добра і зла", не вважаючи ні добра ні правди за абсолютні цінності, ішли би навіть по трупах тих, що інакше думають, і тих, що слабші або ніжніші від них, до своєї мети. Чи можлива така мораль „надлюдини", мораль „поза межами добра і зла", що для неї і добро і зло мають однакову практичну вартість, — для співжиття між людьми і для розбудови справді людської культури? Для нас цілком ясно, що такі засади переведені в практику зробили би з людини дику звірюку і привели би до війни всіх проти всіх.

Цим ми не відкидаємо індивідуалізму взагалі і добре бачимо його ясні сторінки. Знаємо, що здоровля і сила суспільности залежить не лише від здорової атмосфери суспільного ладу, але

перш за все від здоровля і сили одиниць. Але сила одиниць не повинна ніколи нехтувати етичними засадами, вона ніколи не повинна перемінятися в егоїстичне насильство, що служить лише собі без огляду на шкоду, яка з цього виходить для других. Звідси випливає необхідність етичних обмежень для одиниці, т. зн. таких обмежень, що мають на увазі і людську гідність одиниці і добро цілої людської громади. Такі етичні обмеження дає людству Христова наука своїми вічними правдами про абсолютну вартість правди і добра, про любов ближнього і про вартість людської одиниці. — Оскільки така наука важна для всіх людей без ніяких виїмків, остільки вона універсалістична. Католицька Церква являється проповідником такої науки серед усього людства й організатором практичного життя на засадах універсалістичної Христової науки. Але католицький універсалізм не здавлює одиниць у їх індивідуальному розвитку, ані не уніформує національної ріжноманітности людського роду. Знаючи, що розвиток людського інтелєкту може і через ціле море сумнівів і розчаровань дійти лише до берегів абсолютної правди і абсолютного добра, католицизм сприяє розвиткові науки, і як колись у середньовіччу скрізь закладав школи і університети, так тепер серед змінених обставин усіми своїми засобами підтримує людину в її змаганнях на шляху до пізнання правди. На бурхливому морі матеріялізму і релятивізму Католицька Церква все була і залишається для людства світляним дороговказом до берегів вічної правди, а тимсамим до справжньої людської культури на землі.

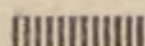
Та життя на цьому світі це безнастанна боротьба світла і тьми, безнастанна боротьба і в нутрі кожної людини і в суспільному життю людської природи. При організації земського життя беруть участь дуже часто і темні сили, що не зважають ні на абсолютну вартість одиниці, ні на вічні і незмінні правди, а своїми експериментами і проповідю взаїмної ненависти тягнуть кудись у пропасть зневіри, егоїзму і матеріялізму, у ту пропасть, де людина майже перестає бути людиною, а переміняється у щось дуже подібне до дикої звірини. Таким нелюдським і кровавим експериментом над сучасною людиною являється більшовицький універсалізм. Негуючи усе людське в людині, не дозволяючи їй навіть самостійно думати, знищивши фізично або морально всю інтелігенцію, більшовизм намагається перетворити кожну людську одиницю у механічне колісцятко своєї політичної і господарської машини. Справжнім духовним життям людини більшовизм ціка-

виться лише настільки, наскільки його треба знищити. Вистарчить прочитати якийнебудь більшовицький журлал чи книжку, щоби побачити той страшний упадок духового життя й упадок звичайного льоґічного думання у цілім царстві червоної звізди. Невеличкий процент страшної ґенерації інтеліґентів, що живе в межах СССР, серед незавидних умовин працює в кайданах офіційної марксівсько-ленінської доктрини і в тяжкій атмосфері державного терору доживає свого віку. А молода ґенерація не підростає. В усіх школах заведено numerus clausus, мотивуючи це тим, що не треба підтримувати „надпродукції“ інтеліґенції. Вся освіта редукується на політграмоту і на фахову підготовку для точно означеної функції у господарській та державній машині. Людині замкнено шлях до світла, шлях до царства духа. Їй сказано, що нічого крім матерії нема, та що все життя — це життя фізичне. Заборонено вірити в душу, заборонено вірити в Бога, заборонено святкувати свята і цілий ряд церков перетворено в клюби, театри і музеї. Святе лише те, що сказав Маркс і Ленін. Ніякої інтеліґенції більшовикам не треба, бо їм не треба зрілої думки, яка напевно шукала би виходу з зачарованого кола офіційного матеріялізму та касарняного уніформізму і напевно найшла би шлях для визволення людського духа зі стану апатії і озвіріння. Усе шкільництво організоване так, що для вільної думки у ньому місця нема. Політична грамота, простацька пропаґанда безбожности і підготовка специялістів для ріжних галузей економічного життя, отсе головні елементи більшовицької освіти. Для вільного розвитку одиниці і для вільного розвитку нації там взагалі нема місця.

В душній атмосфері плебейського універзалізму, що гарні кличі про рівність перетворив собі у Прокрустове ложе для знищення усього, що вище і краще, нидіє кожний зародок здорового індивідуалізму, нидіє і завмірає все те, що справді гідне носити імя людини, а також нидіє і завмірає нація як вираз групового індивідуалізму людства. Буйний життєвий розмах української нації, що почався з нестримною стихійною силою по розпаді царської Росії, тепер в обіймах більшовизму пригас і деґенерував у ріжні форми карикатурної українізації. Загляньмо до преси і до більшости книжок, що виходять на Радянській Україні, а не знайдемо там ні українського духа, ні чистої української мови. Все те лише „українізоване“. Старий зміст давної єдиної неділимої Росії переложено на провінціяльний жарґон російських чиновників, що живуть на Україні. Такий конкретний зміст ми

бачимо в універсалізмі більшовиків. Він жорстоко придавлює кожну одиницю і кожну націю, та для нас як українців найбільш болюче те, що він своїми отруйними подихами занечистив повітря на наших землях і викривив розвиток нашого національного організму. Обовязком усіх католиків-українців є отверта боротьба з усім тим, що затроює наш національний організм, а перш за все з тим, що затроює нашу душу і все духове життя нашої нації. Таким обовязком для нас всіх є і боротьба з більшовицькою отруєю.

Проблєма універсалізму та індивідуалізму являється нам не у формі альтернативи: або універсалізм, або індивідуалізм, у загальному, а через те і малозмістовному розумінню обох цих термінів. Для нас католиків, це є питання синтези двох точно означених понять, а саме шляхотного етичного індивідуалізму з католицьким універсалізмом. Ми віримо, що на українському грунті при співпраці всіх українців-католиків така синтеза стане скоро доконаним фактом і буде завязком морального, духового і національного відродження кожного з нас і цілої нашої нації як цілости. *К.*

К. К.

Більшовицька динаміка.

Гучномовні слова, розбундючений тон:
„Моноліти, когорти моторів,
„Семафори в майбутнє, залізо-бетон
„І динаміка мас і просторів“...

Про динаміку ту більшовицький Парнас
Особливо співать має звичку.
І враження таке він справляє на нас,
Мов співа про страшну більшовичку:

Женю Бош, Соню Кац, а чи навіть якусь
Еманацію з них дуже люту.
І ввижається вам дика Суздальська Русь,
Звірина, упирі і Малюта*)!

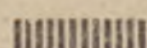
*) Малюта — найлютіший кат чрезвичайки московського царя Івана Грозного.

А чи знаєте ви, жовтенята*) смішні,
Дичино лісова й степовая,
Що динаміці світ зовсім інші пісні
І цілком іншим тоном співає?

Що в концерті наук цей динаміки тон
Є найкращим, божественним тоном?
Ним співали колись Ґалілей і Нютон,
Далямбер та Ляґранж з Гамільтоном!

Тож культурні слова ви закиньте у кут,
З вас бо досить і варварських буде.
Хіба мало їх є: комнезам, пролєткульт,
Соцзмагання, колгоспи, сельбуди?!

І таких без кінця. Замість слів, на устах
Начикрижені з мови цурпалки,
Як ті клапті свитин, що на ваших хребтах,
Як у шлунках бурда з ком-їдалки.

З ТВОРЧОСТИ МОЛОДИХ.

Б. І. Антонич.

Перший сніг.

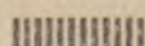
Осінь переїхала по полі возом золотим.
Понад кучугури кучерява мряка — срібний дим.

Сонце з батогом проміння вогняний погонич,
навпростець по небі білі хмари в перегони.

На куделі верховіття сиве павутиння.
Підпирається гори рукою далеч синя.

Вітер жовтий лист з дерев змітає помелом,
в гущині сухе гілля гуркоче мідяний псалом.

Білі квіти впали — заповідь майбутніх січнів;
перший раз тоді поцілувала землю вічність.

*) Жовтинята—покоління, що виростає в ідеольоґії жовтневої революції, взагалі визнавці більшов-ідеольоґії. Термін більшовицький:

Б, І. Антонич.

Копання картопель.

Поволі, поволі
по сивому полі
дими кружляють
на вільній волі.

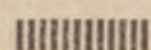
Короткими днями
цвітуть вогнями
на краю плаю,
немов квітками.

Багато багаття,
червоне шмаття,
а часом жовте,
немов лахмаття.

Обличчя веселі,
імли куделі,
а подув з броду
пяніє в хмелі.

Вже літа є досить
угору осінь
хустини білі
хмарин підносить.

. . . .
— знаки німі,
що піддається
зимі.

Микола Гурко.

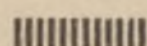
Зовялі надії весняні...

Одцвіли пречудні лелії
І сплелись худими руками...
Зовяли весняні надії,
Одцвіли пречудні лелії
Й склонились рядком головками...

Десь мрія весняна поділась
— і бабине літо нитками...
Лозина у річку схилилась,
А мрія весняна поплелась
Десь з бабиним літом шляхами...

Зовяли надії весняні
І — зникла послідня заграва...
Верби щось мідно-багряні
Зовяли надії весняні —
Лишилася осінь блідава...

12. 9. 1930. р.

Вяч. Миропільський.

Ґабор Костельник

бачвансько-руський поет і головний діяч бачвансько-руського відродження.

(Докінчення)

Розмірно меншу групу, ніж патріотичні пісні й поезії, становлять у поетичнім надбанні Костельника на бачвансько-руськім діялєкті елєгії й поезії з дещо фільософічним, так би сказати, забарвленням. Це переважно твори останніх років. Чи не найкраща з них, се коротка, але гарна й своїм змістом і поетичним висловом поезія „Аероплан“ (написана в 1927 р.).

На високій горі, де рояться хмари, відколи світ є світом, орли гніздо мали. У гнізді тім орлята вчаться світ пізнавати — і додолу у пропасть, і до сонця літати... Та на раз орлят стурбувала незвичайна новина. Трясучися від страху, питаються вони старого вірла, котрий щойно прилетів до гнізда:

„Апо (тату)! апо! цо то? чи нє конєц швета?
попод нєбо якиш шаркань — шаркань (смок) лєта!
форка, ричи (ть) страшни — чи сце не видзели?
Ах, ви нам, о таким ніґда нє ґварєли!
Здихнул (зітхнув) стари орел, долу спущел главу:
„Дзеци мойо! вічну страцели сме славу!
Славу, цо нам Бог дал, та нам човек однял,
і славу і царство!“ — так ше орел озвал.
„То нє шаркань, цо сце под нєбом видзели!
Але тот, цо вше го бац(ь) ше сме мушели!
Бог му придал ключі од швета шицкого,
а вон, вше бєснєйши, Бога гоні з нього!
„Цалу жем препалєл — як цеглу у огню,
та тераз і нєбо уж одніма Богу!
Огень, дим і смрод і шмерц по нім розноши,
свою славу шеє (сіє), Божу славу коши (косить)...“
Стари мудри орел дзецом так гуторел,
кед вибачел, як ше нову швет ушорел.
Дзе лєтали орли, одкеда швет швета,
та тераз машина, яґод шаркань лєта“.

Серед інших поезій тоїж групи звертає на себе увагу незвичайно проста у своїм вислові, але саме цим симпатична і гарна елегія „Помарли ми оцец і мац“. Особливо перші рядки цієї поезії відзначаються зворушливою щирістю, безпосередністю почуття й оригінальністю:

Помарли ми оцец і мац
од старосци,
Гей, уж і я, і я блїжей
ґу вічносци!
Мамо моя, уж на швеце
нєт нікого,
хто би ме, як Ви, так волал:
„дзецко мойо!“

Штерацец і штири — то су
роки мойо,
Іпак Ви мнє вше волали:
„дзецко мойо!“
Пецеро уж мал сом дзеці,
дзеці свойо,
іпак Ви ме вше волали:
„дзецко мойо!“...

Як просто, правдиво і дійсно по мистецьки віддана тут в кількох словах і любов матери, глибока, наївна, навіть дещо комічна й зворушлива, та спогади й настрої сина по її смерти.

Подібні ж щиро поетичні риси знайдемо ми і в „Піснях з велькей войни“ („Колїсанка“, „Дзівоча пісня“, „Смутні роки“). Поетична простота, щирість почуття, глибока правдивість і ніжність, котра одначе не приходить (як у багатьох наших поетів і письменників XIX ст., а й деяких сучасних) у неприємну солодкаву сентиментальність.

Значну частину бачвансько-руських поезій Костельника уявляють вірші для дітей. Костельник любить дітей, розуміє чи відчуває їх думки, почуття, смаки і вміє писати для дітвори. Для дітей написав він чудовий двоактовий драматичний нарис „Ґу Христови“, одну з найкращих перлин своєї поетичної творчости. Дітям також присвятив він багато віршів, простих, веселих легеньких, іноді трохи дидактичних, іноді написаних просто для розваги — від повчаючої поезії „Жимськи вечар“ до веселого віршика „Кед ше била муха з муху“ та звукоподібних, писаних для менших діточок „Горлиці“ або „Глєда кура гнїздочко“ і т. п. Знайдете серед тих дитячих поезій Костельника й гарні баєчки, й написані для дітей спомини про дитячі роки поета („Дом і швет“, „Бачкей“) і т. д.

Окремо серед бачвансько-руських поезій Костельника треба згадати його історичне віршоване оповідання „Пан-отец Копчаї Янко“ і найбільшу з бачвансько-руських поезій — „Препасц виниїци“. — В першім з них згадує поет славного в свій час керестурського пароха Янка Копчаї, ідеального священика, й великого добродія бідних, котрий гаряче любив свій Керестур і, коли його іменовано епископом, відмовився від епископства та лишився у рідній і дорогій його серцю керестурській парохії.

Цілком осібне місце в бачвансько-руськім поетичнім надбанні Костельника займає досить великий (понад 300 віршованих рядків) ліро-епічний твір „Препасц винїци“. Сюжет його досить простий. Старий виноградар оповідає про ті часи, коли він був власником „винїци“, яку він одідичив од батьків і дідів і яку любив усею душею. Скільки радости, скільки щастя давала йому праця у тій винниці:

„Пришла яр (весна), а за ню і моя робота:
през дзень од чокота ходзим до чокота,
та одкривам лозу... Шерцо ми ше треше,
думам, же ме вітор так на кридлох нєше“...

Малюнок „пробудження“ винниці, зогрітої весняним сонцем котре незвичайно мальовничо та ніжно порівнює поет з пробу,

дженням малої дівчинки, яку пестить її мама, — один з найкращих в цім поетичнім оповіданні. — Та ось уже новий малюнок. Надходить літо:

„і так, нє знам кеди, яр на лєто прешла,
уж одквітла, уж і зродзела черешня —
а моя вініца за ню ше понагля
та свойо пахняце квіце указала.
Квіце поспадало, віша ґіріздочки —
з дня на дзень ше красше налїваю бобки“...

Нова праця, нова потіха, нова радість. І при тім одна лиш турбота, яка й виливається в отсих молитовних проханнях до „святої жеми“ і до „нєба“:

„Свята жеми, святе нєбо! цо лєм маце,
през тоту вінїцу шицко ми даваце!
Будз лє, нєбо, мирне, бурї нє посилай,
ляд і діждж нєдобри у зубадлох тримай!
Пошлї їх на морйо, пошлї на пустиню —
а моєй вінїцу влагу дай обилну:
ціху росу, ціхи діжджик, ціхи вітри —
нє обивай бобки, нє суш ми ґірізди!
Алє дай і цепла, — грозну огня треба!
То од тебе питам, од святого нєба!

Одна за другою зміняються картини дозріваючої винниці, несучи нові радощі працюючому на ній господареві. Нарешті, найбільша радість:

„яка була радосц, кед забелавела
даяка ґірізда, перша кед дозрела!
вжал сом ю, одрезал — гоч сам ю сановал,
але сом лєм єден бобок з нєй коштовал,
гевто однєс дзецом — най то єдза дзеці,
бо то перші плоди лєм дзецом єсц швечи“...

Далі перед нами розгортає поет незвичайно мило та гарно змальовану сценку частування дітей першим виноградом.

Та надходить осінь, а з нею найбільше торжество і „свято“ винограддя:

„оберачка! шпіви! шміхи! беганїна!..
то веселі днї, кед два ше сходза вича:
старі пию(ть) старе, младі пию(ть) младе —
шак то ти і сам знаш, оздаль ци познате!
Жимі треба огню, яр заш люби(ть) квеце —
а кед єст, цо треба, та теди єст щесце!“

І так бувало що року. Шісдесять років, спершу малим хлопям, потім юнаком, зрілим мужем і вкінці старим, бачив виноградар що року ці картини, що року радів їм, і жив разом зі своєю винницею. — Та раптом сталося нещастя, велике, страшне нещастя. Винниця почала вянути й гинути. Загніздилася в ній **фільоксера**, цей страшний бич винниць. Старий виноградар не розумів, що діється з його винницею; не знали ще тоді люди в його околиці, що то є фільоксера. Пробував ратувати винницю. Та все було даремне. Прийшла нова весна і нова зелень появилася всюди, —

„а моя виніца далєй, далєй прела!..
Ніч сом уж нє робел, ніч сом нє прегварел,
лєм сом на виніцу яґод мертви патрел...“

І там, де була чудова винниця, стирчать лише

„спрети даскельо чокоти...
ту і там коліки голі іще стирча,
іньші поспадали — вшадзи мертва ціша,
цінтор, прави цінтор остал ми з виніци —
а тим, цо у гробе, слунко уж нє швіци“...

Малюнки винниці переплітаються з гіркими скаргами старого виноградаря та сумними елегійними його розважаннями...

„Боже, яки закон на тім швеце влада:
шицко, і найвекше, на прах ше розпада!
Алє чловек вше ше одніма од шмерци:
хоч умера — живот йому на памеці!..“

Малюнки в поезії — річ дуже трудна, особливо малюнки природи. Навіть великі поети — мистці, в погоні за гарним, яскравим малюнком, переходили дозволену поезією межу і впадали в непоетичне, о п и с у в а н н я природи. Поезія — мистецтво наскрізь динамічне, так само як музика, театральна міміка і балєт; вона потрібує руху, „текучого“ життя. І зле робить той поет, який хоче малювати природу чи взагалі які будь життєві образи засобами, приступними лише малярові (цю помилку робив, між ін., навіть Коцюбинський, може занадто прославлений за гарні „малюнки“ природи в його творах, — якраз ці „малюнки“ вважаємо за одну зі слабших рис його творчости). Але Костельник зумів змалювати свої образи не статичними, малярськими фарбами, але яскравими, динамічними, отже дійсно властивими поезії штрихами; а до того зумів сполучити ці малюнки з поетично переданими рефлєксами, тобто осягнув конче потрібного в краснім письменстві при поетичних малюнках синтезу поетичного образу з рефлєксивною лірикою, без котрої малюнок у краснім письменстві майже завжди скидається на прозаїчний опис.

Рівночасно з тим, поет використав у своїм творі й деякі етноґрафічні риси, виявляючи при тім належний такт і міру й не нагромаджуючи цих рис забагато. — Взагалі, в сфері ліро-епічної поезії виявив себе Костельник правдивим мистцем.

Як справжній т в о р е ц ь бачвансько-руського письменства, Костельник не міг обмежитися теоретичними творами на бачвансько-руськім діялєкті. Він дуже багато зробив — теоретично і практично — і для оброблення та пристосування бачванського наріччя нашої мови також до вживання його в науковій і мистецькій п р о з і. Уложив і видав граматику бачвансько-руського наріччя, писав статті про це наріччя, виявляючи його характеристичні риси та обстоюючи його приналежність до української мови, написав далі низку надрукованих у бачвансько-руських календарях історичних нарисів („Петро і Янко Копчаї“, „Природни і газдовски живот Русинох у Бачкей і Сріме“, „Значенє Керестура“, „Церква у Керестуре“, „Школа у Керестуре“

і т. д.). та кілька інших статтей: „Яка наша народна назва“, написана в 1921 р. (в цій статті о. Костельник старається популяризувати серед бачванських русинів національне імя — українців) і т. д. Рівнобіжно друкував Костельник на бачв.-руськім діялєкті й невеликі оповідання переважно дидактичного або напів-ліричного характеру. Одні з тих оповідань мають теми, взяті зі Св. Письма: „Отцове народа“ (Никодим і Йосиф Ариматейський), „Кед ше нови швет родзел“ (з життя св. апост. Павла); обидва властиво стоять на межі красного письменства і популярного навчання. Інші оповідання („Давні пайташки“, „Кредла і Кредланя“, „Смутна гдовица“, „Валалски чловек“, „Муша буц черкотки“) змальовують перед нами бачвансько-руське життя; проходять в них, як живі, перед нашими очами: ось „бачи Янко“, „валалски чловек“, незвичайно симпатична постать, без роду і племени, що журбу і сум розвівав у гуморі й жартах; його автор, певно, змалював з натури і присвятив його змальовання чи не найкраще зі своїх оповідань („Валалски чловек“); ось підстаркувата жінка керестурська Ержа, що повдовівши в немолодому віці, зібралася вдруге виходити заміж, та розглянулася по Керестурі, й зрозуміла, що запізно в її віці „на гдовцох патриц“, але слід „ше Богу Нєбесному модліц — до гроба ше готовиц!“ („Давні пайташки“); ось німець мельник Кредла і його жінка німкиня „Кредланя“, що оселилися у „рускім валалє“, стаючи для „руснаків“ взірцем працьовитости, порядку, чистоти та гарного життя; ось безженний „паноцец“, „млади а нєженєти“, що, не маючи родини, покохав „ґовлї“, котрі жили у гнізді на комині його хати, а, коли забив хтось „ґовляка“, від усеї душі жалів та співчував горю невтішної „ґовльової“ вдовиці („Смутна гдовица“); ось, нарешті, переселенець з Керестура Дюра Предняк, що вже давно поселився в іншім „валалі“ у сусідній з Бачкою Славонії, та все не міг забути рідного Керестура і в своїм новім „валалє“ хотів би відтворити другий „Керестур“ — і справді перетяг в той „валал“ багато руських родин з Керестура, багато спричинився до отворення „руської“ церкви у тім валалі, та бракувало йому в в тій церкві „черкоток“ — малих дзвіночків на кадилі, таких, які були в керестурській церкві; аж по кількох літах, по довгій гризоті і смутку дістав таки бажані „черкотки“ Дюра Предняк — і радів як дитина, чуючи, як вони легенько дзвенькали, коли кадив панотець — зовсім так само, як у Керестурі!

Та найвищої поетичної краси досягає Костельник безперечно в драматичній творчості. Небагато написав він драматичних творів — лише невеличкий двоактовий драматичний етюд для дітей „Гу Христови“ й пятиактову трагедію на біблійний сюжет — „Єфтайова Дзівка“. Але це, без сумніву, найкращі твори бачвансько-руського поета, в яких найсильніше виявився його талант. І це дає підставу до питання: чи не є драматична поезія властивим і головним поетичним покликанням Костельника, яко поета й письменника? А рівночасно відчуваємо й певний жаль,

що він так мало написав драматичних творів. Та ще більший жаль відчуваємо до українських критиків та істориків української літератури, які досі не спромоглися на належну оцінку такого високо-мистецького твору, як „Єфтайова Дзівка" — і це тим більше, що взагалі вся українська література, а найновіша особливо — так дуже бідна на дійсно мистецькі драматичні твори.

Справді, які драматичні твори появилися за останні 10—15 років у нашім письменстві, про які варто згадати? — „Між двох сил" Винниченка (один з найкращих сього вельми здібного, але хаотичного письменника), далі — вже значно слабша, але дещо подібна до неї „Перемога" М. Вовгура;[1]) коли до цих додати ще „Самсона" Дм. Николишина, то поза ними властиво нічого більше й згадати.[2])

На тим більшу увагу заслуговує „Єфтайова Дзівка" Костельника, котру по справедливості можна назвати к л я с и ч н и м твором новочасної української літератури. К л я с и ч н і с т ь її відбивається і в виборі сюжету, і в його трактованні, і в змалюванні „внутрішньої боротьби" в душах головних героїв (боротьба між обовязком супроти Бога і любовю до доньки — у Єфтая, й боротьби між тим самим обовязком і бажанням життя — в його доньки), що кінчиться побідою почуття обовязку, і навіть почасти в архітектониці драми („вісники" і т. п.). Внесено в драму й гумористичний елємент старої „трагікомедії" (Осифко в перших трьох актах).

Сюжетом трагедії Костельника послужив 11-ий розділ Книги Суддів. Сюжет дійсно драматичний, до того ж дуже добре використаний автором, без жадного відступлення від біблійного оповідання, хоч розуміється, з численними додатками, які одначе в нічім не суперечать біблійному оповіданню (та й по що змінювати біблійні сюжети, коли вони й без того повні завжди незвичайної сили, яскравости, мальовничости, драматизму?!). Під цим оглядом трагедія Костельника теж заповнює велику прогалину, а саме майже повний брак драматичних та взагалі літературних творів на біблійні теми; бо в нас звичайно, коли й писано н і б и - т о на біблійні теми, то не кажучи вже про те, що звичайно повторювано все ті самі, надто вже всім знані й багато раз в літературі оброблювані сюжети, — але до того ще й використовувано їх для „революційних" цілей, так що з духа Біблії не лишалося в тих творах і сліду (це останнє доводиться сказати навіть і про твори на ніби-то „біблійні" теми Л. Українки).

Таким чином велике й багате джерело високо-драматичних тем і сюжетів, котрим є Біблія, для нашої літератури лишалося

---

[1]) „М. Вовгур" це псевдонім досить визначного наддніпрянського діяча й працьовника укр. науки та його жінки, з котрою разом мав він написати цю драму.

[2]) „Гріх" і „Закон" Винниченка, з театрального погляду пєси незлі, але з літературного — досить слабі; можна сказати, що Винниченко не дуже щасливо п о в т о р ю є образи та драматичні ситуації своїх давніших творів (особливо це відноситься до „Гріха").

невикористаним. Дуже гарним вибором свіжого, не „заялозеного“ сюжету з Книги Суддів Костельник вказує й іншим нашим письменникам про призабуте в нас величне джерело сюжетів багатьох творів світової літератури.

Дієвих осіб в трагедії Костельника небагато. Зайвих персонажів нема. Але від тої малочисельности дієвих осіб драма не страждає. Взагалі, драматична будова у творі Костельника стоїть на високім мистецькім рівні. Можна б закинути письменникові хіба деякі архітектонічні недостачі в перших актах трагедії, а саме довгі монольоги, появи „вісників“ і т. п. Сучасна драматургія не визнає довгих монольогів, за допомогою яких автор знайомить глядачів та читачів своєї пєси з суттю пєси, з минулим дієвих осіб і т. п.; так само відкидає сучасна драматургія „вісників“, які сповіщають глядачів про те, що діється поза межами сцени, і т. ін. Тим часом в першім акті „Єфтайової Дзівки“ знайдемо і вісників і довгі монольоги й інші аксесуари старих, клясичних трагедій. Та, з другого боку, ці риси в трагедії Костельника, хоч з погляду сучасної теорії драми й з погляду сценічности виглядають мінусами, рівночасно вони неначе воскрешають духа клясичної трагедії, хай недосконалої (з погляду сучасного літературознавця й театрала), зате величної і будь - що - будь високомистецької.

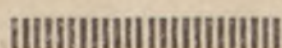
Але з середини другої дії в „Єфт. Дзівці“, від тої хвилі, як зявляється на сцені Єфтай, акція розвивається в драмі вже остільки напруженим, суто-драматичним темпом, що будь які уваги авторові вже були б недорічністю: дія захоплює читача (і так само, певно, й глядача на сцені, коли цю пєсу виставляється) і напружений інтерес з кожною хвилею зростає. Максимального напруження досягає драматична акція в середині 3-ої дії, коли вертається з війни побідником Єфтай і — серед загального урочистого привіту, прорікає страшну долю своєї доньки-одиначки. — 4-ий акт, в якім представлено останній день перебування Єфтайової доньки у Галаадських горах, написаний незвичайно сильно й зворушливо, в дусі помірковано - сентиментального ліро-драматизму. Психольогію дівчат змальовує автор в сім акті прямо знаменито. Художніми фарбами змальовано також радикальну зміну в характері й душі Осифка, придуркуватого і досить злого та неприємного блазна, котрий під впливом великого горя, стає дійсним чоловіком, в душі якого пробуджуються найкращі почування. Цілий акт робить при читанні велике враження; а при добрім виконанні на сцені це враження мусить бути ще сильніше. При тім автор уміє втриматися й від дешевого мельодраматизму й солодкаво-сентиментальної сльозливости, котрими так насичені бувають звичайно українські драми. Правдиво по мистецькому змальовано й сцену жертви в V. акті, де особливо виступає величність героїні драми, представлена автором, до речи сказати, у повній згоді з оповіданням Біблії (Кн. Суддів, 11, 36).

В молодій бачвансько-руській літературі „Єфтайова Дзівка“ займає й безперечно довго займатиме найвизначніше місце. Але

її значіння не може обмежуватися рямцями провінціональної, діялєктичної літератури. Їй належить відвести відповідне місце в загально-українській літературі. Дуже бажаним було б переложення її на загально-українську літературну мову та внесення її в репертуар наших драматичних труп. Добре було б також видати її з додержанням може напів-етимольоґічного (розуміється, не москвофільського, а українського) правопису та з і словником, щоб її й в оригіналі міг прочитати й добре зрозуміти кожен українець.

Вкінці, лишається згадати про незвичайно гарну драматичну двоактівку „Гу Христови“, написану для дітей (надруковану в „Руськім Календарі за южно-славяньских Русинох“ на 1923-ій рік). Дія відбувається в цім драматичнім етюді на другий день по народженні Христа. Бачвансько-руські діти дуже люблять цю пєску, й з великою радістю її виставляють. Думаємо, що її необхідно перекласти на загально-українську літературну мову й зробити приступною всім українським дітям, — і певно, що вона й по ін. українських землях зробиться улюбленою пєсою діточого репертуару. Та не тільки діти, але й дорослі читачі (та глядачі), без сумніву, з приємністю пізнають цей невеличкий, симпатичний твір, в котрім знову так яскраво відбився драматичний талант о. Костельника.

Перечитуючи „Єфтайову Дзівку“ й етюд „Гу Христови“, маємо підстави сподіватися, що ці два твори не лишаються одинокими спробами драматичної творчости о. Костельника, і що він, — не вважаючи на переобтяженість іншою працею, яка дозволяє йому лише деякі вільні години віддавати літературі — всетаки дасть можливо ще не один високоцінний драматичний твір. Взагалі бачванські русини, а з ними й всі українці мають право чекати дальшого розвитку літературної творчости о. Костельника, безперечно одного з найсвоєрідніших представників нашого сучасного письменства.

Релігія Християнська, що з руїн Римської Імперії і з взаїмно себе поїдаючої Европи, витворила нову культуру і нові держави, здатна ще й нашу Україну відродити та з руїни більшовицької Державу Українську сотворити. Тільки дайте їй, інтелігенти українські, цей вогонь, цю самоосвяту, цю безкорисність, якими горіли колишні монахи подвижники, такі самі інтелігенти як і Ви.

В. Липинський.

Др. Василь Кучабський.

Українська дипльоматія і держави антанти в році 1919.[1])

(Продовження.)

Тримаючися розпучливо за Lloyd George-а, галичани отже не бачили того, що вони висіли на волоску, що вони не були для Англії нічим, як тільки обєктом для виміни і то навіть не політичним, а лиш господарським обєктом, — що більше! — вони не бачили того, що підчас цього, як Англія не робила нічого, щоб вони змогли встоятися перед Польщею мілітарно, вони самі обороною свого краю перед Польщею робили все, що могли, щоб Англія могла, так сказати, їх за як найдорожчу ціну продати. Англійсько-французька контроверза в галицькій справі була таким чином властиво лиш питанням, чи Франція зуміє дістати Східну Галичину для Польщі не приневолена відшкодувати за це Англію деінде, чи навпаки буде воно необхідним, щоби Франція заплатила за Східну Галичину, так сказати, ціну кількох десятків, чи сотень тисяч якихсь сирійців, арабів, чи мезопотамців; — і майже з цілою певністю можна приймити, що отворення антантських архівів для дослідів виявить колись документальні докази тісного звязку „східно-галицького питання" з англійсько-французькими спорами в кольоніяльних справах.

А щодо Наддніпрящини, то англійський лібералізм не давав їй навіть тої малої шанси, яку давав галичанам. Як у відношенню до Німеччини й Середньої Европи, так теж у відношенню до Росії й до Східної Европи англійський лібералізм тужив за тим, щоб як мога найшвидше відновити торговельні й інші ґешефти на областях колишньої Російської Імперії. Не тільки з уваги на те, що московський большовизм був вогнищем, з якого виходило соціяльне кипіння, що погрожувало цілому капіталістичному світови, а ще й тому, що викликана ним колотнеча в Східній Европі виключала Росію зі „світового ринку", ставився отже англійський лібералізм до большовизму таксамо вороже, що й консерватизм. Коли б ліберали вірили так як консерватисти, що большовизм можна сполученими силами російської контрреволюції і антанти мілітарно перемогти, то вони б це робили рука в руку з консерватистами. Але ліберали далеко не так ясно як консерватисти здавали собі справу з величини небезпеки, яка тоді грозила капіталістичному світовому порядкови, щоб вони могли покласти такі максимальні зусилля для збройної боротьби проти большовиків, які кладено в світовій війні проти Німеччини. Як у всьому, так і тут вони вірили, що просперітет є нібито останньою ціллю людського

---

[1]) Ця розвідка є продовженням поміщеної в чч. 1 і 2 „Дзвонів" розвідки про польську дипльоматію і „східно-галицьке питання" і статті в ч. 6.

буття, і думали, що поширенню „більшовицької недуги“ в Европі можна поставити непереможне заборело одним лиш тільки піднесенням господарського положення Німеччини й інших середньо-европейських країн. [1]) В наслідок нерозуміння більшовизму і того факту, що його можна було загасити що правда внутрішним зміцненням країн, алежбо з рівночасним вжиттям теж і їхніх воєнних сил проти нього, не були отже англійські ліберали склонні до того, щоб покласти такі матеріяльні жертви, яких вимагало б утримування війни проти більшовиків, а що без таких жертв з боку світового капіталізму російська контрреволюція ледви чи могла побідити, то ліберали поставили під сумнів взагалі всяку доцільність воєнного поборювання більшовизму. Вони вірили, що теж і в Східній Европі можна з успіхом ужити тих метод „права на самовизначення“, „свободи“, „демократії“ й „господарського піднесення“, з якими вони працювали в області політики у всій решті Европи, і то вжити їх успішно з виключенням зброї і так би мовити в вільній і мирній конкуренції з більшовицькою ідеєю.

Ніде так яскраво, так жахливо, виразно, як у підпринятій на цій підставі, неофіціяльній спробі контакту між англьо-американським світовим капіталізмом, як його заступали Lloyd George і Wilson, і більшовицькою світовою революцією, як її репрезентували висланники Лєніна, — ніде так яскраво, так жахливо виразно як у цьому, не виявилася міжтим абсолютна нижчість капіталістично-господарського думання в його приміненню до політики від того великодержавно-політичного думання, яке заключалося в більшовизмі. Ті самі капіталістичні потуги, які розторощили такі Імперії як Австро-Угорщину й Німеччину і поділили між собою пів світа, були такі безголові в відношенню до незнаного їм до того часу феномену цілком іншого політичного способу думання, аніж розвязування політичних завдань по схемі важення приватно-господарських користей для заінтересованих у даній справі капіталістичних концернів, що вони хвилинами вважали більшовизм за свого роду голодове безумя і поважно призадумувалися над тим, чи не найліпшим способом, упоратися з більшовизмом, буде „гуманітарна акція“ заповнення Московщини припасами харчу з Америки! [2])

Така велика була ота капіталістична іґнорація в відношенню до більшовизму, така неперевищима зарозумілість, із якою уважано капіталістичний просперітет найбільше людству відповідаючим станом, у тій вірі, що ніякий більшовизм не встоїться перед тугою за таким станом, якщо тільки Росія пізнає добродійства „права на самовизначення“ і „демократичної свободи“, що уважано себе серіозно за покликаних, мир, якого народи

---

[1]) Backer, op. cit. Том II. ст. 225—226.

[2]) Цю найзабавнішу главу всієї Паризької Мирової Конференції, а саме: сутичку анґльо-американського капіталізму з більшовизмом, представляє на підставі документів і протоколів Mermeix, op. cit. ст. 268—299. Пор. теж Temperley, op. cit. Том VI. ст. 311—317.

Росії самі знайти ніяк не могли, принести їм в дарі, — як про це граціозно висловився раз Loyd George: „Уповажнені антанти не могли б, виїзджаючи з Парижа після закінчення Мирової Конференції, собі погратулювати, що вони причинилися до того, щоб сотворити ліпший світ, коли б у цьому менті половина Европи і половина Азії ще були в вогню". [1])

Ведені просто імпонуючим знанням цієї капіталістичної психольогії й способу думання, вмішалися тут більшовицькі політики потуги, з такою вищістю і такою рафінованістю, що були на переломі 1918—1919-ого року хвилини, коли понтіфекси світового капіталу були поставлені просто на службу більшовицької світової революції. Більшевикам ходило про те, щоби припинити підтримку російської контрреволюції антантою і зискати на часі, аби призвести на окупованих контрреволюціонерами областях внутрішний вибух більшовизму, а на своїх власних областях скріпитися передтим, ніж буде випущена в рух хуртовина проти Середньої Европи, і їм ходило про те, щоб почав ділати соціяльний фермент в самих таки антантських країнах, аж і вони теж дозріють до того, щоб у них вибухнув комунізм. Ріжними зводними обіцянками господарського характеру — як ось невиразні запевнення, що будуть сплачені довги царської Росії і т. ін. — обіцянками, що були передані світовому капіталови йогож таки власними посередниками, [2]) осягнули вкінці більшовики, що за їхньою інціятивою сконструовано програму Llyod George-a і Wilson-a, отже англійського лібералізму й американської демократії, щодо Східньої Европи. 16. січня 1919 предложив Lloyd George цю програму Інтераліянтській Конференції в Парижі: він хотів упоратися з хаосом у Східній Европі в той спосіб, щоби признати всі de-facto — уряди на колишніх російських землях, призвести загальне перемиря між ними й більшовиками і звести їх усіх на одну конференцію, щоб вони там між собою погодилися. [3]) Це найвище й останнє слово капіталістично-господарської політики, що правда, ніякої стійкости не мало: і Франція і російська контрреволюція відкинули цю вимогу з якнайбільшим обуренням, і хоч анґлійський лібералізм іще якийсь час — аж по квітень 1919 — ішов у хвості більшовицької дипльоматії, то вкінці таки треба було в виду крайно для Lloyd George-a небезпечної англійсько-консервативної опозиції оту програму так без решти закинути, що Lloyd George заявив 16. квітня 1919 в англійському пярляменті, що він про ніяке пактування з більшовиками

---

[1]) Mermeix, op. cit. ст. 281.

[2]) Так вислав був наприклад Lansing американця William-a C. Bullit-a в лютому 1919 „для студій про положення" в Росію, де цей пактував з Чічеріном і Літвіновом (Temperley, op. cit. Том VI, ст. 313), але ще й багато раніше взялися були за навязання такого неофіціяльного контакту анґлійці в скандинавських столицях. (Пор. Mermeix, op. cit. ст. 268—269).

[3]) Temperley, op. cit. Том VI. ст. 312.

ніколи нічого не знав. [1]) Англійський лібералізм зрікся в цей спосіб цілковитої всякої власної політики щодо Східної Европи і провід усієї англійської політики в Східній Европі припав неподільно консерватистам, [2]) так що в остаточному висліді Наддніпрянщині нічого було чекати теж і від ліберальної Англії.

Якщо більшовики були одною потугою в тогочасній Европі, якої політична проникливість опановувала загально-европейське положення суверенно, то не Англія, тільки Франція була другою потугою, яка бачила свої цілі й шляхи серед загальної метушні ясно. Керуючися невмолимою ненавистю до Німеччини, була Франція в одному абсолютно згідна: що всі европейські проблєми необхідно розвязати з одної-одинокої точки, а власне: наскільки ця чи інша розвязка уявляє собою в даному питанню можливо найвищу міру шкоджения Німеччині й її паралїжування. Ясно здаючи собі справу з того, що ніщо так дуже не годилося до того, щоб сполучити всіх сусідів Німеччини в постійному союзі проти неї під проводом Франції, як спільний для них усіх страх перед німецькою відплатою, якщо всім їм дати потрохи з области Німецької Імперії, піддержувала Франція з крайною енергією не лиш Польщу, Данію й Бельгію в тому, щоб вони по змозі як найповніше наситилися німецькими областями, але й — там де інакше не йшло — не пропускала навіть таких дрібниць як ось прилучення маленької окрушини Шлеську до Чехословаччини, аби все, що мога, зробити, щоб навкруг Німеччини повстав залізний перстень ворогів. Розбиття Австро-Угорщини на національні держави рівночасно з душенням німецьких союзників, Мадярів і Болгарів, було другим засобом осамітнення Німеччини. Сліпий страх ненімецьких народів Середньої Европи, щоб не стати добиччю якоїсь оновленої Німеччини, повинен був змобілізувати їх проти Німеччини під постійним проводом Франції наче другу лінію облягаючих якусь фортецю військ. Третє рішення приймала Франція в Східній Европі. В виду упадку Росії перемогла в французьких політичних міркуваннях пропозиція Дмовського, створити замість отої Імперії могутню Польщу, яка повинна простягатися на якнайбільші, відорвані від Німеччини области, щоби в наслідок цього попасти в непримириму ворожнечу до Німеччини. Підставу цілої цієї системи мали уявляти собою по змозі якнайміцніша позиція Франції над Реном і зубожіння Німеччини в наслідок по змозі якнайважчих репараційних тягарів, — і осьтак і накреслено кількома рисами цілу французьку політику на Паризькій Мировій Конференції. Як ціла Франція була одностайна в одному почуванню, так теж в одному мужеви знайшло оте бажання знищення Німеччини своє усіблення: в премієрі Франції George-ови Clémenceau[3]).

---

[1]) Op. cit. Том VI. ст. 316.

[2]) 6. лютого 1919 отримав Денікін перший корабельний ладунок з анґлійським воєнним вирядом. (Пор. Elias Hurwicz, Geschichte des russischen Bürgerkrieges. Berlin 1927, ст. 131).

[3]) Пор. Baker, op. cit. Том II. ст. 22, II.

Отже більшовизм грозив поваленням цієї цілої системи. Бо якщо він вдерся б у Середню Европу, якщо там перемогла б ідея обєднання народів до боротьби проти світового капіталу, себто проти антанти, то тоді не Париж став би столицею тих народів, тільки Москва, і в найліпшому разі Франція знову стояла б сама одна проти Німеччини. А якщо до того ще й Німеччина пристала б до світової соціяльної революції, то столицею тієї революції може став би замість Москви — Берлін. Отже конечність знищення московського більшовизму признавано у Франції загально, розходження в поглядах існувало тільки щодо того, які засоби для цього найбільше годились, але й ті погляди себе взаїмно властиво не поборювали, тільки доповнювали, і це була зіграність, що відзначалася рідкою зручністю.[1]) Сам Clémenceau, а з ним увесь той табор, який і серед французького загалу і на Паризькій Мировій Конференції був рішаючий від імени Франції, стояв на тому, що сили антанти не вистарчали, щоб навести лад на велитенських областях колишньої Російської Імперії. До чого він змагав, це було отже тільки закріплення пояса підчинених Франції національних держав: у першій лінії Польщі й Румунії, а в другій Чехословаччини — де ще треба було спершу перемогти англійські впливи, — щоб отой пояс, так званий „санітарний кордон“ („cordon sanitaire“), держав здалеку від Европи „більшовицьку нецугу“ і рівночасно відділював яко непереможне заборело Німеччину від більшовицької Росії.[2] За те вирішення судьби Росії треба було залишити її внутрішній міжусобиці: може протягнеться оте самошматування Росії на необмежений час, а тоді завше ще буде нагода поділити й упорядкувати пізніше Східну Европу при помочі зміцнілих у міжчасі Польщі й Румунії в такий спосіб, який буде Франції відповідати; а якщо навпаки, виявляться якісь познаки, що східньо-европейська метушня буде переможена з нутра Росії, то все ще буде час визнатися в тому новому положенню і якось рішитися. Щодо Польщі було отже поки-що важно, шоб вона дістала свої границі з Німеччиною. а на сході щоб вона провізорично простягалася так далеко, як того буде треба, щоб вона стала міцним заборолом проти Східної Европи. Якщо вдасться полякам галичан якось включити

---

[1]) Говорючи про політику Foch-а, яка протиставилася політиці Clémenceau, міркує Baker, op. cit. Том II. ст. 25 ось як: „Правдоподібно роблено ці інтриґи — принаймні по части — за плечима Clémenceau і ними займалися більше чи менше ворожо до нього настроєні елементи, але чи такі речі могли діятися цілком без його відома? Точ-в-точ як Lloyd George покладав усі зусилля, щоб — відповідно до обставин — послугуватися для своїх цілей раз британськими реакціонерами, то знов британськими лібералами, таксамо пробував без сумніву теж і Clémenceau кидати ці сили старого порядку в бій у Парижу яко свої помічні війська“. Теж і така посторонна людина як Марголин, op. cit. ст. 152, мусів помічати ось що: „Дуже характеристичною річчю було, що вище згадані орієнтації (Франції, В. К.) на Польщу і на Росію ніколи одна другій не протиставилася... Вони ділали наче за мовчаливою угодою між собою паралєльно. Вони ставили наче б то на дві карти, забезпечувалися на обидва випадки“.

[2]) Пор. Baker, op. cit. Том II. ст. 25, Том I. ст. 317-318.

в „санітарний кордон“ без того, щоб здобувати цілу Східну Галичину, — то тим краще, так що Франція — в противенстві до Дмовського — не мала нічого проти якоїсь „самостійної“, аби тільки безумовно спіраючоїся на Польщу, української державки,[1] — але якщо це Польщі не вдасться, якщо непослушна Західна Україна буде перешкоджувати польсько-румунській грі, то треба буде безумовно прилучити Східну Галичину до Польщі, щоб Польща дістала безпосередні границі з Румунією. Чи так чи сяк, а польсько-галицька війна була в найвищій степені невигідна, шкідлива й небажана: найпростіше було б, коли б Польща Галичан підбила.

Зате Наддніпрянщина належала до країн поза „санітарним кордоном“, щодо яких Франція поки-що була так сказати незаінтересована, хіба що Наддніпрянці самі хотіли б стати при польсько-румунському проводі й „піддержці“ висуненою в передпілля граничною сторожжю „санітарного кордону“, купою наємників, яких остаточну судьбу — чи нею буде їхня „національна державність“, чи прилучення до Росії, чи, як того бажав Дмовський, поділ між Росію й Польщу — можна буде вирішити колись пізніше, коли положення в Східній Европі вияснитья. В цьому абсолютному браку пересудів, із яким французька політика докладно бачила, що українці, хоч би вони передтим, підчас світової війни, були хоч які приятелі Німців, далеко не при всяких умовах могли бути німецькими приятелями, тільки що в деяких умовах дуже добре можна було вжити їх як знаряддя Франції і Польщі, виявлялася власне — хоч як програма Дмовського позірно покривалася з політикою Clémenceau-а — ріжниця між оформлюючою здібністю дійсного державного мужа — Clémenceau-а — і самою тільки зручніністю вміло лявірувати в створених обставинами ситуаціях, яка характеризувала політичного доктринера — Дмовського.[2])

---

[1]) Пізніше, 19. травня 1919, підчас того як поляки Галичину якраз здобували, звертало теж французьке міністерство закордонних справ у свому письмі до української делеґації в Парижі увагу українців на конечність безпосередної польсько-української угоди яко на передумову французької підтримки для України. В цьому письмі стояло: „Необхідно треба, щоб українці і поляки сполучилися до боротьби проти їхнього спільного ворога, більшовиків, забули про свої взаїмні самолюбні (personelle) претенсії і припинили свою й без того вже занадто довго затягаючуся взаїмну боротьбу“. Але українці навіть тоді ще того не розуміли, що дорога до прихильности Франції вела через Варшаву. (Марголин, op. cit. ст. 272—373 і 144—146 наводить у цілости те вельми характеристичне письмо.

[2]) В цім змислі розсуджує теж і Марголин op. cit. ст. 151—152: Ці останні (себто і Clémenceau і Foch, В. К. були в своїх найтайніших міркуваннях готові признати на папері „самостійність“ якоїсь маленької України, яка б у дійсности була підпорядкована Польщі яко гарматнє мясо проти Німеччини в польському змислі... На заході на користь Польщі, Румунії і Чехословаччини знівечена, рисувалася така Україна в уявленню авторів цього пляну (себто санітарного кордону і підддержування Польщі, Румунії й Чехословаччини, В. К.) в границях тільки по Дніпро, при чому Лівобережжя було признане для Московщини, щоб задоволити її вимоги“.

Раз не мала Франція що до України ніяких пересудів у роді Дмовського і раз вона бачила можливість включення України у французьку систему в Східній Европі, то можна б думати, що це отвирало перед Україною якусь можливість успішної диплоьматичної гри з Францією і то в змислі України яко союзника, а не лиш яко знаряддя Франції. Міжтим отой французький брак пересудів показував тільки, які можливости Україна у Франції мала б, коли б внутрішна політична вартість України була більша, ніж вона в дійсности на переломі 1918/19-ого року була, коли б приняти, що Гетьманська Держава не пропала, тільки обєднала ціле Українство в хотінню створити свою національну державу — і то якраз на соціяльно-консервативних, або й реакційних підставах, бо ніякої іншої можливости не було, — то така Гетьманська Україна, яка і по своєму обємі і по своїх упорядкованих внутрішних відносинах обіцювала б стати в тогочасній Східній Европі потугою першої кляси, годилася б дуже добре до того, щоб французький брак пересудів поставив на таку українську карту яко на свого будучого, Франції в принципі рівнорядного союзника і навіть при певних умовах підтримував Україну з усіх сил проти Московщини, цілком таксамо як Польщу проти Німеччини, щоб отака українська держава міцно закріпилася. Коли б приняти, що після упадку Гетьманщини Наддніпрянщина Петлюри уявляла собою хоч принаймні на Правобережжу таку упорядковану державу як Галичина, — то й тоді ще могла б така держава осягнути союзну вартість для Франції. Навіть коли б приняти, що Польща дала Західній Україні спокій і Галичина з успіхом вмішалася в наддніпрянські справи, там створила упорядковані відносини і власними силами успішно виперла більшовиків із Правобережжа, — навіть тоді ще могла б отака маленька, але внутрі міцно закріплена, і перш за все свої взаємини з своїми сусідами, як ось із Польщею, сама, зі свого власного рішення управильнююча Україна рахувати на те, що знайде опору у Франції й при цьому збереже досить значну міру власної самостійности, себто що Франція не буде поводитися з нею як із півкольоніяльним, французькому диктатови цілком підлеглим протекторатом, або й навіть як із якоюсь пограничною сторожжю Польщі, тільки як з якимсь, хочби в ріжних відношеннях далеко більше ніж наприклад Польща експльоатованим, союзником у „санітарнім кордоні“, і що Франція навіть безпосередно обстане за поставленням якоїсь української держави.

Але Україна, якою вона на переломі 1918/19-ого року дійсно була, не мала ніяких передумов, щоб у цьому змислі використати французький брак пересудів. Галичина була замотана в погубну війну з Польщею — себто вона нападала на Францію, бо вже було зясоване, до якої великої міри французи вважали добро Польщі життєвим питанням Франції. Галичина не робила теж ніяких заходів, щоб цю війну покінчити, бо вона не рішалася полагодити конфлікт у безпосередних переговорах із Польщею — а хочби за ціну великих власних втрат. Підчиняю-

чися розсудови Паризької Мирової Конференції, вона робила найхибніще з усього, що робити взагалі могла, бо тому що вона в цей спосіб посміла стати в незаперечно французькій сфері інтересів у Східній Европі вимінним обєктом у руках ліберальної Англії, мала Франція крім добра Польщі ще одну причину більше для цього, щоб Західну Україну цілком збавити зі світу, а саме: супротивенство до Англії. При цьому можна майже з усією певністю приняти, що французи оцінювали галицьку державну здібність багато вище, ніж наприклад англійські „приятелі“ Галичини, і що вони були цілком того свідомі, що залишуючи Галичину, вони виключали взагалі всяку можливість повстання хоч будь якої української державки в Східній Европі.

А те, що з України залишалося після виключення Галичини з французьких міркувань — Наддніпрянщина Симона Петлюри, якою вона в тому часі була, — було так ясно й виразно нездібне до державности, що навіть якийсь наддніпрянський Talleyrand, коли б наддніпрянці такого мали, ніяким чином не міг би доконати того, щоб переконати Францію, що Наддніпрянщина Симона Петлюри годилася на те, аби стати заслугуючим на поважну увагу союзником Франції в „санітарнім кордоні“. В наслідок того звертався той самий французький брак пересудів, який дуже добре міг би стати міцною опорою України в европейській дипльоматії, коли б Україна була упорядкованою, своїх цілей і шляхів виразно свідомою державою, проти України, і то не лиш проти Галичини, а й проти Наддніпрянщини. Притоку до цього дали самі Наддніпрянці. А власне: Нездібна, щоб власними силами хоч з бідою встоятися і щоб ті области, які вона посідала, самій упорядкувати, бачила „Діректорія“ — як передтим „Центральна Рада“ у вмашеруванню німецької окупаційної армії — вже починаючи від грудня 1918 одиноке своє спасіння в тому, щоб Антанта підтримувала її воєнним матеріялом, у тій вірі, що ніби-то чужі танки можуть заснувати якусь державу там, де не вистарчає власної здібности до самоволодіння[1]). Цей крик „Діректорії“ до антанти за допомогою проносився тим розпучливіше, чим успішніше більшовики „Діректорію“ торощили. Але в цей спосіб наддніпрянці робили все, щоб французький брак пересудів — якщо він тільки цього захотів би — послужився поки-що наддніпрянцями виключно як пограничною сторожжю для Польщі й Румунії, як купою наймників проти більшовиків, без того, щоб Франція мусіла на ділі до поставлення якоїсь української державки серіозно прямувати. Ось таке було загальне поведення Франції щодо українського питання, щось так наче стабільна точка спочинку маятника, але цей маятник відхилявся в поодиноких ситуаціях, одним разом на користь поставлення якоїсь французької депенденції на Україні, другим разом у напрямку на знищення українських національно-

[1]) Павло Христюк, Замітки і матеріяли до історії української революції 1917—1920 рр. (Українська революція. Розвідки і матеріяли). Книга I—IV. Відень 1921—1922. Книга IV. Ст. 28—29.

державних змагань. Не Clémenceau, тільки французька військова партія на чолі з маршалком Foch-ем була хвилинами близька до того, щоб запуститися в гру з Наддніпрянщиною і навіть з Галичиною.

А саме: позиція Clémenceau-а з його „санітарним кордоном“ була наче головною боєвою лінією французької політики в Східній Европі, лінією, на якої крилах начеб-то легкі, тактично незалежні війська робили диверсії, щоб своїми евентуальними успіхами головну боєву лінію скріпити, абож відбиті назад, утекти за оту лінію без того, щоб вона сама мусіла відступати. Так з одного боку стояло французьке міністерство закордонних справ у приязних взаєминах із російською контрреволюцією, симпатизуючи з відбудовою навіть не якоїсь федеративної — як англійці — а централістично-одностайної Росії, щоб на випадок, що в Росії переможе реакція, тримати отвором для Франції порозуміння з Росією навіть за плечима, або й на кошт Польщі[1]), і ще 17. червня 1919 заявлявся французький міністр закордонних справ Pichon у французькому парляменті за відбудовою одностайної Росії[2]). З другогож боку, яко другу диверсію, вів маршалок Foch французьку військову політику узброєної антантської інтервенції в Росії. При цьому не ходило про це, щоб за всяку ціну відбудувати одностайну Росію, тільки про це, щоб насамперед знищити московський більшовизм при помочі ріжношерстної мішанини сил самої антанти, російської контрреволюції і народів Росії і щойно після того рішитися чи то за одностайною Росією, чи за якимсь іншим ладом у Східній Европі[3]).

Цей плян існував уже при кінці світової війни. А власне: постанови перемиря для Німеччини містили в собі умову, що німецькі окупаційні армії в Східній Европі можна відтягнути назад щойно по наказу антанти. Осьтак готувалася Антанта до того, щоб німців пізніше змінити зорганізованими на місці протибільшовицькими мілітарними силами і певно теж і антантськими залогами. Базою цієї широко закроєної акції проти Москви мала стати — як це видко з цитованого вже листа Lloyd George-a до Clémenceau з грудня 1918 — Гетьманська Україна. Побідне повстання проти Гетьманщини розторощило одначе ввесь цей плян, і поки антанта мала час зміну німців хочби лиш приготовити, повстало в Східній Европі цілком інше положення, ніж те, з яким рахувалися: Гетьманська Україна була втрачена на річ революційних наддніпрянців, база контрреволюції скорчилася на тонку обласну пасмугу, яку безпосередно, чи посередно тримав Денікін: на Крим, на найпівденнішу частину степової України і на Кубанщину, та на держані самостійно генералом Красновом частини Донщини. Така здезорґанізована була вся контрреволюція повстанням проти Гетьманщини, що було ясно,

---

[1]) Пор. Марголинъ; op. cit. ст. 150—151.

[2]) Лозинський, op. cit. ст. 117.

[3]) Христюк, op. cit. Книга IV. ст. 29. Пор. Марголинъ, op. cit. ст. 102, 111 ff.

що плян Foch-a вимагав кинення не тільки без порівнання більших антантських військ, аніж первісно припускали, але й теж без порівнання більших грошевих засобів, аніж первісно гадали. Що-до військ, то їх не було на ту ціль у скровавленої й виснаженої світовою війною Франції, тільки були з усіх антантських держав в одної лише Америки. Але передовсім субвенціонування Foch-ового пляну робило тепер усю цю справу залежною не лиш від войовничого запалу цього маршалка і Франції, але в першу чергу від американського й англійського капіталу. Отже заняли ріжношерстні ватаги, які вдалося було в даній хвилині стягнути головним чином зі Солунської армії — французи, поляки, російські добровольчі відділи — під французьким проводом і після бою з ватагами „Діректорії“ вже 18. грудня 1918 Одесу, де французькі повелителі негайно вступили в звязок із російською контрреволюцією і навіть зложили окремий „южнороссійський уряд“[1]), але рівночасно розпочато в Парижі заходи, щоб прихилити до французької акції в Східній Европі теж Америку й Англію. Так пропонував маршалок Foch 12. січня 1919 „Найвищій Воєнній Раді“[2]) створити негайно інтераліянтську, головним чином американську й американському верховному командуванню підчинену армію, кинути її в Польщу і підприняти з цієї бази негайне й повне знищення більшовиків. Але „Найвища Воєнна Рада“ на це не згодилася тимбільше, що Foch рівночасно вимагав постійного захоплення Надренщини Францією, а що антантських військ Foch-еви відмовлено, то тепер французька військова партія пустилася в інтриги, які з одного боку мали підготовити базу для пізнішого наступу антантських військ крім у Польщі й Румунії теж на Україні, а з другого боку мали приневолити Америку й Англію приняти інтервенційний плян Foch-а і дати цьому маршалкови до розпорядимости більші маси військ і гроші.

Акцію що-до Наддніпрянщини підчинено шефови французької військової місії в Румунії ґенералоаи Berthelof[3]), і 15. січня 1919 настановлено в Одесі ґенерала d'Anselme-a, якого шефом штабу був полковник Freudenberg, головнокомандуючим „Армій Південної Росії“, яких область обмежувалася поки-що на Одесу й її околицю і які складалися з ріжношерстних — в тому числі навіть грецьких — відділів із Солунської армії, з одного польського леґіону і з російських реакційних добровольчих отрядів[4]). Первісно був намір розбудувати цю базу при помочі окупації „діректоріянської“ України російськими

---

[1]) Членами цього „Уряду“ були: Касімов, Стерлігов, Суґчинський, проф. Білімович, Кордініяні і Літвінов-Фвлінський. (Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 28).

[2]) „Найвища Воєнна Рада“ складалася з французів: маршалка Foch-a і ґенерала Weygand-a, з анґлійця Sir Henry Wilson-a і з американця ґенерала Tasker Bliss-a. (Baker, op. cit. Т. I. ст. 137).

[3]) Baker, op. cit. Том II. ст. 23, 25.

[4]) Христюк, op. cit. Книга IV. ст. 42—44, 92 ff.

контрреволюційними отрядами[1]). Але тому, що дуже швидко показалося, що ті ватаги „Армій Південної Росії“, якими командували Французи в Одесі, є далеко за слабі й за маловартні, щоб із ними можна було запускатися в розбурхану „діректоріянську“ Україну, і з другого боку тому що „Діректорія“ своїми численними висланниками[2]) просила антантської помочі занадто благально, щоб можна було її вперто вважати „півбільшовиками“ і щоб зрезиґнувати з поставлення теж і „діректоріянських“ ватаг у ряди французьких армій „Південної Росії“, то вкінці рішено теж і наддніпрянцями послужитися для Foch-ового пляну поруч із численними іншими помічними військами. Умови, які при цьому поставлено, були рівно ганебні для наддніпрянців, що вигідні для Франції, щоб дістати в виді Наддніпрянщини в свої руки застав проти Росії, який пізніше можна було б рівно добре віддати назад Росії за ціну якогось відповідного відшкодування, що й постійно затримати в своїх руках яко якусь „самостійну“ українську депенденцію Франції.

А власне: На конференції представників „Діректорії“[3]) з полковником Freudenberg-ом в Бірзулі 6. лютого 1919 поставила французька військова партія слідуючі ультимативні умови: 1. уступлення з „Діректорії“ соціяльно найрадикальнішого члена й рівночасно президента „Діректорії“, Володимира Винниченка, як теж окричаного авантюрником Симона Петлюри та П. Андрієвського, який не подобався російській реакції яко іредентист, усунення соціялістичного кабінету В. Чеховського і реорґанізація „Діректорії“ й її уряду по вказівкам французького верховного командіра „Армій Південної Росії“; 2. підчинення залізниць під контролю французького верховного командування, як теж 3. фінансів під контролю Франції; 4. підчинення „діректоріянських“ військ під накази французького верховного командіра „Армій Південної Росії“; 5. вжиття російських старшин з армії Денікіна в українській армії на випадок недостачі українських старшин; 6. письмо українського уряду до французького, в якому український уряд жалів би всіх своїх похибок — себто приязного відношення українців до німців підчас світової війни і соціялізаційних спроб після повалення Гетьманщини, — обіцював би вести далі війну проти більшовиків

---

[1]) Христюк, op. cit. Книга IV. ст. 29. Пор. Марголинъ, op. cit. ст. 102, III ff.

[2]) „Діректорія“ „переговорювала“ з французами в Одесі від кінця грудня 1918 аж до середини березня 1919. В цих „переговорах“ головним чином з полковником Freudenberg-ом змінювали себе: ґенерал Греков, ґенерал Матвіїв, Др. Осип Назарук, С. Остапенко, Др. Галіп, Арнольд Марголин і К. Мацієвич. (Пор. Марголинъ. op. cit. ст. 109, 110—112, Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 29, 42—44, 92 ff.).

[3]) В цій конференції приняли участь з боку наддніпрянців: І. Мазепа (соціялдемократ), С. Бачинський (соціялреволюціонер), ґенерал Греков і С. Остапенко. (Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 92), а з боку французів: полковник Freudenberg, сотник Langeron і четар Villaime. (Notes présentées par la Délégation de la République Ukrainienne à la Conférence de la Paix à Paris. (Париж) Février-Avril 1919, ст. 34).

і просив би Францію підтримки насамперед у справі поставлення якоїсь української армії, а на пізніше в справі організації цілого „економічного, фінансового, мілітарного і політичного життя України“, при чому те письмо виразно підкреслювало, що це прохання України до Франції випливає виключно з довіря до французів, їхньої великодушности і їхньої історичної слави[1]). Крім цього вимагали французи, щоб земельну реформу переводжено тільки на підставі відшкодування великоземлевласників і щоб взагалі політика „Діректорії“ „не шкодила економічним і соціяльним інтересам поодиноких суспільних верстов“[2]). У відплату за сповнення цього ультімату обіцювали французькі військові повелителі піддержувати наддніпрянців воєнним матеріялом[3]), допомогти їм щодо висилки якоїсь української місії на Мирову Конференцію в Парижі і потаємно признати „Діректорію“. Але, щоб не псувати цією українською грою своїх відносин до російської контрреволюції, французька військова партія стояла міцно на тому, щоб називати офіціяльно Україну „Південною Росією“, а „Діректорію“ „Урядом Української Зони“[4]).

Навіть на верху своєї потуги, на чолі кількасоттисячної армії, яка незрушно тримала в своїх руках цілу Україну й як на відплату за свої домагання могла покликатися на те, що вона успішно стереже цей край перед анархією в нутрі, перед чужими інвазіями з зовні, ніколи не дозволювали собі німці в 1918-ому році ані частини тієї безоглядности в відношенню до українців, на яку собі вже тепер позваляла французька солдатеска, ледви посідаючи одну-одиноку пристань України і на чолі ріжноманітної до купи златаної ватаги, яку навіть „Діректорія“

---

[1]) Кілька днів пізніше — 14. лютого 1919 — подиктував Berthelot слідуючий зміст цього „маніфесту“ „Діректорії“: „Принявши до відома загальний наказ ч. 28 Начального Командіра першої групи дівізій, просить Діректорія, признаючи поповнені нею помилки, антантських держав протекції для свого краю. Вона настоює на тому, щоб французьке Начальне Командування вело безпосередно всі дипльоматичні, мілітарні, політичні, економічні, адміністративні і юридичні справи (України, В. К.) аж до закінчення боротьби проти більшовизму. Діректорія покладається на великодушність Франції й держав антанти в тому, що вони при закінченню боротьби проти більшовизму допоможуть упорядкувати національні питання і пограничні справи (України, В. К.). (Пор. Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 102). Під наказом ч. 28 треба розуміти слідуючу відозву ґенерала d'Anselme-а з 7. лютого 1919: „ґенерал d'Anselme переняв 15. січня 1919 Начальне Командування над Арміями Південної Росії і над військовими частинами посторонніх націй. Франція і Союзники не забули зусиль Росії на початку війни, і тепер вони прийшли до Росії, щоб дати нагоду всім благонадійним елементам і патріотам відновити в країні лад, який уже віддавна знищений жорстокостями горожанської війни“. (Пор. Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 92—93).

[2]) Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 92. Марголинъ, op. cit. ст. 123.

[3]) Теж і ґенерала Донських Козаків Краснова ущасливлено подібною пропозицією французького „протекторату“ над Донською Областю, яка була від 29. квітня 1918 самостійною державою. Краснов відкинув одначе „допомогу“ під такими умовами. (Hurwicz, op. cit. ст. 141).

[4]) Марголинъ, op. cit. ст. 123 формулує французькі зобовязання ось як: „Зі свого боку Франція мала признати Діректорію фактичним уря-

досить сильна була кожної хвилини розігнати і „скинути в море"[1]) Раз національна державність є тілько найвищою мірою самоволодіння якогось народу в його країні, раз жива національнодержавна тенденція є тільки прямуванням якогось народу до найвищої в даних обставинах для нього досяжної міри свого самоправління і раз українці поповнили той гріх, що ту найвищу міру свого самоправління, яка була для них можлива в Гетьманській Державі, не приняли, так що їм уже нічого не залишалося, як тільки або стати знаряддям якихсь чужих, скоррумпованих клік[2]) або підчинитися більшовизмови і брати участь у зруйнуванню цілої тієї системи в Европі, якої авангард осьде тільки-що висадився в Одесі — то навіть підчинення під більшовицьку Москву давало б їм достатнішу міру самоправління, ніж зарозумілість французьких ґенералів.

Але наддніпрянські революціонери не почували ніякої дійсної живої тенденції до панування над їхньою країною, їм вистарчало лиш, щоб Україну взято формально у список „самостійних держав", хочби на ділі їхнім краєм володіли якісь чужі здобичники як якоюсь кольонією, — і тому „Діректорія" приняла французький ультімат у довірю, що Франція може отаку „самостійну державу" їм ще поставить. 9 лютого 1919 уступив президент „Діректорії" Володимир Винниченко разом із соціялістичним кабінетом В. Чеховського, і під головуванням С. Остапенка зложився 19 лютого 1919 кабінет тих партій, які передтим часами підтримували Гетьманщину.[3]) Теж вироблено потаємно 17 лютого 1919 текст вимаганого маніфесту „Діректорії" до Франції і послано його ґенералови d'Anselme-ови.[4]) Але все це французам не вистарчало: ґенерал d'Anselme вимагав у відповідь на це 1 березня 1919 ще й уступлення С. Петлюри і П. Андрієвського. Він обіцював негайну поміч, якщо теж і вони уступлять,[5]) і рівночасно присилав проєкт тимчасо-

---

дом України аж до часу вирішення питання про суверенність України Мировою Конференцією". Але це формулування є хибне, як це можна бачити з ноти паризької української місії на Мирову Конференцію з дня 11. квітня 1919. З надзвичайним натиском підкреслює ця нота, що обіцювано тільки таємне признання „Діректорії". (Notes présentées... ст. 35). Теж інші дані Марголина (op. cit. ст. 121—124) про одеські „переговори" є щонайменше неповні, (Пор. Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 27—29, 40—44, 68 замітка, 91—108, і Notes présentées... ст. 32—37).

[1]) Так нпр. благав командуючий військами „Діректорії" під Одесою Луценко вже в грудні 1918 і в січні 1919 „Діректорію" дозволити йому „скинути одеську антанту в море". (Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 31). І дійсно пізніше — в останніх днях березня і перших квітня 1919 — стоячий у союзі з більшовиками наддніпрянський отаманчик Григоріїв „скинув антанту в море" з найбільшою легкістю. (Христюк, op. cit, Кн. IV. ст. 124).

[2]) Так нпр. говорили пізніше, що французький консуль Ennaud, який займався з Одеси перед прибуттям d'Anselme-а „від імени Франції" політикою підтримування російської реакції проти „Дректорії", був підкуплений російськими реакціонерами. (Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 28).

[3]) Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 97—98.

[4]) Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 102—103.

[5]) Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 103.

вого договору Начального Командування „Армії Південної Росії" з „Діректорією", щоб осьтак показати, як близько було до України репрезентоване Францією щастя.[1])

З жахливішою виразністю, як у тому французькому ультіматі і в факті його приняття „Діректорією", не могла — дивлючися з українського національного й державного становища — виявитися безрозумність саботування Гетьманщини наддніпрянцями в літі 1918 і безцільність її пізнішого поваленя, як неминучого наслідку не лише хиб самої Гетьманщини, а й отого саботування. Гетьманщина була консервативна, але це випливало з власного переконання і власного рішення місцевих консервативних елементів самої таки України. Це не була в засаді теж ніяка реакційна, тільки поміркована, консервативна держава. Адже вона старалася прихилити до себе свідомо-український наддніпрянський загал, щоб він, поставлений на службу державі, став на перешкоді вибрикам російських реакціонерів на Україні, і теж свідомість конечности систематичних реформ — особливо в земельному питанню — була в Гетьманщини. Приняття російської реакційної бюрократії на українську державну службу далеко ще не рівнялося конечности панування цієї бюрократії, як не панують у нинішньому Радянському Союзі реакціонери, що мають яко соціялісти посаду в радянському державному апараті й армії. (Продовження буде).

---

[1]) Зміст цього проєкту звучав ось як: „1. Отримавши декляряцію Діректорії України з дня 17. лютого 1919 ч. 854, заключає командуючий союзними військами в Південній Росії умову з Діректорією про ріжні справи, згадані в цій декляряції, зокрема про боротьбу проти більшовизму. 2. На випадок зміни в особистому складі Діректорії підчас боротьби проти більшевизму залежить вступлення нових членів в Діректорію від згоди командування союзних військ у Південній Росії. 3. Всі війська Української Зони підлягаюсь одностайному загальному командуванню, себто наказам і контролі командування союзних військ. Союзне командування має контролювати й направляти залізниці. Воно настановляє по власному розсуду стаційних комісарів і старшин в цих стаціях і установах, які внаслідок їхньої більшої важности мусять підлягати його безпосередному керуванню. 4. Союзне командування буде дбати про лад у фінансових справах. Для цього будуть настановлені заступники Франції з необмеженими повновластями. 5. Союзне командування поможе Діректорії вислати українську місію на Мирову Конференцію. 6. Українська армія творить щодо своєї внутрішної орґанізації окрему незалежну одиницю. 7. Мішана комісія дістане завдання розслідити і внести в списки всякого роду шкоди, які були понесені підчас війни й підчас боротьби проти більшовиків. 8. Союзне командування не буде противитися тимчасовим економічним і соціяльним реформам, які по своїй природі не будуть небезпекою для порядку. 9. Осідок Діректорії буде призначений у порозумінню з союзним командуванням особливо з увагою на потребу звязку. 10. Всякого роду матеріял, якому грозить небезпека, що він попаде в ворожі руки, буде евакуований згідно з виробленим французьким командуванням пляном, який на випадок конечної потрези передбачає транспорт через Румунію. 11. Союзне командування зробить усе, щоб покінчити воєнний стан між Польщею і військами Діректорії, і зажадає, щоб якась комісія устійнила умови перемиря і області окупації, розвязала питання Львова і т. д. Воно теж подбає, щоб привести добрі сусідські відносини з Румунією. 12. Політичні вязні будуть виміняні. (Пор. Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 104).

Віталій Юрченко.

Форми й методи більшовицької аґітації й пропаґанди.

Як уже зазначалося (диви „Дзвони ч. 3.), вся більшовицька культура й т. зв. політосвітня робота є фактично пропаґандою комунізму. Одноманітність, убогість тем та мотивів, щоденне товчення про „індивідуалізацію країни, про пятилітку, діялєктично-матеріялістичні засади“, низький інтелєктуальний розвиток керівників — зводить часто усю роботу до приторности, до резолютивного трафарету, до попугайського переспівування цитат з Маркса, Лєніна та пережовування постанов партійно-радянських зїздів, до тлумачення на всі лади ріжних урядових директив. Вона набридла самим ініціяторам-керівникам, а в слухача викликає огиду. І справді, нема абсолютно в ній елєменту нового, свіжого, заохочуючо інтуїтивні стремління слухача, нема розмаху-полету в сферу шукань — нема тенденції задовольняти жадобу до пізнань світобуття. Стає вона не освітньою роботою, не самоудосконаленням, а казуїстикою, порнографією, циркулярними доктринами, покритими мороком своєї конечної суті, голим фразерством, позбавленням живлово-духового вогню, яким палає творчий інтелєкт.

Цю кволість у культ-роботі добре усвідомлюють собі і радянські пропагандисти. Не маючи змоги відступити від свойого принципу-політиканства й комунізації, вони намагаються підсолодити агітацію зовнішньо-технічними прийомами: велику надію покладають вони на форми й методи агітації й пропаґанди. Радянська методольогія витворила своєрідні засади, що знаменуються єдиним висловом **активізації, оживлености та безпосереднього звязку** керівника з авдиторією. Радянська методика твердить, що важливим моментом у культроботі є не лише те, що подається масі, але в якій формі, якими методами й технічними прийомами подається. Надто велику увагу звертають вони на духовий звязок авдиторії з референтом, на активізацію авдиторії; вони творять таку атмосферу, щоб слухач працював разом з прелєгентом, щоб він напружував усі органи свойого інтелєкту. Всяка агітаційна праця зводиться до принципу: вчити пропаґандувати не розказом, а показом, інакше кажучи, в культосвітній праці велике застосовування повинен мати демонстративно-показовий елємент, оперування найріжноманітнішими наочними приладдями й практично-життєвими даними (діяграми, схеми, пляни, малюнки, моделі, нариси, написи на дошці, на папері і т. інш.). Правда, з причини відсутности таких експонатів, ця засада мало здійснюється, проте керівники завжди роблять наголос на моментах „уявіть собі таке“, „я бачив річ“, „виглядає воно так“ і т. інш. Своєрідним є принцип практицизму, якому дається перевагу перед теоретичним обґрунтуванням та удосконаленням природи й суті питання, розділу чи обєкту; звідсіль утилізаторська тенденція, себто — негайна

реалізація в житті кожної здобутої в агітації істини, кожного зясованого пакту у відповідній, бодай наївно-примітивній постановці. Обовязковим є момент: після викладу чи праці взагалі, керівник не залишає авдиторію з індивідуальними враженнями, думками й поглядами, а заокруглює свою працю до того, щоб уся авдиторія розуміла й прийняла його так, як він того хоче, себто — в комуністичному дусі. Тому в кінці він виставляє практичний висновок — резолюцію: мій, мовляв, виклад треба розуміти так то, і говорив я про це з такою то метою, а тому „де в житті можна застосовувати викладені думки, висновки, таку практичну квінтесенцію повинні винести слухачі з даного викладу".

Характеристичним є в методиці елємент образности, артизму й театральщини. Радянські методольоги не роблять ріжниці між лєкцією чи рефератом, а справжньою художньо-театральною постановкою; на їх думку, добре підготовлена й зі всіма елєментами переведена доповідь чи реферат може й мусить викликати такі самі емоції й дасть таке ж саме задоволення, як і пєса високої художньої вартости. Тому в плянах роботи вони воліють політичний огляд чи реферат або політгурток замість якоїсь нецілком „ідеольоґічно витриманої пєси; з цієї засади такі невмирущі пєси, як „Бондарівна", „Дві сімї", „Кума Марта" й сотні подібних викреслюються з репертуару як „ідеольоґічно невитримані", зате якась недолужна інсценіровка, чи шабльонова „совремьонная" пєска, наскрізь сполітизована на комуністичне копито — широко рекомендується. Напр. стара клясична пєса „Ой, не ходи Грицю, тай на вечерниці" суворо забороняється, натомість „нова, перероблена", цілковита профанація — нівечення старого драматурга Старицького — рекомендується як „революційне мистецтво". Вживання на кожному кроці чарівного ліхтаря, демонстрація побільшених картин, малюнків, вставлення цілих художних розділів до цілком прозаїчних речей — це характеристичний і дуже поширений методичний прийом; інсценізація наукового реферату, драматизація якоїсь передовиці з центральної ґазети чи політичного огляду, ілюстрація живими картинами (діяграмами, схемами, моделями, емблємами, статистичними даними і т. інш.), монольогами, діяльогами, масовими сценами звіту-відчиту входить на радянщині в правило і має вигляди на білянс успіхів та живого й раціонального поставлення роботи.

Кінець-кінцем методика політосвітньої роботи, при неусталености й непевности поглядів, а великих вимогах до неї, — це ще далеко не розроблена проблєма, над якою вперто працює ввесь центрально-провідний методичний актив. Ще й досі нема тут твердої лінії й певного курсу: що ухвалюється й катеґорично пропонується до вжитку й керування одного року, те засуджується й рішучими приписами відкидається другого. Свого часу (1927—28 р.) була тенденція витиснути з клюбів та сельбудинків „театральщину", чи то через те справді, що вона, замість пропаганди соціялізму, поширює „міщанство, еротизм, розпешує

молодь", чи з іншої, реальнішої причини — а саме, що пролєтарські драматурґи не спромоглися ще створити „революційно-воґненної" драми-пєси. У всякому разі голосно крикнули з Харкова: „геть просвітянсько-театральну бутафорію та сексуальний героїзм з гнило-міщанським побутом! Театральну сцену зробити репертуаром пропаґанди живого, соціялістичного будівництва та політичної самоосвіти".

Ця тенденція скоро показала наслідки: на низах, у сільських культурних орґанізаціях цілком завмер рух. Центральні методисти очуняли й давай гнути палицю в інший бік, давай кричати про оживлення політосвітньої роботи, про ілюзійність ефектовність і... художні видовища. Це викликало великий розвиток кіна в політосвіті, але ні загальні умови, ні кишеня ні самі кінофабрики не такі багаті, щоб, замість колишнього театру майже в кожньому селі, поставити кіно-апарат; довелося в широкій мірі повернутися до тої самої театральщини, хіба лише знівечивши її природний розвиток і здоровий зміст. Під замітом „насичування художніми елєментами" почали запроваджувати торік гонену „театральщину", рекомендуючи навіть святково-урочисті привітання, присяги й гостинні прийоми виконувати в картинно-театральній формі.

Основною засадою в усякій культурній роботі на радянщині є утилітарна метода, читко накреслений зміст - ціль. Всяка ініціятива, кожна культурно-освітня акція, виступ, гурток, чи збір пероводиться не для духового задоволення, не для заспокоєння абстрактного інтересу чи розривки, а завжди з певною життєво-практичною методою. Напр. засновується гурток світознавства не на те, щоб члени його усвідомлювали собі історію світоустрою й таємниці Всеселенної, а тільки на те, щоб вони стали „кваліфікованими" й активними борцями в ділянці антирелігійної пропаґанди; дається лекція, доповідь вечірка чи щось інше на те, щоб підготовити авдиторію до наступної політично-суспільної кампанії чи якогось громадського руху. Коротко кажучи, радянські пропаґандисти, проєктуючи якийсь культурний виступ, ставлять питання: для якої мети, почину. Відповідно до цілі орґанізується саму роботу. Є праця постійна, систематична, є кампанійська, ударна пропаганда, що обслуговує всі державно-партійні кампанії й ударники; є масова, робота-аґітація, є поглиблена — пропаґанда.

Постійна культробота має завдання: притягнути до політичної щоденної роботи масу і розповсюджувати серед неї ідею комунізму та все головніше, що назріває в процесі „будівництва соціялізму", щоб маса була завжди в курсі новин і відповідно радянському духові й поглядам на них реагувала. Кампанійська культробота з передбаченими плянами кампаній-ударників; роля політосвітніх організацій дуже велика: раніш чим переводити всяку кампанію силою технічного апарату, її попереджує аґітація клюбів, сельбуди, збори й інше; популяризуючи ударну кампанію політосвітні установи організують, навколо неї увагу маси, до-

водять її конечну потребу й користь формують погляди на неї й предкладають способи практичної участи. Через аґітацію клюбів і сельбудів „обрабатывається“ актив, утворюється відповідна атмосфера, що гарантує всяку, найтяжчу матеріяльними здирствами, кампанію.

Масова й поглиблена культробота теж виконує певне призначення. Перша — аґітація має завдання орґанізувати як найширші лави слухачів, щоб кинувши їм ідею соціялізму, скорити їх радянському впливові, вбити серед них антирадянські тенденції та ріжні прояви „вільнодумства“ й „неправильного“ трактування суспільно-державних чинностей. Це перший ступінь тієї широкої комуністичної ляболаторії, де прищеплюється дух покірности і згоди з політикою більшовизму, де виховуються десятки засліплених крикунів, що у відповідних моментах, як папуги, можуть за оратором-комуністом вигукувати „хай живе“. Поглиблена робота — другий ступінь комуністичного гарту; тут „виробляється“ славнозвісний на радянщині „а к т и в“, ті обранці одиниці, що пройшовши специфічну школу облуди, брехні, ненависти й безмежної зарозумілости (мовляв, я „прозрів“, а всі сліпі буржуї й консерватисти), стають запальними пропаґандистами соціялізму в масах, стають вірнопідданими під хлібами-агентами партії, деруть немилосердно з живого й мертвого — це якраз ті одиниці, що, запродавши честь і совість, приголомшивши в собі всякі людські почуття, — репрезентують „інтереси“ стероризованих міліонових мас та підпирають диктатуру пролєтаріяту.

Як масову так і поглиблену культроботу переводиться у відповідних формах, методах та прийомах. Кілька зауважень про найголовніші з них.

Найбільш поширені форми масової роботи (аґітації) є: доповідь, реферат, поточна інформація, звіт та лєкція. Переводжені на звичайних засадах, ці форми в більшовиків видаються деякими своєрідностями: одноманітністю тем (політика, антирелігійні питання, поточна урядово-партійна інформація і майже більш нічого інакшого), браком ґрунтовної підготовки, призначенням для певних ґруп населення (молоді, дорослих, жінок, незаможників і т.ін.), яких притягають до авдиторії в обовязковому, чи й примусовому порядку, практичним-висновком, що його треба зараз же з місця після доповіді чи реферату застосовувати у відповідній ділянці. Характеристичною є кінцева резолюція, як обовязкова вимога до авдиторії: напр. зачитавши лєкцію про походження людини від якоїсь, скажемо, тварини, прелєгент свою резолюцію-висновки скеровує не на дальше студіювання цієї теми, але на негайну практичну ціль: скерувати виложені арґументи для боротьби з церквою. Отже не вигадкою є, а з радянської методичної дійсности виходять анекдоти про те, як мітинганти урочисто ухвалюють, що „землю не Бог сотворив, а з крученої піни вона вигворилася, а тому й крутиться“, чи переможною більшістю голосів стверджують, що ніякого Христа на світі не було, а нагло буржуазія Його вигадала, про що й належить поставити до відома та обовязкового керівництва всьому пролєтаріятові“.

Згадані форми знаменуються надзвичайною плодючістю: тут радянщина могла б напевно взяти рекорд по всьому світу. Майже ні один день праці пересічного клюбу чи сельбудинку не обходиться без доповіді, реферату чи інформації. Черпаючи теми з бездонного джерела всіляких директив, інструкцій, приписів, методичних листів, кампаній, що ними безперестанно засипають вищі політосвітні і партійні інституції, низові організатори з легкої руки „родять“ лєкцію чи реферат. Зібралася, прим., молодь в клюбі, чи затягається з якихось причин ділове зібрання (а це буває завжди), зійшовся гурт людей на вулиці, на колодках, прийшли купатися до річки чи вилежуються в садку у холодочку — радянські агітатори „ловлять момент“. Як стій родиться трибуна, обирається президія і — лєкція готова. Можна уявити собі серіозність і ціну такої лєкції.

Радянські аґітатори не визнають моменту підготовки до виступу; єдине, що вони проробляють, — це газета, постанови, резолюції та директиви партії й уряду; все інше випливає з цих кличів; оратор на них переможно виїзджає в найприкрішому моменті. Часто доповідь чи реферат не починається тільки через те, що не можна розвязати справи про референта. Є кілька охочих або нема ні одного; організатор бігає, видивляється в авдоторії, хто б „виручив, бо ж пропаде нагода „агітнуть“.

Ці форми випробовуються часто в показовий спосіб. Замість факірів, гіпнотизерів та фокусників, з якими на радянщині жорстоко боряться, розїжджають тепер по селах і містечках рафіновані лєктори, читаючи „зразкові“ реферати про будівництво соціялізму в одній країні, звідкіль узялася людина, про Дніпрельстан, чи жив справді Христос, як виглядатиме радянська влада через пять пятиліток. Тут вступає в гру „наукова сила“, клепаний на язик фахівець, що даром красномовности „полонить“ авдиторію та сіє „зерно комунізму“. „Універсальні оратори, як грамофон, „викувавши“ затверджені наркомосом тези, пересичені дотепними інсинуаціями, підкріплені образно-картинними експонатами й ефектами, ділають, на публіку, деяких у дечім переконують, а фанатичних комсомольців та напівграмотних комнезамців захоплюють і втілюють думку, що „влада рад міцніє, наука цвіте, родяться велитні червоної науки і — пролєтаріят переможе і...“...

(Кінець буде).

Не можливо кандидувати в творці держави тим, хто виростає з традиції руїни і нищення держави.

В. Липинський.

ХРОНІКА.

25-ліття смерти українського фільософа Петра Ліницького. 25. VI. ц. р. минуло 25 літ від дня смерти відомого київського професора фільософії Петра Івановича Ліницького. Уродженець Слобідської України (зі старої укр. священичої родини), вихованець Харк. Дух. Семинарії та Київ. Дух. Академії (в яких до кінця XIX ст. а й пізніше серед студенства сильна була укр. націон. стихія), Ліницький може бути зачислений до суто-українських фільософів. По своїм світогляді належав він до традиційної київської академічно-фільософічної школи, котра змагала до синтези ідеалістичної фільософії з релігією. Науково-педагогічну діяльність почав Ліницький ще в 1865 р., від 1877р., після оборони докторської дисертації („Наука Плятона про Бога“) став звичайним професором льогіки й метафізики; впрочім, як і більшість укр. фільософів, ледви чи не більше займався моральною фільософією. Багато писав по історії фільософії. Взагалі, залишив досить велику фільософічну спадщину. З його творів згадаємо тут між ін. цікавий і до нині „актуальний“ нарис „Мораль і культура“ (Схід і Захід), надрук. в 1901 р. в харк. жур. „Вѣра и разум“. Останнім його твором була „Історія фільософії давньої й новіщої“. Діяльність Ліницького була безперечно позитивною, бо в творах своїх він боронив релігійно-ідеалістичних засад світогляду, і то в часі найбільшого розросту атеїстично-матеріялістичних течій. — На жаль, історики укр. фільософії немов би зовсім забули за П. І. Ліницького; навіть проф. Д. Чижевський не згадує його в своїх оглядах історії фільософії на Україні, хоч, здається, Ліницький заслуговує на певне місце в історії укр. фільософії.

В. З.

Ювилей проф. Фр. Буяка. В червні ц. р. минуло 30-ліття наукової й двадцятліття професорської діяльности визначного львівського ученого історика-економіста професора Львівського Університету Фр. Буяка, котрий, як відомо, не тільки багато зробив для загальної історії нар. господарства, але причинився й до висвітлення господарчої історії Галичини. З приводу його ювилею ґрупа його учнів видає збірник праць, присвячений Шан. Ювилятові. Всіх праць у збірнику має бути коло двадцяти; більшість з них торкається історії нар. господарства, далі кілька праць з історії права, з історичної статистики і т. п. в тому числі чимало з історії Галичини. Серед учасників збірника бачимо кілька імен визначних учених — проф. К. Тименецького, проф. Р. Гродецького, проф. З. Войцєховського, Л. Харевичову, К. Малечинського, В. Гейноша. З українців у збірнику взяли участь три автори Др. Роман Зубик (автор відомої джерельної розвідки по історії фінансів Львова.), Др. Іван Гладилович і Др. Е. Витанович. Для нас у цім збірнику особливо цінні праці: Л. Харевичової — „Rys kulturno-gospodarczy Lwowa w XVII w.“, В. Гейноша — „Niewola na Rusi Halickiej w średniowieczu“ (це особливо важна й цінна праця, що кидає зовсім нове світло на суспільно-

правну історію Галичини, — але — цікава річ — іде цілковито насупереч висновкам Ювилята — проф. Буяка), А. Гілевича — „Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w XV—XVIII-го w.“ тощо. Вкінці треба згадати спис праць проф. Буяка, зложений А. Валявендером. Всі праці, уміщені в збірнику, написані по польськи, між ними і праці українців. Дивує це нас, бо згідно з прийнятим звичаєм автори містять свої праці в ювилейних збірниках в рідній мові, або міжнародній (німец., франц. англ.).

Ucrainica. В „Zeitschrift f. Osteuropäische Geschichte“ (1931, т. V, кн. 4) поміщено кілька статтей і нотаток з обсягу українознавства. Передовсім, на спеціяльну увагу заслуговує некрольог недавно помершого визначного дослідника історії старо-руської Церкви й старо-руського права проф. К.-Л. Гетца (автора знаменитої праці про „Рус. Правду“), написаний Р. Сальомоном. Далі, належить згадати перший загальний нарис історії магдебурзького та взагалі німецького права на Україні „Das deutsche Recht in der Ukraine“ проф. Дм. Дорошенка див. нижче спеціяльну рецензію на сю працю) й досись субєктивно написану статтю Фелікса Конечного „Turanisches in der Russkaia Pravda“ (з твердженнями автора в більшості випадків трудно погодитися; автор занадто захопився відшукуванням подібностей між Р. Правдою й тюркським правом; в дальшому сподіваємося дати про цей нарис спеціяльну рецензію, щоб припинити поширювання баламутних поглядів). З рецензій, поміщених в цій книжці „Zeitschrift-у“ належить згадати оцінку незвичайно цікавої праці А. Савича „Нариси з історії культурних рухів на Україні та Білорусі в XVI—XVIII вв.“ (особливо інтересної з погляду методольогічного). Крім того, в цій же книжці є ще кілька дрібніших рецензій і нотаток про праці з обсягу українознавства.

„Історія руської Церкви“ на зах.-европейських мовах. Протягом останнього десятиліття на західних мовах появилося вже кілька загальних оглядів історії руської (сх.-словянської) Церкви. Перша з них це „Kirchengeschichte Russlands im Abriss, Leipzig, 1923, 89 стор.) Бонвеча — праця, по одзиву найвизначнішого словянського історика церк. права, „слабенька“. Широкий розголос здобула французька книжка Мик. Брянчанінова „L'Eglise russe“ (Collection „La vie chrétienne“, Paris, 1928, 12⁰, 210) — твір ще слабший, ніж Бонвеча, з силою помилок і баламутних поглядів, незаслужено похвалений деякими західними рецензентами, необзнайомленими зі сх.-словянською церковною історією). Мало чим ліпший і претенсіональний, писаний по чеськи нарис історії Руської Церкви від її початків до кінця XVII ст. Валерія Вілінського „Duch ruske cirkve“ (Praha, 1930, с. 435, 16⁰), на превелике диво, прихильно оцінений таким обережним і поважним рецензентом, як о. І. Урбан Т. І. (порів.: „Przegląd Powszechny“, 1931, червень, с. 362 слл.). Всі згадані огляди скоріше причинюються до поширення невірних уявлень

про сх.-словянську й зокрема українську церковну історію, ніж до популяризації її на Заході. Рівночасно переняті вони „єдинонеділимчеським духом, і тому шкідливі з українського національного погляду. Нам здається, що конче потрібним видання на одній із західних мов українського короткого, але суто наукового загального нарису історії сх.-словянської Церкви, щоб протиділати отаким оглядам як Брянчанінова або Вілінського.

Нові праці про початки Руси. Останніми часами, як відомо, появляється все більше нових праць про початки Руси. Досить докладні відомості про ці нові праці подані в статтях Ст. Томашівського „Nowa teorja o początkach Rusi". („Kwart. Hist.", R. XLIII, t. I, z. 3), Вяч. Заїкина „Спір про початки Руси" (Зап. ЧСВВ", т. III, в. 3—4) і Кордуби в „ЛНВ" кн. XII. 1929 В доповнення до поданих там відомостей зазначимо ще кілька незанотованих нашою бібліографією новіших розвідок і статтей про початки Руси: Dr. Gerhard Laehr, Die Anfänge des Russischen Reiches (Berlin, Verlag von E. Ebering, стор. 145; порівн. рецензію Леді в „Orient. Christ.", т, XXII, — 3, N 70); W. J. Raudonikas, Die Normannen der Wikingerzeit und das Ladogagebiet (Stockholm, 1930, стор. 151); Н. М. Бѣляевъ, Рюрикъ Ютландскій и Рюрикъ начальной лѣтописи. (Seminarium Kondakovianum, 1929, III; автор схиляється до „регабілітації" літописного оповідання про Рюрика); Axel Härberger, I. Vikinghi svedesi nella Russia (L'Europa Orientale, 1930, X, N 11—12, cc. 322—326; автор на жаль необзнайомлений навіть з найважнішими працями по літописознавству Шахматова, Істрина, Никольського та ін. і ставиться з повним довірям до найдавн. літопису). Найцінніша з зазначених тут праця, безперечно, нариси Лера „Die Anfänge des Russ. Reiches"; в цій книжці находимо чотири нариси: 1) про пра-історію Сх. Словянщини, 2) про появу та утвердження варягів (тут автор тримається „волзької" теорії Шахматова й припускає, що нормани дісталися на Україну спершу волзьким шляхом, а не дніпровським), 3) про події на Русі від Рюрика до смерти Святослава і 4) про св. Володимира Вел. Автор — поміркований норманіст. З джерелами та літературою найдавнішої історії Руси незле обізнаний, хоч деяких помітних новин зі сх.-словянської історіографії він всетаки не знає. (Статті А. Л. Погодина „Der Bericht der russ. Chronik über die Gründung der russ. Staates" в „Zeitschr. f. Ost. Geschichte" й Мошина „Варяго-русский вопрос" в „Slavia" та брошура В. Крохина „Начало рус. государства въ свѣтлѣ новыхъ данныхъ" були вже в „Дзвонах" занотовані; II, с. 131; VI, с. 422).

Z.

„Slavia Occidentalia" (т. IX, 1930) містить коротеньку, але дуже цікаву статтю проф. Г. Ільїнського „Белая Хорватня" (стор. 132—138). Як відомо, останніми часами більшість учених, між ними й М. Грушевсьхий, висловлювали великі сумніви відносно звісток Константина Порфірогенета й нашого старо-україн. літопису про існування племени Хорватів і країни Білої Хорватії на

північ від Карпат. Всупереч цим скептичним поглядам на звістки про Хорватію, Ільїнський доводить, що на північ від Карпат, понад горішною Вислою таки дійсно існувала велика країна — Велика або Біла Хорватія, від котрої залишилися, як топографічні памятки, до нині р. Біла, місто Більськ то що. (Порів. анальогічні висновки Т. Войцєховського, Chrobacja).

Byzantinoslavica. Остання книжка празького журналу „Byzantinoslavica" (том II, вип. 1) містить менше цікавого для нас матеріялу, ніж дві попередні книжки. На найбільшу увагу заслуговує стаття рос. ученого Г. Ільїнского „Лебедия Константина Багрянородного", в якій зроблено спробу розвязати загадкове питання, що то за край згадує Константин Порфірогенет під імям „Лебедії"; Ільїнский доводить, що це має бути Хозарія. Далі треба згадати науковий некрольог недавно помершого славнозвісного славіста П. А. Лаврова, написаний тим-же Ільїнским. Відділ рецензій і рефератів у цій книжці так самобагатий, як і в попередніх. Серед рецензій найзначніша оцінка знаменитої кн. Є. Шмурла: „Римская курія на рус. правосл. Востокѣ" (в котрій, як відомо, уміщено дуже багато незвичайно цінного матеріялу до історії Української Церкви в XVII ст.); оцінка написана визначним чеським істориком Церкви о. проф. Ф. Дворніком; з інш. рецензій належить згадати рец. Андреєвої на праці Січинського „Архітектура старокнязівської доби" і „Ротонди на Україні" й рец. Ільїнського на „Матеріялы по історіи возникновенія древней славян. письменности" П. А. Лаврова. Поза тим, для укр. читача будуть небезінтересні ще рецензія Й. Бідла — на дуже цікаву працю Андреєвої „Очерки по культурѣ визант. двора" (про цю книжку ми подамо згодом також рецензію в „Дзвонах") і рец. М. В. Шахматова — на „Moskau — das dritte Rom" Гільдегарда Шредера.

Літературний фільм.

Даючи побіжний огляд літературних новинок із Заходу, ми послуговуватисьмемо, що так скажемо — фільмовою лентою для повнішого схоплення цікавіших моментів із західної літератури.

Отже дещо із анальогії: Не лише у нас письменники примирають з голоду — подібно діється і в Німеччині. Знаний у німецькому літературному світі Юлій Гарт — один із передових окличників німецького натуралізму умер нещодавно дослівнісенько зі злиднів. У невідрадних матеріяльних умовинах опинився теж Карло Сльобода, який придбав повний успіх і популярність першою своєю пєсою: „Feetisch", — та зараз не може найти ні одного театру в цілій Німеччині, який хотів би інсценізувати його дальші пєси. В нужду попали теж не менше голосні Роберт Мусіль і Оскар Бендінер.

Це стільки на „потіху" для наших авторів.

А тепер дещо із літературної пікантерії:

Гротесковим, а всеж загально принятим на Заході є явище неімовірної для наших понять — щодо розмірів продуктивности деяких із европейських авторів — типових автоматів — продуцентів сензаційних романів. Перід у цьому новому рекорді ведуть Англія та Німеччина. Та зараз про цю останню: Сейчас на німецькому книжковому ринку найбільший попит має книжка Гедвіг Куртс-Молєрової. Деякі з її повістей дійшли до казочної дивовижі — трехсотного накладу. А всі її твори переступили давно уже 22 міліонів тиражу. Як дуже ці твори поплачуються авторці — доказ, що уже по 1935 р. вона продала найбільшим видавництвам Німеччини усі свої праці, не то що не написані, але ще й не продумані! От маєте тепер тему: „Інтерес з літератури“ (але в Німеччині) і другу: „Рекляма“ видавництва.

Вам з давніщого ще відомим є спір про польськість Нітшого. Тепер це зійшло на другий фон, а ходить про... польськість його фільософії. Отож Бернард Шарліт в своїй книжці п. зг. „Polskość Nietzschego i jego filozofji“ дає кілька гіпотез без належного устійнення їх, мовляв Нітше і у фільософії був поляком. А вихідною для цього твердження точкою є для автора... зміна музичних уподобань Нітшого.

Нітше, зірвавши звязки з Вагнером захопився музикою Шопена і цей останній тонами промовив до Нітшого метафізичною мовою польщини. Підо впливом шопенівської музики Нітше остаточно відвернувся від своєї прибраної батьківщини і став польським фільософом і поетом — хоч і на дальше писав по німецьки. На доказ повищого — зовсім не німецький стиль „Заратустри“—стиль цей зближений більше до польського романтизму чим до стилю німецької школи того часу. Врешті найсильнішим доказом польщини Нітшого є для Шарліта повна схожість Заратустри з Іридіоном. Ті самі концепції і тут і там. Відки вони взялись? І автор відповідає: окружною дорогою через Ліпінера, якого залюбки читав Нітше. Та все то лиш самі гіпотези! За мало ще!

Ви тямите гострий у свій час спір в українському літературному світі Галичини на тему: чи московська література негативно чи позитивно впливає на нас? Отож до альбому цього спору додамо від себе нову цвітку із західноевропейського цвітника. Муссоліні заборонив поширювати скрізь по Італії усі твори Толстого, Достоєвського й Горкого — як деструктивні та шкідливі своїми ідеями.

Чи це лиш фашистівський „інтерес“ так велів поставитись до московської літератури? Та от рівночасно якось опублікував південно-американський журнал: „Criterio“ довшу статтю, у якій теж осуджує московських письменників, намагаючись доказати, що у всій московській літературі находимо самі лише анти-інтелєктуальні та антираціональні крітерія, а їх пятно — це пятно революції, чи це буде революція політична, чи суспільна, чи врешті інтелєктуальна.

Недавний це час, коли уся Европа захоплювалась Оскардом Уальдом — навіть більше, як це робили самі його земляки — англійці. А що найцікавіше, то ще нині ми скрізь по Европі находимо його беззастережних приклонників, коли навпаки в Англії — легенда про Уальда остаточно розвіялась. Сьогодня англієць ради своєї природженої йому чемности дискретно підсміхається, якщо хвалити хтось стане в його присутності самого Уальда. А вже рішуче він хвилюється (!), як хтось зважиться поставити на рівні Байрона чи Кіплінга з Уальдом. Уальда в Англії таки остаточно розвінчали. А до цього ніхто інший не причинивсь, як його найблищий друг Альфонс Дугляс! У своїй автобіографії стягнув він Уальда з вершин людського захоплення та показав приятеля малим, сірим, без письменницьких ідей, а що найважніше, неплідним, якщо хто не піддав йому теми. І лиш Дугляс зробив з Уальда славного і великого. Та скоро лиш вони оба розійшлись, тоді показалося, що Уальд — сам ніщо доброго дати не може.

Ви певно цікаві, чи американці втішаються, що їхній земляк Лявіс Сінклєр дістав нагороду Нобля? Засмутимо вас! В американській пресі до тепер кипить заїлий атак на... самого Сінклєра. Дійшло навіть до цього, що подію відзначення земляка американці уважають „трагедією чесного американця“, бо світ неслушно укоронував автора... „оплюгавлювання життя“.

А тепер про Шова! — Бернарда Шова! Альфред Дугляс, мистець недискреції, людина, яка має відвагу витягати на верх подлощі, хочби їх робив найближчий його друг, а врешті чудовий знавець англійської літератури, а ще більше англійських авторів, от як висказується про Шова: Шов рішуче не є великим письменником і ніхто в Англії не бере його творчости... поважно. Правдою тут одно є — Шов лишить по собі майно, до якого ніхто з англійських письменників не дійшов. І тут якраз причина успіху Шова, бо Англія мимо всего цінить багатих людей. Фактом остане, що Шов не вміє поважно говорити. З него дивна людина, бо любується в збиванні своїх власних тверджень. Це, за що вчора розпинався, сьогодня він висміває. Нині він співає пеани Совдепії, але чому він не хоче там остати? А на це вже відповідає Др. Евген М. Когоч в статті: „Бернард Шов в Россії“. Шов ніщо іншого, як розхрістаний тип вільнодумства. На 75 р. свойого життя він поїхав до Совдепії на це одно, щоби крикнути у світ, що він топче усі свої минулі переконання. Але такий чоловяга, як Шов не має переконання, він їх ніколи зрештою не мав. Усе було розчислене у нього на заробіток. Шов має лиш чудово виплекану бороду і тут тайна його успіху, бо його голова рішуче не поміщає того, що заповідає та вицяцькана борода. Шов називає Леніна — „Месією нашого часу“. А кого Шов називав „Месією“ вчера? Шов для збільшення тантієм, що захочете, стане говорити Зискали лиш більшовики, бо маячення Шова стали для них притокою до нового барабанного вогню пропа-

ганди в Европі. Врешті хто трактує Шова поважно? Сьогодня він в Кремлю — більшовиком, завтра в палаті Chigi він — мало що не фашистом буде, а післязавтра на французькій ревієрі буде... заїлим лібералістом! Шов хоче лиш грошей! От де тайна!

А тепер дещо про смак читачів і їхній попит на книжки. А це важний показчик культури даного народу. Німецький журнал „Seelsorge" перевів недавно цікаву анкету у цьому напрямі і виказав менш-більш таке: Зараз у Німеччині найбільш пошукує публика кримінальні повісті та несамовиті історії. Меншим попитом втішаються історичні романи, дальше — описи подорожей, описи власних переживань, а найслабший збут мають наукові твори. Що знову торкається популярности авторів, то тут такі щаблі порядку: Артур Геє, Лондон, Шойерман, Розен, Франк, Пфар Карло Май, Валляс.

Беручи під увагу читачів — то тут справа так представляється: старше віком робітництво пошукує літератури, яка стоїть на сторожі його інтересів. Отже тут ступні попиту інші вже. Порядок популярности тут такий: Брунон, Бюргель, Брегер, Шіблі, Горкий, Пецольд, У. Сінклєр, Біркенфельд, Фінк, Гакен. Серед робітничого дorосту найбільше зацікавлення будять романи повоєнні, роман з часів війни не має збуту.

Популярна наукова література лиш з трудом находить читача, а з політичної найрадше ще читають мемуаристику й описи життя Совдепії.

Така сама анкета переведена в Польщі — Przegląd'ом Współczesny'м оперта на статистиці одної з найбільших у Кракові випожичалень книжок дала отсі висліди: Серед польської суспільности найбільш почитними авторами є: Васерман, Валляс, Жеромський, Сєнкевич, Сінклєр, Ґелсвурт, Марчинський, Дюма, Пітіґрілі, Прус — це такий порядок, якщо взяти під увагу кількість випожичених томів даного автора. Колиж мати на увазі самих авторів, яких твори мали найбільшу кількість читачів — то тут порядок інший, а саме: Васерман, Валляс, Марчинський, Пітіґрілі, Дель, Сінклєр, Коссак-Щуцька, Пежинський, Жеромський, Курвуд. Жінки найрадше розчитуються у Ґалсвурті і Васермані, мущини натомість у Валлясі.

Цікавим було би зладити і у нас подібну статистику, щоби знати, якими авторами і якого рода літературою цікавиться наше громадянство. *Вол. Куч.*

Нові розкопи. При розкопах у парохіяльному віленському костелі відкрили під вівтарем тлінні останки короля Александра і королевої Варвари.

Над берегами Евфрату відкрили французькі археольоги Данжін і Динанд палату, яка походить з часів Тіглятпілєзара III (жив він коло 750-тих років перед Хр.). Цікаві в тій палаті стінні малюнки.

Др. Йордан зновуж відкрив в Урук в Полудн. Мезопотамії святині з-перед 3000 літ перед Хр.

На малому півострівці близько Мальмо в полуд. Швеції відкрито цвинтар (200 могил), який правдоподібно походить з часів мандрівки народів.

Ucrainica (дальше). З. Куз. в „Ділі“ подає вістку про ось такі Ucrainica: Czernovitzer Allgemeine Zeitung принесла за останні місяці цілий ряд статтей, фейлєтонів і заміток про Україну, і так м. ін. більшу розвідку про Довбуша, розвідку д-ра Г. М. про ворожі напади на Чернівці в 1359—1774 рр. (чч. 7952—55 з 15—17 вересня ц. р.), статтю посла д-ра В. Залозецького про „Українців в Румунії“ (ч. 7890 з 3. липня) і кілька статтей та заміток тогож Залозецького про Гуцульщину та українське народнє мистецтво (м. ін. „S. O. S. der Huculen“ ч. 7809 з 5. квітня). — В „Bukaresten Tagblatt-і з 12 вересня надруковано фейлєтон Ф. В. Штокери про Буковину („Bukovina“), де м. ін. згадується прихильно, але доволі баламутно про „рутенів“, що посвоячені звичаями та мовою з „українцями“, та про гуцулів, овіяних „незглубимою містикою надземських традицій“.

В літературному додатку до „Prager Presse“ (ч. 38 з 20 IX.) поміщена стаття Д. Чижевського про гайдельберську виставку рисунків і малюнків німецьких поетів (Deutsche Dichter als Maler und Zeichner), де м. і. згадується про малюнки та рисунки Шевченка, Скороводи, Гоголя та Куліша. — Паризькі „Послѣднія Новости“ з 10 вересня ц. р. принесли обширний фейлєтон Р. Словцова „Дневникъ Шевченка“ з приводу появи нового повного видання дневника Шевченка: Т. Г. Шевченко. Дневникъ. Предисловіе А. Старчакова, редакція, вступительная стаття и примѣчанія С. Т. Шестерикова. Издательство „Академія“ Москва 1931. Сторін 437. В тих же „Посл. Новостях“ (з 2 вересня ц. р.) оголосив проф. С. Ернст фейлєтон з приводу століття уродин Миколи Миколаєвича Ґе. — В берлінському щоденнику „Deutsche Tageszeitung помістив (Струп)ат фейлєтоник „Ucrainische Volkslieder“, в якому подано зміст викладу д-ра З. Кузелі про українські історичні пісні (ч. 301 з 28 червня). — „Deutsche Allgemeine Zeitung“ принесла нещодавно більшу рецензію д-ра Серафика на працю проф. Крібса про „Східно-европейські держави“, в якій рецензент робить авторові поважні закиди щодо недоколадної статистики українців у Польщі. — Білгородська „Політика“ містить обширну й прихильну оповістку про „Вече украјнске песме“ (19 вересня).

— **Відібрання почтового дебіту.** Мін. внутр. справ відібрало почтовий дебіт таким брошурам виданим в українській мові: К. М. Станюкевича: „Еміґрант“, виданий у Льондоні; Василя Бонінського: „Смерть Франка“, виданій у Монтреалі; Ів. Моста: „Релігійна пошесть“, виданій у Клівлєнді; Дамяна Бориска: „Соціялізм і релігія“, виданій в Ню Йорку; Ю. Степаніва: „Про правду“, видану в Харкові; „Червоний терор і Радянська Україна“, виданій у трьох мовах у Женеві і Празі.

Святочна інавґурація нового академічного року 1931/32 відбулася в **Гр.-Кат. Богословській Академії** в неділю, дня 4. жовтня ц. р. О год. 9. відправлено в церкві Св. Духа при вул.

Коперника 36. торжественну Службу Божу. Ексц. Митрополит, на жаль, з причини занедужання не міг звеличати цього свята своєю присутністю. Тому Службу Божу відправив о. Ректор Др. Й. Сліпий, після чого відспівано многоліття Св. Отцеві, Ексц. Митрополитові, всім гр.-кат. Епископам, а також професорам і студентам. По Сл. Б. перейшли до авлі Богосл. Академії всі численно зібрані гості, між якими, крім вищого нашого духовенства, професури, чільних українських громадян та представників наукових, культурних й інших установ, було видно багато студенства. Там відбулося о год. $^1/_2$11 святочне відкриття академічного року. Найперше відспівав хор Богословської Академії псалом. Після того о. Ректор Др. Йосиф Сліпий виголосив звіт з діяльности Академії у першому трьохлітті її існування (1928—1931). Академію засновано грамотою з дня 22. лютого 1928. Дня 1. жовтня 1928. іменував Ексц. Митрополит-Основник перших префесорів Академії. Впродовж першого трьохліття професорська колєгія Академії була відповідно доповнена; вона представляє повновартний збір наукових сил. Слухачів було на Академії досі 533 звичайних і 7 надзвичайних. Студії покінчило в минулому трьохлітті 114 звичайних і 2 надзвичайних слухачів. Академія видає свої наукові богословські твори в „Працях Гр.-Кат. Богословської Академії у Львові“, яких вийшло досі 5 томів. Наукова діяльність Академії розвивається незвичайно успішно. Праця в семинарях іде також дуже гарно; особливо підкреслив о. Ректор гарний розвиток студій у історичному семинарі під проводом проф. М. Чубатого. Вже цих кілька найважніших даних, вибраних зі звіту о. Ректора, свідчить про велике наукове значіння та про поважні успіхи Академії. Обширний зміст звіту поміщений в 31-ому числі „Мети“.

Після звіту з діяльности Академії відчитав проф. Др. М. Чубатий інавгураційний виклад на тему: „Українська Церква на роздоріжжі. Византія, Рим і Київ в половині XI. в.“ В свойому солідно науково обоснованому викладі прелєгент звернув увагу на цей досі незамічуваний або й промовчуваний факт, що після трагічного розриву між східньою й західньою Церквою, символізованого схизмою Керулярія з 1054. р., київська українська держава не схилилася відразу й рішуче на бік Византії, лише була довший час полем боротьби між двома релігійними напрямами, супроводженими також двома політичними орієнтаціями: західньою й східньою. Репрезентантами боротьби між Заходом і Сходом були на церковному ґрунті головно Прот. Антоній і Теодозій, а на політичному — князівські роди Ізяслава й Всеволода. Боротьбу загострювала ще й пропаганпа обох розєднаних сторін — Риму й Византії, на київському ґрунті. Дефінітивний перехід Києва на бік Византії довершився щойно з початком XII. стол. Цікаві наукові спостереження, які представили обговорювану справу у новому, невідомому досі освітленні. Присутні із заінтересуванням вислухали вбраних у ясну, переглядну форму научних виводів прелєгента. Цей цікавий інавгураційний виклад

професора Миколи Чубатого поміщений в цілості в чч. 31 — 32 „Мети“.

На закінчення інавгураційного свята відспівав хор Академії „Услиши Господи глас мой“.

Це поважне академічне свято започаткувало четвертий рік праці нашої високої теольогічної школи, заснованої Ексц. Митрополитом Кир Андреєм, який нею без упину по батьківськи піклується, — і веденої взірцево о. Ректором Др. Й. Сліпим. Науковий рівень Академії та атмосфера поважної праці ставлять цю високу школу на передове становище в нашому релігійно-культурному життю.

Вистава Асоціяції Незалежних Українських Мистців (АНУМ) у Національному Музею і вистава образів українських плястиків у Промисловому Музею (салі T-wa sztuk pięknych), уладжених від вересня до кінця жовтня 1931 у Львові.

Метою виставки АНУМ було доказати, як на тлі новітнього західньо-европейського мистецтва розвивається українське мистецтво, „що завдячує ще чимало заходові“ (пор. вступ до катальогу АНУМ). Думаємо, що подібну мету мало також Українське Т-во Прихильників Мистецтва у Львові — котре уладило другу виставку.

Безперечно, що мета ініціяторів велика та дає змогу читати зі 110 експонатів АНУМ та 259 з другої виставки, як далеко пішов розвій української штуки, спеціяльно малярства, а в меншій скількості різьбарства та артистичного промислу. Глядача мусять вельми вражати образи Олекси Новаківського, одного з найбільших малярів нашої доби, його бравурні портретові характеристики (АНУМ — потрет О. Барвінського, д-ра Курівця, О. Митрополита), його могутні кольористичні композиції на другій виставці (катальог 165 — 188). Так на одній як на другій виставці найсильніше, як ходить о формальний зміст промовляють образи О. Новаківського та його деяких учнів, як Гординського (АНУМ 6—56—37, і Мороза (АНУМ 75—77) і I. виставка УТПМ (ч. 146—164).

Дещо дальше від стилю Новаківського стоять праці Зарицької, Луцика, Чорнія. Так формою, як також втіленням в артистичну форму нашого побуту та етнічно-історичних характеристик — визначаються сильно праці Бутовича (АНУМ 10—14), УТПМ (3—20) та сестер Кульчицьких з Перемишля (УТПМ 96—123 і 250 до 259). Зокрема Олена Кульчицька імпонує багатою творчістю, як жінка, яка вміє передати не тільки автобіографіні та артист. власні переживання — але також настрої та переживання народу.

На виставці УТПМ сильно говорить поезією кольорів та делікатних форм Лев Гец, котрого мабуть вражає подібно, як дуже багато з виставляючих, і ритміка форм і ще раз повторимо, поезія кольорів.

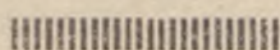
За малі рами цього справоздання, щоб схарактеризувати інші індивідуальности. Скажемо загально: Виставки кличуть до себе наше громадянство, щоб воно побачило, яка є сила його живу-

чости! Громадянство повинно саме силою тієї своєї живучости дальше тісно співпрацювати з артистами — на полі штуки та давати їх творчості ще значно більше пятно народньої самосвідомости.

Коли ходить про артистичні напрямки, репрезентовані на виставках, то констатуємо, що окрім індивідуальних стилів та впливів ріжних шкіл (західньо-европейських) — на загал наші артисти промовляють до глядача лінеарно-імпресіоністичним способом зі сильним нахилом до ліризму та експресії — а в деяких рідких випадках стремлять до сильних формальних упрощень (ідеалізм) та декораційности.

На тлі слабо репрезентованого на виставці АНУМ заходу твердимо — наше мистецтво буде сильне, як не піде за кличем тимчасових модерних „ізмів“, а дужче буде вслухуватися в глибини народньої структури і мистецтва. *Др. І. Ст.*

Виставка народнього мистецтва в дів. ґімн. СС. Василіянок у Львові. Згадана ґімназія перша заложила у себе музей народнього мистецтва, щоби наша молодь мала можність його поглибити та на його взорах образуватися. Великі заслуги в заложенню цього цінного музею положила передусім мати Северина, Ч. С. В. В., яка виявила в тім напрямі дуже велику ініціятиву і в стягненню експонатів не жалувала труду, праці, а то й посвяти та коштів. Вистава, що відбулася в вересні ц. р., робила дуже миле враження. На ній бачили ми прегарні вишивки, убори, писанки, ляльки, пояси і т. п. майже з кожної околиці всіх укр. земель, а то й з найдальших закутин як Полісся, Білоруси і від т. зв. бачванських українців в Югославії з села Керестура. Жаль тільки, що фахівці в тім напрямі не дали в нашій пресі докладнішої оцінки експонатів. Сподіємося, що зроблять це при найближчій нагоді.

Вячеслав Заїкин.

Праці проф. В. Абрагама з історії Церкви в сх.-словянських землях і їх значіння для нашої науки.

В цім році минає 50-ліття наукової діяльности великого ученого-львовянина, найбільшого сучасного історика церковного права Володислава Абрагама, автора знаменитої, високоцінної праці „Powstanie organizacyi Kościoła łacińskiego na Rusi“ та низки інших творів, важних для нашої церковно-історичної й церковно-правничої науки.

В. Абрагам народився в 1861 р., вищу освіту одержав у краківському університеті. Наукову працю почав ще на студентській лаві в 1881 р. Перша його більша наукова розвідка („Інквізиційний процес у статутах Інокентія III й у сучасній на-

уці") появилася в 1887 р.,—і від того часу В. Шан. Учений майже щороку випускає у світ якусь велику наукову працю, а рівночасно публікує численні менші нариси, статті, рецензії, нотатки, часто великої наукової ваги. В 1888 р. Абрагам обіймає катедру церк. права у львівськім університеті, а в 1899 р. стає ректором університету. Від 1896 р. стає на чолі римської експедиції Краківської Академії Наук, яка в римських архівах та бібліотеках віднаходить численні, високоцінні історичні матеріяли, між ін., дещо й до історії Берестейської Унії (справоздання з праць цієї експедиції друковані в „Archiwum Komisji Historycznej" в 1888, 1899 і 1921 рр.[1]) За свої наукові пряці проф. Абрагам двічі нагороджений найвищою науковою нагородою в польській державі — ім. П. Барчевського, обраний дійсним членом Краківської Академії Наук, почесним доктором богословії львів. унів., почесним доктором прав познан. унів., почесним членом вилен. унів. і т. д. До особи й наукової діяльности проф. Абрагама ставляться з великою пошаною у рівній мірі польський і західний, як і український науковий світ.

Головний фах проф. Абрагама — історія церк. права є, без сумніву, одною з найскладніших і найтрудніших ділянок науки. Вона стоїть на межі кількох наук і містить в собі елєменти й церковної історії, й каноністики, й історії права, й навіть почасти богословії. Історик церковного права мусить бути рівночасно й істориком, і істориком Церкви, й істориком права, й правником-каноністом, а навіть почасти й богословом. Тому й небагато є дійсно визначних істориків церковного права. Але проф. Абрагам своїм ріжносторонні́м науковим підготованням, своїм незвичайно широким знанням і своїми, можна сказати ґеніяльними здібностями до синтези, як найліпше, задовольняє всі вимоги, які стоять перед дослідником історії церковного права. В науковій праці Абрагама бачимо незвичайно рідке, гармонійне поєднання дуже бистрої та глибокої критики й аналізи з блискучою синтезою, великої ерудиції з правдивою творчою оригінальністю. З однаковою умілістю проф. Абрагам виконує і „чорну" архівально-дослідницьку наукову роботу, й робить далеко йдучі висновки, й начеркує широкі загальні образи. Під оглядом методольоґічним його праці маємо право назвати ідеальними.

Поле наукових інтересів Абрагама є незвичайно широке. Головні його праці трактують найріжніші питання історії й догми церковного права — загального, польського, сх.-словянського і т. д., історії Церкви, історії родинного права й т. зв. „ґенетичної" соціольоґії (прим., питання про розвиток шлюбу в стародавній Польщі та взагалі в стародавній Словянщині); понадто

---

[1]) Так нпр. у справозданні з розшуків у римських архівах та бібліотеках за листопад і початок грудня 1898 р., вид. у IX томі „Arch. Komisji Historycznej" (Краків, 1902) знаходимо між інш. вказівки, цікаві для освітлення переговорів і підготувань у справі Унії, провадженних епп. К. Терлецьким та І. Потієм у Римі в 1595 р.

не раз в своїх працях зупиняється Абрагам також і над питаннями історії державного, карного й процесуального права, політичної історії, етнографії, історії мистецтва й навіть літургіки. Для нашої науки найбільше значіння мають, розуміється, праці Абрагама по історії церковного устрою на Русі в X—XV ст., котрі відограли в нашій науці, можна сказати, вельми визначну ролю, особливо в дослідах над історією взаємин Руси з Апост. Столицею.

Перша специяльна праця Абрагама з історії Церкви й церк. устрою на Русі, оскільки знаємо, присвячена історії та організації ірляндських монахів у Києві (в XII—XIII ст.), появилася в 1901 році (в „Bulletin international de l'Académie des sciences de Cracovie", 1901, Nr. 7); в ній кидає учений світло на церковні та господарчі взаємини з Заходом у XII—XIII ст. і на перші початки організації латин. Церкви в Київській Русі. — Поминаючи далі кілька дрібних нотаток[1]), треба згадати невелику, але дуже цінну статтю про Трирський Псалтир, з приводу книжки Заверлянда й Гасельофа „„Der Psalter Erzbischof Egberts von Trier, codex Gertrudianus in Cividale".[2]) В цій статті проф. Абрагам подав яскраві й дуже важні для нашої церк. історії пояснення до знаменитих мініятюр, уміщених в додатку до цього Трирського молитовника: мініятюри ті, — як зясував проф. Абрагам, — становлять незвичайно цікаву ілюстрацію до переговорів київського князя Ізяслава І (сина Ярослава Мудрого) та його сина Ярополка-Петра з Апост. Столицею у справі унії Руси з Римом та віддання Київської Держави в опіку Апост. Столиці (ведених коло 1075 р.). Майже рівночасно вийшла у світ і друга важна для нас праця проф. Абрагама — про латинські епископства в Молдаві в XIV та XV в. (Львів, 1902); як відомо Молдава в тих часах (тай пізніше — до XVII ст. включно) була під оглядом культурним, а в значній мірі й етнічним, більше словяно-руським краєм, ніж румунським; історія її довгий час перепліталася з історією Галичини; справа ж заснування катол. епископств у Молдаві мала велике значіння взагалі для церк. історії Молдави; тому й ця праця проф. Абрагама має безпосереднє відношення до нашої церк.-історичної науки.

Нарешті, на початку 1904 р. появилася найцінніша для нас праця проф. Абрагама „Powstanie organizacyi Kościoła łacińskiego na Rusi" (Львів, 1904, стор. XVI+418). У цій великій книжці зібрано незвичайно багато цінного й мало знаного або й зовсім перед тим незнаного матеріялу, розкидано безліч цінних спостережень і висновків та рівночасно подано яскравий загальний образ початків християнства на Русі, її взаємин із Заходом та розвитку організації латин. Церкви на Русі до XIV ст. включно. Хоч від часу написання цієї книжки пройшло вже 18 років, вона досі лишається найліпшою й найповажнішою працею з початко-

[1]) Нпр. про київського лат. епископа Генриха — в „W. Encyklopedja Powsz.", т. 28.

[2]) Kwart. Hist., 1902. т. XVI, сс. 90—101.

вої історії християнства на Русі. — Передусім Автор дає в цій книжці стисле, але незвичайно яскраве й глибоко вірне зясування одного з найважніших моментів нашої церк. історії — організації христ. епископства на Русі за часів св. Ольги. Питання про християнство та християнську діяльність Ольги було довгий час загадкою, якої не в стані були розвязати найвизначніші історики. Щойно проф. Абрагам на підставі дуже влучного та умілого порівнання західних і старо-руських джерел, зясував, що Ольга — хоч довгий час була язичницею — та, зрозумівши не тільки правду й велич христ. віри, але й велике державне й культурне значіння християнства не лише сама прийняла хрещення, а й почала енергійні заходи до християнізації Руси; спершу хотіла перевести її за допомогою Византії, але — стрінувши там відношення, яке її не задовольняло й ображало — звернулася через ціс. Оттона до Зах. Церкви; в наслідок тих старань післано на Русь зах.-христ. епископа св. Адальберта, котрий прибув у 961 р. на Русь і почав поширювати християнство, але стрінув ріжні перешкоди, передовсім з боку сина св. Ольги Святослава, котрий саме в тім часі дійшов зрілих літ; проти християнства вибухла поганська реакція, і Адальберт з небезпекою для життя мусів утікати з Руси на Захід. Справа християнізації Руси на якийсь час задержалася, але яких 35—40 років пізніше її відновив і довершив св. Володимир Вел., тільки прищепив уже на Русі не західний, а східний христ. обряд.[1]) — Далі знаходимо дуже добру характеристику Византії та цілком вірне зясування причин остаточної перемоги византійського впливу над

---

[1]) Деякі дослідники пробували внести деякі поправки в цей короткий, але дуже добре й вірно змальований образ христ. діяльности св. Ольги. Так нпр. проф. В. Пархоменко, приймаючи в основі погляди проф. Абрагама, придумав у доповнення до них гіпотезу про другу подорож Ольги до Царгороду, поновний зворот її до византійської орієнтації в ост. роках її правління та прийняття нею християнства в Царгороді підчас другої подорожи (порів.: В. Пархоменко, Древне русская княгиня святая равноапост. Ольга, Київ, 1911; Крещеніе св. кн. Ольги, „Вѣра и Разумъ“, 1911, N 10; Къ вопросу о крещеніи св. кн. Ольги, ibid., 1911, N 19; Свидѣтельство продолжателя хроники Регинона о крещеніи св. кн. Ольги, ibid., 1912, N 1; Начало християнства Руси, Полтава, 1913; У истоков русской государственности, Лгр. 1924, гл. XXXIII). Та ця гіпотеза, як виявлено вже критикою цілком безпідставна. — Ще більш невдатна „поправка“ Мирона Кордуби, котрий (в рецензії на мої твори про початки християнства на Русі — в його „compte-rendu“ de „la littérature historique ukrainienne en Pologne et dans l'émigration ukrainienne“, 1927—1928) вигребав із забуття старезну, давно поховану, фантастичну й суперечну всім джерелам гіпотезу про болгарське походження Ольги, з якої випливає, що Ольга мала бути християнкою від дитячих літ; та ця „поправка“ й взагалі вся згадана рецензія Кордуби виказують, що Кордуба не знає ані джерел ані літератури початкової історії християнства на Русі; тому з його „зауваженнями“ властиво навіть і не можна поважно розправлятися, тим більше, що „критичні“ й полемічні методи Кордуби, мягко кажучи, дуже своєрідні й полягають головно на перекручуванні слів і тверджень авторів, яких він „критикує“ або з якими він „полемізує“ Див. ще мої ст.: „Quelques notes sur la question de l'évangélisation de la Ruthénie kievienne“ (Anal. OSBM, III, 3—4, 743—747) і „Св. Адальберт на Русі“ (Поступ, 1930, XI—XII).

західним у сх. та півд. Словянщині в X—XI ст.[1]). Цінні вказівки знаходимо в кн. Абрагама й про взаємовідносини Риму та Византії в часі утвердження християнства на Русі (в часах Володимира Вел.); всупереч поширеному поглядові про тогочасну церковну єдність Риму й Византії в тій добі, проф. Абрагам звертає увагу на тогочасні тертя й розкол між Римом та Византією, особливо за царгород. патріярха Сергія[2]); але рівночасно нотує й досить численні факти оживлених відносин Руси з Римом та взагалі з Заходом, як нпр. руські посольства до Кведлінбургу (973 р.) й Риму (991 й 1001 р.), римські посольства на Русь (979, 986, 988, 991 й 1001 р.), побут Бруна й Рейнберна в Києві і т. д. Особливо цікаві й цінні вказівки проф. Абрагама на західну орієнтацію Ярослава Мудрого в останніх роках його життя, з якою, по всій імовірності, треба поставити в звязок і факт самостійного поставлення руськими епископами митрополита-русина славнозвісного Іларіона. Далі йдуть у кн. Абрагама дуже цінні сторінки, в яких освітлює автор справу першої Унії Рус. Церкви з Західною — за часів Ізяслава I і т. д.[3]) — Розмір журнальної статті не дозволяє нам зробити повний перегляд всіх численних і часто дуже важних питань нашої церковної історії, які освітлив проф. Абрагам у своїй праці про „Powstanie organizacyi Kościoła łac. na Rusi“; багато з тих питань перед появою цієї книги Абрагама лишалися спірними, нерозвязаними або й непоміченими; на багато питань учений кинув зовсім нове світло, багато намітив нових тем для дальших дослідів. Та, на жаль,

---

[1]) З огляду на істнуюче в нас останніми роками заінтересування та спори про Византію, її культуру й характер її впливів на наших землях, незайвим буде навести погляд на ці питання великого й цілковито безстороннього ученого проф. Абрагама: „Східня Імперія, — каже Абрагам, — хоч була вже майже нездібна (в X—XI ст.) до завойовань, заволоділа духово частиною Словянщини та залишила у цім своїм придбанні наслідство, що глибоко відбилося на сторінках історії. Історія його досі не скінчена, а остаточні наслідки невідомі. Культура Східньої Імперії X ст., хоч її й висміював злосливим та заздрісним пером придворний Отонів Лiутпранд, стояла в той час ще дуже високо. Не була це, правда, така світла й яскрава культура, як культура золотого віку Авґуста, що — згадана по кільканадцяти віках — створила другий „золотий вік“ — ренесанс не була вона й такою простою та чистою, яка віє зі сторінок евангелія; але, хоч в ній евангелій й традиції давньої Еллади і Риму сплелися в дивну цілість з цезаризмом Сходу, вона була, не вважаючи на свій усе більш безплідний зміст, всетаки вищою від західньої культури, і притому досить пишною та блискучою, аби впливати на західну імперію, а тим більше, щоби захоплювати й притягати до себе молоді народи з півночі“.

[2]) Порів. новіші досліди А. Міхеля „Humbert und Kerullarios“ т. II, (Paderborn, 1930), в котрих знаходимо потвердження цього погляду проф. Абрагама й доповнення до нього; порів. також цінні висновки з дослідів Міхеля в рецензії о. проф. Іщака („Богословія“, 1931, IX, 3, с. 257 слл.). Слід впрочім зазначити, що на відсутність церк. згоди й одности Риму та Визант ї за часів Володимира Вел. оказували вже деякі українськ письменники XVII ст., зокрема Зах. Копистенський.

[3]) Порів. мої статті: „Русь, Византія и Римъ въ XI—XIII в.“ („Китежъ“, 1928, VII—X, 108—130) і „Преп. Стефан, еп. Володимирський, та його відношення до зєдинення Рус. Правосл. Церкви з Р.-катол. в останній чверті XI в.“ („Зап. ЧСВВ“, 1928, III, 1—2, с. 190—203).

чимало цих тем (як це вже підносив кілька років тому назад бл. п. Ст. Томашівський) лишається не тільки не освітленими, але навіть і не порушеними ніким після Абрагама; згадати хочби нпр, таке цікаве питання, як питання про "руський" характер латинської Церкви в Галичині в XIV ст. або про руську реакцію проти лат. Церкви по смерті Казимира Вел. і т. п. — Слідом за цією великою працею видав проф. Абрагам низку інших творів, що становлять цінне її продовження та доповнення: „Як. Стрепа, архіеп. галицький, 1391—1409" (Крак., 1908, 114+VII), „Початки архіепископства у Львові" (Л. 1909, ст. 63)[1]), „Кілька детайлів про львівські синоди в XV ст."[2]), „Заснування лат. епископства в Камянці Под." (Л. 1911, ст. 63)[3]), „Участь Польщі в Пізанськім соборі" (тут, між ін., деякі цінні відомості до історії луцької та володимирської лат. еписк. катедр[4]), „Відпустовий привілей папи Александра V для лат. катедри в Володимирі Вол. з 11.VIII. 1409 р."[5]), рец. на високоцінну кн. заслуженого дослідника історії Галичини проф. П. Домбковського про церковні відносини в сяноцький землі в XV ст. (Перемишль 1922)[6]) та ін.

Праці проф. Абрагама з історії Церкви на Русі в X—XV ст. послужили основою для цілої низки розвідок з початкової історії християнства на Русі та історії взаємовідносин Руси-України з Апост. Столицею. До продовжателів і наслідувачів праці проф. Абрагама на цім полі належать передусім, проф. М. Коробка, проф. В. Пархоменко, др. Бернард Лєб (Leib), о. проф. Й. Умінський, проф. Ст. Томашівський, проф. М. Чубатий, о. проф. А. Іщак та ін.[7]), у творах котрих в більшій або меншій мірі відбилися погляди проф. Абрагама. Праці проф. Абрагама, особливо його кн. „Powstanie organizacyi Kościoła łacińskiego na Rusi" зробилися одною з головних підстав у дослідах над староруською церковною історією; всі новіші твори зі старо-рус. церк. історії, в яких не узгляднено належним способом праць Абрагама (нпр. твори Баумґартена, Брянчанінова, Таубе та ін.) мають дуже значні недостачі.

Поруч з працями проф. Абрагама по історії Церкви та церк. права на Русі, велике — хоч і посередне — значіння мають для нас і неменше талановиті новіші праці ученого по історії шлюбу й шлюбного права в давній Польщі[8]), які кидають

---

[1]) Див. про цю працю — рец. Б. Барвінського в „Зап. НТШ,", т. CXVI, 1913, с. 225—227.

[2]) Gazeta kośc., 1908, N 44.

[3]) Ks. pam. ku uczczeniu 250-ej rocznicy Uniw. Lwowskiego, t. I- 1911.

[4]) Rozprawy Akad. Umiejętn., wydz. hist.-fil., t. XLVII, 1904.

[5]) Kwart. Hist. XIX, 1915, c. 295 сил.

[6]) Kwart. Histor, XXXVI, 1922, c. 158—160.

[7]) Насмілююся вввважати й мої скромні церковно-історичні розвідки продовженням та наслідуванням праць проф. Абрагама.

[8]) „Dziewośleb. Studyum z dziejów pierwotnego prawa.małżeńskiego w Polsce" („Studya nad hist. prawa pol, wyd. pod red. O. Balcera", t. VIII, z 2, 1922); „Zawarcie małżeństwa w pierwotnem prawie polskiem" (ibid., t. IX, 1925, cc. II+475).

світло на розвиток шлюбу та шлюбного права взагалі у давній Словянщині. Ці праці, як рівнож і праця одного з учнів проф. Абрагама — др. І. Адамуса „Uwagi o pierwotnem małżeństwie polskiem i słowiańskiem“ [1]), писана під безпосереднім впливом і почасти за вказівками проф. Абрагама, знайшли заінтересування й відгук в укр. наукових кругах на Вел. Україні.[2])

На інш. працях проф. Абрагама — з обсягу загального церк. права й історії польської Церкви та польськ. церк. права (що до останньої галузи науки, то проф. Абрагам властиво був її творцем[3]) ми, на жаль, не маємо змоги тут зупинитися через брак місця, зазначимо лише, що й серед цих праць деякі мають безпосереднє або посереднє велике значіння для нашої науки.[4]) Взагалі, в особі проф. Абрагама сучасний словянський науковий світ має одного з найвизначніших і найкращих учених, ріжносторонння діяльність котрого має велике значіння для розвитку ріжних ділянок історичних, суспільних та правничих наук.

||||||||||||||||||||||

Рецензії.

Юрій Липа. **Суворість.** Без місця й року (виконано в Празі) літографовано, сторін 32 формату великої вісімки.

Збірка поезій, частинно друкованих уже по журналах, на ріжні теми. Переважають лірики патріотичні, хоч не бракує й фільософічно-рефлєксійних, з релігійною закраскою. У патріотичних пробивається туга за залізною „суворістю“ й ґігантичним чином.

З формального боку нераз у віршах Липи великі недомагання: рими не дуже старанні, часто заступлені асонансами; також ритмічна будова вірша не завжди дописує. Мабуть важніший був для автора зміст — і задля нього він нехтує формою. А може це лише „шукання нової форми експресії“, бо стрічаємо побіч того цілі вірші, де автор чудесно володіє поетичною технікою, даючи й рими й строфічну будову просто бездоганні. Але є й каригідно слабі строфи; от примірom:

---

[1]) „Pamiętnik Hist.-prawny, pod red. P. Dąbrowskiego“, t. IV, z 1, 1927).

[2]) Порів.: „Праці Комісії для виучув. історії зах.-рус. та укр. права“ (ВУАН), 1929, вип. VI, сс. 502—505.

[3]) Порівн.: ст. проф. Т. Сильницького, присвячену характеристиці наукорих заслуг Проф. Абрагама — в „Przewodn. hist.-prawn“, 1930, t. I, z 1, c. 202 слл.

[4]) Порів. наші уваги про знач'ння праць з польської церк. історії X—XIII ст. для історії Церкви сх.-словянської — в рец. на твори о. проф Й. Умінського про Болеслава Хороброго й архієп. Генриха Кетлича („Дзвони“, кн. 3., сс. 219—221.

Він каже: „Ось то — смерть в людині й (!)
Життя свою вартість ма', — (!!)
Мій зимний зір — поміж ними,
Хоч серце — буря сама; (стор. 8).

І такого більше. Часом знов новаторство — звичайно не дуже щасливе:

В адміраліції терпкі лиця:
— 5 секунд — Вперед —
Монітор „Ґляттон“ має бути
Торпед — —
Торпедований...
(„Баляда минулої війни“ — с. 10).

Це вже — вибачте — помисл дуже нещасливий. Щоправда, позваляв собі на такі штуки Бой-Желєнський, коли у „Słówk-ах“ писав, що:

Gdy się człowiek robi starszy,
Wszystko mu potrochu parszy-
wieje —

і так далі, — алеж це були гумористичні витівки, а не серіозна поезія!

Зате дуже гарні мініятюрні нариси-пейсажі міст, мішанина символіки з ліризмом. От хочби „Львів“:

Могутен став він на земному лоні
І повен пихи голову підніс;
На степ подільський, буковинський ліс
Зорять копця зіниці ясні й сонні;

Юр молитовно звів свої долоні,
В сильветах веж церковних біль завис,
Бо в місті пишному поломаний є кріс,
У місті Льва — забави вітрогонні. — —
(Сторона 29).

Наслідуванням Максима Рильського здається вбрана в форму сонета характеристика Байрона (вірш „Байрон“ на стор. 6); пригадуються „Ніцше“ й „Гайне“ зі збірки „Синя далечінь“. Може також підо впливом цього неоклясика попадається в Липи і клясичний дактилічний гексаметер:

Солодко є, як по довгій відчайній плавбі серед моря...
(стор. 7).

Не все гаразд і з мовою; занотуємо такі важніші прогріхи: *истота, искра, бойовиско*, шереги, із *левіх* шкір, *будь еси* (!) привітан і т. д.

Назагал збірочка уявляє з себе пестру мішанину, в якій правдиве чільне зерно не відділено від полови. Є в автора поетичний талант, навіть небуденний, але треба би йому дбайливіше ставитися до своїх творів і не виношених іще як слід — не пускати в печать.

Петро Коструба.

Олекса Кузьма. **Листопадові дні 1918 р.** З ілюстраціями і шкіцами. Львів 1931. Накладом автора. Сторін 443+1+4 ненум., 8⁰.

Ця, поважна вже своїм обємом, книга, це не спомини, але спроба історичного опрацювання українсько-польських боїв за Львів у падолисті 1918 року. Підчас коли поляки мають уже кілька поважних публікацій до історії цих змагань, ми мусіли досі вдоволятися лише поодинокими фрагментами, або чужими працями, що деякі випадки представляли невірно й назагал тенденційно. Цю прогалину старався автор заповнити, як це сам зазначує в передмові до своєї праці. На тому самому місці формулує сот. Кузьма своє становище: не ґльорифікувати своїх, ані тенденційно не старатися кидати тінь на противника. Він підходить до справи безпристрасно — вважаючи себе істориком, обовязаним до подавання чистої історичної правди.

Подавши коротко передісторію українського зриву в Галичині (сс. 7—55), автор розказує про переведення самого перевороту, себто про захоплення українцями влади. При цьому остаточно розвіває леґенду про те, що Австрія через своїх урядовців, а головно через руки намісника гр. Гуйна, добровільно передала владу в Галичині українцям. З представлення справи недвозначно видно, що останній намісник вчинив це щойно під примусом, після фактичного перебрання влади українським військом зі зброєю в руках і розорудження всіх частин б. австрійської залоги, що не зголосилися на службу Української Держави.

Далі переходить автор подрібно історію боїв за Львів, аж до остаточного залишення міста українськими частинами. Використано тут солідно всі важніші польські публікації, що відносяться до обговорюваної квестії, і, розуміється, також усе, що в нас було в тім напрямі зроблено. Незвичайно цінною робить книгу факт, що в ній використано документи української Начальної Команди, досі недоступні для загалу.

Є в цій історії багато моментів, з яких можемо бути горді, але — ніде правди діти — є й такі, за які ще нині мусимо червоніти. Також немиле враження викликує оповідання про безголовя в команді, якого наслідком була неодна невдача, неодне прогайнування нагоди, яка опісля не вернулася. Цих усіх моментів автор не старався закривати, але розказує про них, на основі правильної засади, що історія повинна вчити нас також про те, як не треба поступати, та чого слід вистерігатися.

Можна зробити цій праці деякі закиди; можна завважити, що часто-густо вона відбігає від теми, може занадто широко займаючися політичними подіями — хоч вони й мали вплив на вислід боєвої акції; що мапки не дуже старанно виконані (не позначено переважно назв вулиць, що доволі утруднює орієнтацію, не зазначено деяких важних точок, як прим. школи Сєнкевича), що навіть декотрі мають поважні похибки (прим. на шк. ч. 1 значна частина вулиці Кентшинського — від вул. Льва Сапіги аж геть поза вул. Рагози — означена як вул.

Шептицьких). Та всетаки мусимо признати, що як одиноке поважне й солідне історичне опрацювання львівських боїв, праця сот. Кузьми становить цінний вклад у нашу воєнно-історичну літературу, що здобув собі тривалу бібліографічну позицію в тій ділянці. Кожний, хто хоче серіозно познакомитися з історією наших визвольних змагань, мусить перестудіювати „Листопадові дні“ — а знайде в них дуже багато цікавого матеріялу й влучних помічень автора. Книжка написана хоч стисло, але цікаво — й читається одним духом, як найприємніша лєктура. *П. О. К.*

Гавриїл Костельник: **Світ як вічна школа** — фільософічні розважання. Львів 1931. 60 стр. мал. 8⁰.

Автор, знаний у нас як фільософ, письменник і поет, написав фільософічні розважання над питанням: Чим є світ Богом створений. Розважання поділені на 8 розділів.

I. розділ є вступом під заг. „Казка про світ“. Автор антропоморфічним способом представляє Бога, наче б Він роздумував над сотворенням світу й розважав ріжні думки, що Йому піддавали Його серце й розум. Хотячи вдоволити всі свої божеські думки, Бог рішив створити два світи: „один — вічний рай, другий — вічну школу“ й оба ті світи сполучив в один світ“ (стр. 4). Світ як „вічна школа“ є предметом фільософічних розважань автора.

В II розділі під заг. „Свобідна воля і світ“ виказує автор, що світ є створений доцільно, якраз на те, щоби наша воля могла бути свобідна й „приносити плоди“ (стр. 10). Тим пояснюється існування терпінь, відхилень, зломів і проблєм, бо, якщо б їх не було, пише автор, то „людська воля не мала би що тут робити, була би увязнена наче птичка у клітці. Значить, що в таких обставинах свобідна воля була би неможлива“ (стр. 8). Хотяй це твердження видається пересадне, бо свобідна воля може існувати й тоді, коли б не було терпінь, одначе ходить мабуть авторови про таку свободу волі „щоби могла приносити плоди“ (стр. 10), то значить, щоби могла мати заслуги. А в такому випадку світ мусить бути „школою“ зі всіми його хибами й недостачами та остаточними послідовностями творення добра або зла, а іменно приняття за правду, що „на другому світі, крім вічного блаженства є також вічні муки, пекло“ (стр. 6). Цеж очевидно, бо хто може ділати добре або зле, мусить поносити консеквенції такого ділання.

Дуже оригінально доказує автор, що людська воля є свобідна з того факту, „що одні мислителі твердять, що людська воля є свобідною, а другі, що вона є несвобідною, а це свідчить, що для людського розуму нема примусу так, чи інакше думати“ (стр. 5). В цьому розділі порушує також автор богословське питання про те, чи святі в небі „все знають“ (5 стр.). „Певна річ, що й перед ними стоять нерозвязані проблєми без кінця й міри“ — (стр. 5), відповідає автор — ба навіть приписує святим чесноту: „Будь вдоволений тим, що маєш“.

Тут треба завважити для усунення неясности або й гадки, наче б святі в небі не були вповні вдоволені й заспокоєні в своїх бажаннях, що у святих всі бажання є заспокоєні по мірі їх змоги, поємности. Це щось так, як пояснював катехит своїм учням прикладом, що з двох товаришів один заспокоїв свій голод 5 пирогами, а другий 10, а оба були вповні заспокоєні.

Хто читає цю книжку, легко запримічує, що автор кидає тут і там якусь думку, деколи у виді парадоксу або недоговореного вислову, а доповнення повного змісту гадки лишає Читачеви. Тому від читача вимагається більшої інтелігенції і вищого образування, щоби уникнути непорозуміння. Візьмім за приклад такий вислів про пекло на стр. 7: „Отже чи вічні муки осуджених на другому світі не є конечним доповненням блаженства святих після абсолютних вимог безконечности свобідної волі в сотворіннях?“

Дехто міг би розуміти, що святі не могли би бути блаженними без вічних мук осуджених так, що пекло могло би видаватися доповненням блаженства. Таке розуміння могло би піддати порівнання, що його автор наводить на 7 стр. Чиж можлива арія, яка складалась би тільки з одного звуку? Ріжність є сущною умовиною для краси; краса є сущною умовиною для щастя вищого стилю. А ріжність повстає через протилежність. Отже блаженство домагається своєї протилежности“.

Правдою однак є, що блаженство може існувати без пекла й воно само собою пекла не вимагає, а вимагає його свобідна воля у сотворіннях, яка може творити не тільки добро, але й моральне зло, а воно вимагає кари — отже в остаточній послідовности й пекла.

При читанні брошури треба памятати, що автор не тільки є фільософом, але й поетом, а поетичність його іноді виступає буйнійше ніж фільософічна стислість у вислові.

III-ий розділ посвячений розважанню „людської душі“. І для неї світ є так створений, щоби був „вічною школою“. Дуже гарно розвиває автор цю думку на 12 стр. отсими словами: „І створив Бог людську душу, щоби вона тужила за своїм Батьком, як добрі діти, коли вони на чужині, тужать за своїми родичами, й щоби вона виручувала нижчі сотворіння перед божим престолом: як проміні сонця, відбиваючись від землі, несуть її образ у безвісти світа, так людська душа несе у собі образ і голос мертвого земського каміння й води, зелених і цвітучих ростин і ріжномоделевих звірят, вандруючи по безмежности й шукаючи Бога, щоби Йому зложити поклін і податок від цілого світа. Поклін і податок — з доброї волі, з власного зрозуміння й самовизначення“. Думка про душу, що через свою самосвідомість обіймає цілу землю та її сполучує із всесвітом, наче „нерв усесвіта“, наче „вандрівник по безконечности“, що шукає початку й кінця буття — по безконечности в просторі, — в часі, в причинах, в числах, формах, можливостях“... (стр. 11), пред-

ставляє душу в її властивих діланнях, котрі свідчать, що вона є духом, створеним на образ і божу подобу.

Але й тут світ як „вічна школа“ має свої „соблазни“, як висловлюється автор, „свої проблєми, половичности, загадки, спокуси“ — „у якому мудрість поломана, неповна й якась непевна“ (13 стр.). Щоби видержати „іспит у вічній школі світа треба триматися віри, бо людина має з віри жити“ (13 стр.).

IV розділ обговорює боротьбу між вірою й невірою в школі світа. Найважнішою проблємою цього спору є питання про прапричину буття, чи вона „свята, чи ніякова“.

Автор виказує невмісність матеріялізму, що уважає праапричиною світа матерію — болото. Якщо праапричина є болотом, тоді треба би приняти, що всьо, що існує, є тільки „болотом“. А звідки, питає автор, взялось якесь „неболото“, звідки живе, звідки розум? „Ось покуса, проблєма, загадка у вічній школі світа“ (16 стр.).

Матеріялісти покликуються на теорію еволюції, якою хотіли би пояснити повстання світа, але влучно завважує автор, що теорія еволюції можлива лише „в середині світа, а не на його початку“ (19 стр.). Зрештою як могла менче досконала причина витворити досконаліший світ? А нераз бачимо, що з меншого витворюється більше, то це діється Божою силою Творця, котрий се обдумав і про се подбав.

Визнавці „болота й беззаконня“ покликуються також на науку та її досліди. Однак і тут запримічує автор, що „поступ науки утвердив й до безконечности поширив якраз основи святої віри: чудо життя й чудо премудрих законів“ (стр. 20). Мимо того люди даються ловити на „болото“, як мухи на леп. А чому? Автор дуже влучно пояснює, що світ є „вічною школою“, в якій треба вироблятися. Ось його слова:

„Така людська доля, що природа, згідно з фактом свобідної людської волі, полишає нас недокінченими, й ми самі мгємо дотворити собі надбудову душі й життя на основі нашої віри. Твоя віра дає спеціяльну вартість цілому світови й тобі — й твоїм дітям і твоїм сусідам і цілим народам: вартість, норми для життя, права й обовязки, надії й мрії для щастя... А для людей не можуть бути важнійшими якісь інші речі, як власне ті загальні й всеобіймаючі форми життя. Тому між людьми йде вічна боротьба о ті форми — релігійна боротьба“ (стр. 22). А що не всі доходять до зрозуміння правди, як не всі учні в школі доходять до пізнання й розуміння науки, автор пояснює тим, що до пізнання вищої правди треба „розумових інтуїцій, святих, ніжних і ясновидючих, які нам природа сама з себе дає“ (21 стр.).

Про інтуїції говорить ще автор ширше в VII розділі під заг. „Біле світло дня“ і у фейлєтоні „Діла“ з дня 2. вересня 1931 під заг. „Становище християнської фільософії“. При обговорюванні семого розділу застановимося й над цим поглядом автора.

В V розділі розважає автор „добро й зло“ у світі як вічній школі, де „зло само накидується, а добро треба здобувати“

Автор аналізує паралєльно поняття добра й зла й доказує, що там, де є лад, там є добро, а де панує нелад, там є зло. На стр. 23. читаємо знамените порівнання ладу з неладом, а це йому служить до опреділення зла, що воно „се не конкретне єство, тільки процес: Коли низше єство займає місце вищого, коли менший лад займає місце більшого ладу, коли лад переходить в нелад. А добро є і конкретним єством і процесом. Кожде єство є добре, бо воно є виразом ладу, розуму й праці“ (24 стр.).

„А світ так сотворений, щоби людина вчилася пізнавати в ньому добро й зло, висше й низше, буття й небуття. Система світа се система всяких катеґорій добра й всяких катеґорій зла. Се неначе райське дерево пізнання добра й зла (стр. 27).

Пізнання ладу в світі веде нас до пізнання премудрости Творця, що обдумав ріжні моделі всякої всячини.

Існування однак у світі не тільки добра, але й зла, є доцільне. Зло на те, щоби з ним боротися. А боротьба зі злом се „духовий огонь“ — символ людського духового творення. Життя, щоби остоялося, мусить безупинно бути активним, бо добро треба здобувати, а зло само накидується. Ось, чиж світ не вічна школа?

Матеріялісти не признають як причину ладу мудрого Творця, а покликуються й тут на еволюцію. Автор запримічує, що еволюцією управляють внутрішні, скриті, дивні мотори Божого пляну, а не чисто зовнішні, механічні причини.

VI розділ має заголовок: „Спокуси“. В йому автор виказує, що в світі, макрокосмосі, як у вічній школі, є два типи законів: закони, що ведуть до будови й життя і закони, що ведуть до руїни й смерти.

Те саме діється в мікрокосмосі, в людській душі: „Є психіка пристрастей, се психіка неладу, розкладу, зла й психіка совісти — се психіка ладу, будовання, добра“ (32 стр.).

Наслідком того світ є так створений, „що він сам зі себе вводить нас у всякі спокуси, а людина має видержати іспит, а Христос велить нам молитися, щоби ті спокуси не стали для нас за тяжким іспитом“ (тамже).

Тимчасом бачимо, що люди не розуміють світа як школи життя, йдуть широким шляхом за своїми пристрастями, піддаючися своїм покусам, не оглядаючись нінащо й гинуть. І на жаль таке життя уважає новочасний дух вершком мудрости й фільософії. „Етика блудного сина затріюмфувала й доводить блудних синів на чабанів чужих свиней“ (35 стр.).

Правдивий шлях, що веде до життя — це вузький шлях, що увязнює спокуси й всі сили зводить до єдности, як совість і розум кажуть, як вічність домагається.

VII розділ містить розважання над нашою свідомістю у „вічній школі світа“. Автор розріжняє двояку свідомість: „нормальну“, „звичайну“, „невтральну“, „сіру“, „буденну“ й „пробуджену“, „інтуїтивну“! Першу свідомість порівнує до білого світла дня, до простору, до здоровля. Вона „свідома світа, що перед нею, од-

наче несвідома своїх глибин (36 стр.). Вона невтральна як біле світло дня „що його тяжко відріжнити, його самого не видно, а видно тільки предмети“ (35 стр.). Т. зв. „нормальна“ свідомість „нівелює все, що в нашім життю велике, глибоке, чарівне“ (39 стр.). Вона подібна до білого світла дня „що замикає світ перед нами, бо своєю яснІстю засліплює нас, і не бачимо зоряного неба, яке відкриває нам нічна темрява. З безмежного світа біле світло дня робить малий світ, наш світ і з дивного, чудесного й таємного світа робить звичайний світ“ (37 стр.).

„Звичайна“, „буденна“ свідомість — це наче „скручена лямпа, що тільки блимає, вулькан, що тільки ледви-ледви димиться, зеро на термометрі наших психічних переживань“ (39 стр.).

Автор порівнує цю „буденну“ свідомість також до простору, бо простір — це невтральне єство, що всі річі поміщує в собі, а укриває своє єство.

Здоровля рівнож служить авторові до освітлення значіння, яке він дає першій свідомости, бо ця свідомість несвідома самої себе, несвідома „чуда життя“ (41 ст.) як здоровля не дає нам відчувати „ні одної кісточки в нашому тілі, ні одного мязня, ні одного нерва“ (36 стр.). Ця свідомість така „буденна“, що для неї нема ніякої доцільности, нема розуму, нема містицизму — реальними є тільки сухі „феномени“ — щось-ніщо. „Молох будня все пожирає“. „Замість дивного божого світа існує для неї лише матерія — болото, а життя — се злобний жарт“ (42 стр.).

Другу свідомість зове він „інтуїтивною“, „пробудженою“ і порівнує її до поетичного натхнення. „Пробуджена свідомість — се не чуття, але ціла душа зі своїм розумом і чуттям, одначе в стані повного пробудження.

Як лямпа, котра світить повним світлом, як мікроскоп, котрий правди духа побільшає, щоби їх можна спостерегти. Се радіо, що схоплює музику неба“ (43 і 44 стр.).

Для яснішого розуміння цеї другої свідомости автор подає слідуючий примір: „Кожний пастух знає, що таке „гарне“, „смішне“, „добре“, одначе не вміє сих понять заналізувати — а фільософи ломлять собі над тим голову“ (45 стр.).

Хто читає цей розділ, легко може посудити автора, що пропагує „бергзонізм“.

Бергзон заперечує наче б розумове думання було здібне до пізнання дійсности, але що воно можливе лише через „інтуїцію“. Лише інтуїція достарчує нам нового пізнання, а не розум, яким не доходимо до пізнання ні світа, ні духа.

Підставу до посуджування автора у бергзонізмі дають також його слова у згаданім фейлєтоні „Діла“ з 2. вересня ц. р. Ось вони: „Первісне у нашому пізнанні не те, що наш „розум“ каже, „не наше критичне розуміння“, але просте виджения, яке нам сама наша природа накидає (інтуїції)“.

Виглядає, що автор приймає інтуїціонізм Бергзона й уважає, що інтуїції випливають не з розуму, а самої природи й є „почуттями яви“ (26 стр.).

Але так не є, бо автор виразно твердить, що обі свідомости випливають з одного й того самого розуму. Ось його слова: „Не маємо двох розумів, як не маємо двох родів очей. Але як очи найсильніші в простолінійнім видженню, а в скіснім слабші, так розум найсильніший у своїх інтуїціях“ (45 стр.). А у фейлєтоні: „Адже й наше „розуміння“ виростає з тих елєментів та процесів, які нам дає наша природа сама зі себе. Основні поняття нашого розуму є інтуїтивні (як нпр. ява, дійсність, річ), а ними розум схоплює більше, ніж він спроможний аналітично розібрати“. А в нашій брошурі на стр. 45: „В інтуїційних схопленнях працює головно природа нашого розуму, а в аналізі працює головно наше „я“ — себто наша індвідуальність, наша субєктивність. Тут мабуть автор зачислює до інтуїтивного пізнання також наглядне пізнання.

На тій підставі автор поясняє противенство між наукою, а вірою — релігією. Він застерігається, що між ними немає противенства, коли під наукою розуміємо тільки відкриті правди, бо й віра має за предмет правди, а одна правда не може суперечити другій.

Під наукою він розуміє таку науку „позитивну“, що старається всьо довести до „буденної, плиткої свідомости“, а релігія родиться з інтуїтивного пізнання світа, з глибокої яви, з пробудження духа.

Наука не вияснює нам цілого буття, не доходить до дна, а має претенсію, щоби люди вірили, що вона подає „всеобіймаючий погляд на світ“.

В науці лише матерія й її комбінації, в релігії Бог і його безконечні експресії й деференціяції. В науці „ніщо“ і „механізм“; в релігії „велика тайна“ і „містицизм“.

„Наука веде до збагачення нашого аналітичного пізнання, та зате веде до зубожіння інтуїтивних засобів нашої душі. Токсини науки (позитивізу) вбивають ядро душі“ (47 стр.)

„Наш вік при своїй секуляризованій культурі має порожну душу, а його внутрішне життя марне й зігниле. Коли вода випарує зі ставу, лишає по собі смердяче болото“ (тамже). Людство без релігії сохне як листя в осени.

І тут автор представляє світ як „вічну школу“, що переходить через призму нашої свідомости. Як хочемо пізнати перли правди, то треба кидатися в глибину моря — в дивне море розбудженої свідомости.

Ще кілька завваг до VII. розділу.

Уважаємо, що автор не ужив влучної термінольогії на означення подвійної у нас свідомости.

Прикметникам „нормальний“, „звичайний“ протиставляться прикметники „анормальний“ або „наднормальний“, „незвичайний“ або „надзвичайний“. З того випливало би, що інтуїтивна свідомість є „анормальна“, „незвичайна“. А тимчасом одна й друга свідомість є нормальна й звичайна й ними, ріжним вправді способом, доходимо до пізнання найвищих метафізичних правд. Є зві-

сно, що навіть найнижчі верстви необразовані легко орієнтуються в деяких правдах, нпр. про існування Бога й позагробового життя.

Автор рівнож не зовсім стисло ідентифікує інтуїтивне пізнання з пізнанням наглядних правд.

Також і протиставлення одної й другої свідомости уважаємо за пересадне. Прецінь одна й друга свідомість випливає з одного джерела, а іменно з розуму. Вправді інтуїтивним способом лекше доходимо до метафізичних понять як дискурзійним аналітичним, але й цей спосіб не є виключений до пізнання правди, хотяй іноді трудніший з огляду на нашу індивідуальність.

В VIII розділі подає автор 5 образків з „вічної школи“.

В першім образку під заг. „Від розуму до розуму“ виказує, що природа ділає на спосіб свідомости й думання і що миляться ті люди, котрі зводять розумні твори природи на нерозум, на „припадок“.

В другім образку під заг. „Зложе в природі“ розважає автор ріжні відхилення в природі, недокінчення, недотягнення і виказує, що вони свідчать, що Бог не є силою механічною, а свобідною й розумною.

В третім образку під заг. „Форми природи“ виказує, що в природі панує естетика, яка вимагає до пояснення її внутрішних сил доцільно ділаючої природи.

В четвертім образку під заг. „Контрасти“ виказує автор, що світ є системою контрастів. Завданням нашого життя у світі як у „вічній школі“ не датися звести привидам буденної свідомости, а всі контрасти звести в єдність, як ті, що грають на ріжних струнах, виводять одну, складну арію.

В пятім образку під заг. „Найвища синтеза“ автор заключає з факту, що в світі є і контрасти й плянова єдність, що матеріяльний світ не вичерпує цілої повні буття. „Крім сього світа, що складається з контрастів, мусить ще існувати божеська єдність, яка є для матеріяльного світа надрядною“ (58 стр.).

„Світ є створений як вічна школа, щоби людина шукала Бога й оставала йому вірною при всіх і всяких загадках світа, іспитах, соблазнях і досадах“ (тамже).

В брошурі, якої зміст ми старалися проаналізувати, найдуть інтелігентні читачі чимало предмету до розважання. Хотяй теми є фільософічні, але представлені з поетичним полетом так, що читачі найдуть там „utile cum dulci“.

о. М. К.

D. Doroschenko. **Das deutsche Recht in der Ukraine.** „Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte“. Band V (N.S.—I), Heft 4. Berlin 1931. Сс. 502—520.

Проф. Д. Дорошенко є безперечно одним з найбільше заслужених сучасних дослідників українознавства. Досить згадати такі його праці, як „Коротка історія України“, „Словянський світ“, „Огляд української історіографії“, „Ілюстрована історія України 1917—1923 р.“, нариси про Костомарова й Куліша та ін. його

твори. Але трапляється часом, що й визначний та заслужений дослідник пускає у світ не зовсім досконалу річ. Так сталося цим разом зі статтею проф. Дорошенка про німецьке право на Україні. Тема дуже цікава, до неї і багато джерел і літератури. Та вже самий обєм статті проф. Дорошенка (19 неповних сторінок малої вісімки) є очевидно замалий для належного зясування цієї дуже складної теми. І направду шан. автор не освітлив належно й всебічно обраної теми. Література питання йому лишилася мало відома. Навіть деяких цінних українських праць, виданих останніми роками ВУАН у Києві, він не використав. Єсть у цій статті проф. Дорошенка й деякі дивні блуди, наприклад польських правників, котрі писали польською мовою, називає він чомусь німецькими правниками. Загалом, питання про німецьке право на Україні в цій статті не розглянуте належно, й на цю тему повинні б українські історики права написати ширшу та докладнішу працю.

Leopolitanus.

Прим. Ред. Поміщуючи цю оцінку, подану фаховим істориком права, Редакція „Дзвонів" вважає її дещо за острою. Попри деякі недостач нарису проф. Дорошенка, треба всетаки признати його цінним здобутком науки, бо поперше, це є досі не тільки перший, але і єдиний з а г а л ь н и й нарис про розвиток німецького (головно маґдебурзького) права на Україні, в якому освітлюється з а г а л ь н и й образ його розвитку; подруге ж, він причинюється до популяризації серед західно-европейських наукових кругів, відомостей з обсягу історії укр. права, на Заході майже незнаної.

Księga Pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama. Tom I. Z portretem prof. Abrahama, 16 rycinami w tekscie i 4 rycinami na 2 tablicach. We Lwowie. 1930. Str. VII + 483, 25 × 19. — Tom II. We Lwowie, 1931. Str. 453, 25 × 19.

Отсей великий двохтомовий збірник заслуговує на особливу нашу увагу не тільки тому, що він присвячений вшануванню 40-ліття професорської діяльности великого ученого-львовянина Володислава Абрагама, праці котрого відограли значну ролю в нашій церковній історіографії, але й тому, що в цім збірнику знаходимо низку розвідок, присвячених спеціяльно нашій історії й зокрема історії Галичини. Серед цих розвідок передовсім належить згадати високоцінні, джерельні нариси проф. П. Домбковського „Szkice średniowieczne" (том I, стор. 141—179) з історії земель Саноцької та галицької; особливий інтерес має нарис про Ц е р к в у в Галицькій землі в XV ст.; в інших нарисах проф. Домбковський пише про відносини королевої Софії до Саноцької землі, котру вона обняла по смерті Володислава-Ягайла (1434) й „держала" до своєї смерти (1461 р.), далі про річку Дністер у Галицькій землі, про характер цієї землі, про зносини Галицької землі з ін. землями, про відношення до неї польських королів, котрі — як каже Вп. Автор — уникали й начебто не любили Галича, цієї давньої столиці князів руських; далі — про участь Галицької землі у війнах, про Чехів у Гал. землі, про лат. архіеп. львівського Яна Одровонжа, про освіту в Гал. землі, назви осад і топографічні поняття. Деякі з тих нарисів, хоч не-

величкі розміром, мають просто таки велику наукову вартість і читаються зі значною цікавістю. (Докладніша рецензія наша на цю розвідку має появитися в „Богословії").

Дуже цікава й цінна також невелика стаття Олександра Чоловського „Z dziejów Chmielniczyzny na Podkarpaciu" (том II. стор. 387—400). Тему цю вже давніше порушував пок. Ст. Томашівський у своїй вельми цінній розвідці „Народні рухи в Гал. Русі 1648 р." (Л. 1898), котра, по словах О. Чоловськото, „принесла багато цінних причинків, але не вичерпала предмету" й котрій понадто закидує О. Ч-ий певну тенденційність. Як нам доводилося вже зазначати на іншому місці, праці Ст. Томашівського, попри велику їх наукову вартість, дійсно, далеко не завжди були свобідні від деякої тенденційности. Так прим. і в розвідці про народні рухи в Галичині в 1648 р., як рівнож і в виданім Т-им IV томі. „Жерел до іст. України-Руси" (де уміщені історичні матеріяли, дотичні цієї теми), Т-ий, без сумніву, свідомо проминув деякі дуже характеристичні документи, нпр. про незвичайно вороже відношення зреволюціонізованого населення Підкарпаття до Василіян у 1648 р., руйнування василіянських монастирів і т. п. Стаття Чоловського якраз вносить важні доповнення й поправки до розвідки Т-го. Та на жаль і Ч-ий не лишився зовсім безстороннім у своїй розвідці. Позатим одначе його статтю всетаки треба признати цінним внеском в науку.

Вповні науковий характер має більш фахова джерельна розвідка о. Петра Калви „Działalność kościelna Katarzyny Wapowskiej w ziemi Sanockiej" (т. II, стор. 309—364), котра — по заміру Автора — має бути причинком до історії організації латин. Церкви в Гал. Русі, а рівночасно має кинути світло на взаємини між латинською й „руською" Церквою в переломовій добі підготувань до Берестейської Унії. Для істориків Галичини, для істориків Церкви й Церковного устрою розвідка о. Калви має чималий інтерес.

Невеличку фахову історично-правничу статейку подав у збірнику Северин Вислоух: »Powiat« w Statucie Litewskim 1529 г. oraz w spisie wojska litewskiega 1528 г." (том II, стор. 253—261).

Рівнож фахово науковий характер має коротенька історично-правнича праця молодого ще віком ученого-львовянина Войтіха Гейноша „Fragmenty „juris ruthenici" na Rusi Czerwonej pod koniec średniowiecza" (том II, стор. 279—295). Розвідка ця становить доповнення до цінної праці Автора „Jus Ruthenicale". Признаючи безсумнівну вартість праць В. Гейноша, ми одначе ні в якому разі не можемо погодитися з деякими його загальними твердженнями, нпр. про „первісний" характер давнього руського права. Думаємо, навіть що дальші наукові досліди над давнім руським правом змусять молодого ученого змінити свій погляд.

В кожному разі, всі пять згаданих праць належать до правдиво **н а у к о в и х** студій і становлять помітний вклад в історію

Галичини. Зовсім іншого характеру є стаття Станислава Пташицького „Stosunek dawnych władz polskich do cerkwi ruskiej (том I, стор. 455—470). Це не наукова розвідка, а якийсь сутополітичний памфлєт, в якім автор довільно й тенденційно оперує кількома історичними документами, іґноруючи сотки інших протилежного змісту, як рівнож і висліди дотеперішніх наукових дослідів, як українських та російських, так навіть і польських учених. Просто дивно, що Редакція цього збірника, в склад котрої входило кілька дуже визначних львівських учених на чолі з професорами Бальцером і Домбковським помістила цю статтю в збірнику. Шануючи поважний вік та давніші заслуги (головно в ділянці виданих історичних матеріялів) автора цієї нещасливої статті, здержуємося від докладнішої оцінки.

З уміщених в збірнику праць, котрі лише почасти мають відношення до нашої історії, окремо належить згадати цінну розвідку невтомного дослідника історії церковного устрою в словянських землях, австрійського ученого професора Університету в Ґраці Г.Ф.Шміда„Die Entstehung des kirchlichen Zehntrechts auf slavischen Boden", (том II, ст. 23—46), на котру звертаємо увагу наших істориків Церкви, каноністів та істориків права.

На особливу увагу наших істориків та й всіх, хто цікавиться історією, заслуговує праця львівського ученого проф. Фр. Буяка „Mowa Jana z Ludziska do króla Kazimierza Jagiellończyka у г. 1477 i zagadnienie niewoli w Polsce ówczesnej" (т. II, с. 217 —233), в якій проф. Буяк порушує дуже важливе, але й сильно спірне питання про існування невільництва в польській державі. Більшість дослідників гадає, що справжнього невільництва в Польщі не було; хіба що — на думку декого з дослідників — існувало воно якийсь час у Галичині. Навпаки, деякі учені — особливо проф. Домбковський і тепер проф. Буяк доводять, що невільництво було поширене колись по всій польській державі.

Серед інших праць збірника звертаємо увагу на отсі :Осв.Бальцера „Uwagi o kształtach państw pierwotnej Słowiańszczyzny zachodniej", Гн. Чуми „Sprawiedliwość w dziedzinie skarbowej", Едв. Дубановича „Wzmocnienie władzy wykonawczej", Льва Гальбана „Znaczenie nieznajomości prawa w kanonistyce", о. Ст. Шидельського „Kilka uwag przeciw przecenianiu wpływów perskich na eschatologję żydowską i chrześcijańską", А. Клавка „L'ètude de la racine juive de l'Eglise", Ант. Деринга „O podstawach mocy obowiązującej prawa narodów, Мавр. Алеганда „Małżeństwo kapłanów u Żydów", о. Ант. Шиманського „Zakon przygrodzony". Сі праці мають більш загальний інтерес, а деякі з них становлять і чималий вклад в науку. Праця проф. Л. Гальбана, (до речи цікава не тільки для фахівця, не вважаючи на її „суто-фаховий" наголовок) мала вже й практичний вплив (її засади переведено почасти в новім, приготованім до впровадження в життя польськім законі). Інші праці збірника (всіх їх

— 40) мають уже більш спеціяльне значіння й торкаються переважно історії права, історії Церкви та церк. устрою й ріжних ділянок правничої науки. Окремо ще треба згадати старанно складений спис наукових праць проф. Абрагама, котрому присвячений збірник. Спис уложив Др. Ів. Адамус. Цілий збірник має безперечно велику наукову вартість з виїмком статті „Stosunek dawnych władz polskich do cerkwi ruskiej", а для нас спеціяльно інтересний низкою розвідок, звязаних з нашою історією.

В. Заїкин.

D. Tschiežewsky. **Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph.** *„Der russische Gedanke"*, 1929, I. стор. 163 — 176.

— Skovoroda—Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius. *„Zeitschrift für slavische Philologie"*, 1928, VII, 1—2, стор. 1 — 33.

— Сковорода и нѣмецкая мистика. *„Научные труды Русскаго Народнаго Университета въ Прагѣ"*, 1929, том II, стор. 283 — 301.

— Философія Г. С. Сковороды. *„Путь"* (Париж), 1929, XIX, стор. 23 — 56.

— Григорій Сковорода. „Нариси з історії філософії на Україні (Прага, 1931, вид. Укр. Громад. Фонду, стор. 176,8^{0}) стор. 35 — 63.

Філософічна метода Сковороди. „Збірник на пош. К. Студ.", Львів, 1930, т. I, стор. 145 — 171.

Сковорода це, без сумніву, найбільш інтересна й найбільше своєрідна, оригінальна постать в історії української культури. Як слушно висловився один з дослідників його фільософії, в усій українській культурі Сковорода це майже єдиний письменник (в широкому розумінні цього слова), якого творчість може мати „загально-світовий інтерес і загально-світове значіння". Всі інші наші письменники, — казав той самий дослідник, — не виключаючи навіть найбільших наших поетів та культурних діячів — Шевченка, Костомарова, Франка та Л. Українки, в найліпшому разі мали або могли мати чи можуть мати більше значіння й інтерес лише для Словянщини або для Сх. Европи; натомість творчість і сама особа Сковороди не можуть не бути цікаві, не можуть не „імпонувати" всім, хто цікавиться історією релігійно-фільософічних шукань. Імя Сковороди повинно увійти в історію культури, повинно бути знане не тільки еліті, але й дещо ширшим кругам світової інтелігенції.

Та, розуміється, щоб це побажання сповнилось, необхідно передовсім нам самим перестудіювати й пізнати Сковороду (бо нині не тільки загал нашої інтелігенції, але часом навіть самі ті, що нібито „студіюють" Сковороду й в кожнім разі пишуть про нього, в дійсності Сковороди гаразд не знають); по друге, нам необхідно познайомити зі Сковородою та його ідеями й творами закордонний культурний світ. В однім і в другім напрямі зроблено досі дуже мало. Правда, вже і в перодвоєнних часах про Сковороду писано чимало; але дійсно значну вартість з-посеред

усієї передвоєнної літератури про Сковороду виявляють лише дуже цінний життєпис його, писаний його учнем Ковалінським, та гарна розвідка В. Ерна, що вийшла у світ майже на передодні світової війни. По війні, в звязку з пробудженням української наукової творчости в національному напрямі, виявилося нібито й більше зацікавлення Сковородою. Та наслідки того зацікавлення поки що невеликі. Поза кількома переважно невеличкими нарисами про Сковороду) Андрія Ковалівського, П. Пелеха, Вікт. Петрова, Дм. Чижевського) повоєнні писання про Сковороду не дають нам нічого нового. Ще гірше стоїть справа з „популяризацією“ ідей і творів Сковороди „в широкому світі“[1]) На зах.-европейських мовах про Сковороду написано аж надто мало: по-французьки, здається, окрім коротесеньких статейок А. Ковалівського, немає зовсім нічого; по-німецьки трохи більше: спроба ширшої розвідки Олянчина (на жаль, не вважаючи на пильні старання й великий труд, покладенний Др. Олянчином при її писанні, не дуже вдатна [2]), короткі нариси загально про Сковороду — проф. Гаазе й проф. Мірчука і наконець згадані вгорі дві невеликі, але дуже цінні розвідки проф. Чижевського, — отсе, здається, і все помітніше, що появилося на нім. мові останніми часами про Сковороду.[3])

Нариси Чижевського в найновійшій літературі про Сковороду займають визначне місце. На сторінках „Дзвонів“ ми, розуміється, можемо зазначити лише деякі з провідних думок, висловлених у працях Чижевського про Сковороду. Чи не найбільшою заслугою Чижевського треба признати освітлення думок Сковороди про матерію, світ і Бога, зокрема думок Сковороди про „відсутність початку світу в часі“? Як відомо, ця наука Сковороди про „початок світу“, подібно, як і деякі інші „темні“ (неясні) місця служили підставою до часто повторюваних тверджень про „єретичність фільософії Сковороди (від такого погляду не був вільний навіть такий поважний дослідник історії укр. фільософії, як Г. Шпет). Та Чижевський, порівнюючи науку Скворoди про „відсутність початку світу в часі з цілком подібними міркуваннями Анг. Силезія й св. Августина („світ утворений (Богом) не в часі, але разом з часом“), виявив справжній сенс поглядів Сковороди і показав, що між погля-

---

[1])Добрий перегляд новішої літератури про Сковороду в німецькій мові подав В. Залозецький в „Зап. ЧСВВ,“ т. III, вип. 3—4, стор. 614—623; але не узгляднив у цім перегляді зазначених вгорі німецьких нарисів Дм. Чижевського (котрі, здається, вийшли вже у світ після написання огляду Дра З-го. Порів. нашу рецензію на цей огляд Дра З-го.

[2])Порів. обережну й обєктивну оцінку цієї праці Олянчина в цитованім огляді Дра Залозецького в „Зап. ЧСВВ.“ (Ще гостріше оцінює її проф. Чижевський).

[3])В „Нарисах з історії філософії на Україні“ проф. Д. Чижевський заповів вихід у світ у ближчому часі ще одної своєї праці про Сковороду на нім. мові: „Skovoroda Dichter-Denker-Mystiker“. Праця мала вийти у Празі в 1931 р. в розмірі коло 100 стор. Книжки цієї нам бачити ще не довелося; і на жаль напевно не знаємо навіть, чи вона вже вийшла з друку, чи може ще вийде лише в кінці року.

дами Сковороди й поглядами св. Августина й деяких інших Отців Церкви на початок світу нема суттєвої ріжниці, що Сковорода, так. чином, не увійшов тут у конфлікт з „ортодоксальним християнським поглядом“. Дуже добре вдалося також Дм. Чижевському освітлити погляди Сковороди на існуванання двох природ у світі.—Божественної й матеріяльної та на взаємовідносини між ними. Чимало зробив Ч. і для зясування питання про джерела світогляду Сковороди. Осибливо цінні його порівння світогляду Сковороди з німецькою містикою. З другого боку, продовжуючи в цьому відношенні студії, розпочаті вже пок. академіком Сумцовим і розвинуті далі дослідниками, перебуваючими на Вел. Україні, Чижевський підносить звязок Сковороди з його українськими попередниками, з Києво-Могилянською Академією і т. д. Рівночасно прояснює Чижевський також питання про вплив Отців Церкви та античних фільософів (головно неоплятонців) на Сковороду, виказуючи, в чім саме відбивався їх вплив. Цінні теж зауваження Ч-го про звязок символіки Сковороди з тогочасною західною „емблєматикою“.

Взагалі, Чижевський багато причинюється для освітлення символіки Сковороди, опертої й на Св. Письмі, й на античній, переважно неоплятонічній фільософії й на українській „народній“ поезії. Властиво, всякі студії над світоглядом Сковороди без докладного зясування його символіки лишаються, що найменше, дуже непевними; бо вся фільософія Сковороди викладена не в стислих наукових термінах, але в ріжноманітних і змінливих поетичних образах і символах, в „витовмаченні“ яких у Сковороди Чижевський дошукується певної „методи.“ Ця „метода“, Сковороди, як створджує Ч-ий, якнайближче споріднена з „діялектичною методою античности й є ніби її символічним втіленням. Дуже цікавий зазначенний Чижевським факт, що основний методичний принцип Сковороди — „символ колового руху“, як рівнож і антитеза, до якої так радо звертався Сковорода, скоро по його смерті (хоч, розуміється, без усякого його впливу) знайшли собі місце в найбільших фільософічних системах XIX. ст. — у Фіхтого, Шелінга й Гегеля.

Цінні, накінець сторінки, написані Ч-им про етику Сковороди, яка займала в його фільософії безперечно центральне й найважніше місце; зокрема заслуговує на увагу коротенький начерк про елєменти „фільософії серця“ у Сковороди, так характеристичні майже для всіх найбільших та найоригінальніших наших мислителів.

Взагалі, праці Ч-го про Сковороду становлять безперечно дуже значний крок наперед у дослідах над світоглядом нашого великого мислителя. Але рівночасно кидається у вічі й певна прогалина у цих працях Ч-го, а саме неузглядненння розвитку світогляду Сковороди. Це тим помітніша прогалина, що деякі (найліпші) дослідники фіольософії Сковороди дещо в цім напрямі вже зробили, головно В. Ерн і Андрій Ковалівський (останній нпр. добре зясував розвиток та зміни в етичних поглядах Сковороди).

В. Заїкин.

В. Залозецький. **Сковорода в освітленню новійшої німецької літератури.** „Записки Чина Св. Василія Вел.“, том III, вип. 3—4. Львів—Жовква, 1930. Стор. 614—623.

В цім дуже добре й обєктивно написанім огляді новішої німецької літератури про Сковороду проф. др. В. Залозецький розглядає три праці про Сковороду, що недавно появилися на німецькій мові: 1) проф. дра Фелікса Гаазе — „Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skovoroda“ (надрук. в „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven“. N. F. Band IV, Heft 1, 1928, стор. 21—42), проф. Др. Івана Мірчука — „H. S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des XVIII Jahrh.“ („Zeitschrift für slav. Philologie“, Band V, 1—2, 1928[1]) і Дра Домета Олянчина — „Hryhorij Skovoroda, der ukrainische Philosoph des XVIII Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt“ (вид. в серії „Osteuropäische Forschungen, Neue Volge“, Band II).

Коротко розглянувши два перші невеликі нариси, Др. Залозецький головну увагу звертає на ширшу розвідку Дра Олянчина, котра, як відомо, викликала дуже гостру оцінку з боку як українських, так і чужих критиків (особливо гостро скритикував її найліпший знавець історії укр. фільософії проф. Дм. Чижевський). Проф. З—ий старається критикувати, по можливості, лагідно й обережно і вказує, поруч з дійсно разячими недостачами праці Олянчина, також і деякі позитивні риси його праці, в котру (це треба признати) молодий дослідник вклав багато сумлінного труду, енергії й сил, як рівнож і щирого патріотизму (що часами навіть переходить у нього, на жаль, у гіпертрофований шовінізм).

Та, високо оцінюючи огляд Дра Залозецького, мусимо вказати й деякі його недостачі. Передовсім, кидається у вічі неузгляднення двох дуже цінних німецьких розвідок про Сковороду проф. Дм. Чижевського: „Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph“ („Der russische Gedanke“, 1929, I, ст. 163—176) і „Skovoroda-Studien, I: Skovoroda und Angelus Silesius“ („Zeitschr. f. slav. Philologie“, 1928, VII, 1—2, стор. 1—33; порів.: нашу рецензію про ці нариси). Відсутність згадки про ці нариси треба пояснити, мабуть, тим, що Др. З—ий правдоподібно написав свій огляд перед виходом їх у світ. Але й в такому випадку їх можна було б узглядднити бодай у примітці, бо ж т. III, в. 3—4 „Записок ЧСВВ“, де надруковано огляд Дра З—го, вийшов щойно в 2-ій пол. 1930 р.; а без узгляднення нарисів проф. Ч—го (котрі становлять найцінніше з усього досі виданого про Сковороду на зах.-европ. мовах) огляд проф. Залозецького тратить дуже багато.

Далі, в огляді Др. Залозецького зустрічаємо деякі твердження, з котрими трудно або й неможливо погодитися; так,

---

[1]) Про цей нарис проф. Мірчука, як рівнож і про інші його праці з історії укр. фільософії, маємо надію незабаром подати спеціяльну рецензію.

прим. Др. З—ий пише про особливий „вроджений Сковороді гієрархизм в соціольогічних питаннях“, „відчування громадської гієрархії“, що „зближує Сковороду до Зах. Европи“ і т. п., — твердження не дуже ясні й що найменше не доказані. Далі, Др. З—ий твердить, начебто „джерелом містицизму Сковороди є сх.-християнська та *византійська* містика“ (підчеркн. наше); на жаль, Др. З. не вказує, які саме византійські містики й чим саме вплинули на Сковороду; ми ж, при всьому нашому старанні не змогли знайти у творчості Сковороди слідів специфічно-византійських впливів, лише виразні впливи старо-східно-християнські, яких розуміється не можна ототожнювати з впливами византійськими. Не вповні погоджуємося й з загальною характеристикою духового розвитку „Заходу“ і „Сходу“, поданою Др. З—им.

Торкаючись питання про суспільність усієї фільософічної творчости Сковороди та про еволюцію його поглядів, порушені мною в ст.: „Нові праці про українського релігійного мислителя Сковороду“ („Ἐλπίς“, II, 1927). Др. Залозецький пробує довести, що ціла фільософічна творчість Сковороди таки творить певний суцільний світогляд й що в поглядах Сковороди є лише мнимі „суперечности“, які „не противляться ідеалістично-духовному характерові... фільософії Сковороди“.

Докладне вияснення цього питання на цім місці, розуміється, неможливе: для цього потрібна була б ціла спеціяльна монографія. Тому обмежуся лиш зазначенням, що деякі суперечності, вже не „мнимі“ чи „ілюзоричні“, але дійсні й безсумнівні, цілком ясно виявив у етичних поглядах Сковороди Андрій Ковалівський у своїй розвідці про розвиток етичних поглядів Сковороди. Зрештою, й сам Др. Залозецький признає, що „Сковорода переживав еволюцію поглядів“, як переживали її й взагалі мало не всі найвизначніші фільософи людства (згадаймо хочби досить радикальну еволюцію суспільної фільософії Плятона, або еволюцію фільософії Канта, не кажучи вже про „еволюції“ Шелінга і т. п.).

Але самий перегляд розвідок про Сковороду зроблений Др. Залозецьким добре й обєктивно — й можна б хіба побажати, щоб ВШан. Учений подав тепер новий ширший перегляд літератури про Сковороду — як чужомовної, так і української, з узглядненням найновіших розвідок.

В. Заїкин.

Проф. Дмитро Дорошенко. **Ілюстрована історія України 1917—1923 рр.** Том II: Українська Гетьманська Держава 1918 р. Накладом Д-ра Осипа Цюпки. Ужгород, 1930. Стор. 424 + LXXXVI, 8° (велик.); ілюстрацій 46. Ціна — $2^1/_4$ америк. доляра.

Ця праця заслуженого українського історика й визначного державного діяча заслуговує на найбільшу увагу широких кругів нашого громадянства, яко перша й єдина спроба науково-обєк-

тивного огляду найновішої історії України[1]). Спроба ця Авторові в значній мірі вдалася. Не вважаючи на те, що Автор сам брав безпосередню й дуже визначну участь в громадськім і державнім життю України 1917 — 1923 рр., він зумів зберегти переважно достатну міру історичної безсторонности. Рівночасно з тим, Автор не обмежився відомостями про саме тільки політичне життя (як то робить більшість наших мемуаристів та „істориків“ України 1917—1923 рр.), але дав суцільний огляд життя України в 1918 р., освітливши всі сторони громадського, державного, господарчого й культурного життя. — Лише розділ, присвячений церковним справам на Україні в 1917—18 рр., вийшов дещо слабший від інших, а навіть до певної міри тенденційний (це пояснюється тим, що Автор, не почуваючи себе знавцем церковних справ, розділ цей написав на підставі не зовсім відповідних і досить тенденційних джерел, а саме — головним чином на підставі нарисів Олександра Лотоцького та Вас. Біднова).

Можна б ще закинути Вп. Авторові може й гарне у своїм замірі, але шкідливе для історичної правди, бажання злагіднити деякі темні риси в тогочаснім укр. громадськім житті України, зокрема в діяльності українських лівих партій, які (в союзі з більшовиками!) валили Гетьманську Державу в 1918 р.) і в той спосіб підготували загибіль Української Держави та окупацію В. України москалями. Деякі факти, особливо компромітуючі так званих УНР-івських діячів, Автор просто обминає мовчанкою, нпр. справу переговорів Кубані про зєдинення з В. Україною, розбитих УНР-івцями[2]), як і деякі помилкові кроки гетьм. уряду.

Позатим, здається, не можна зробити ніякого поважного закиду праці проф. Дм. Дорошенка, й треба признати, що в ці-

---

[1]) Всі попередні спроби ніби історичних оглядів недавньої минувшини України це або необроблені збірки матеріялів, як прим. „Літопис“ Доценка, або щось середнє між публіцистикою та мемуарами („Відродження Нації“ Винниченка, в значній мірі також „Нова Україна“ Саліковського і т. д.). На всіх цих творах дуже сильно відбиваються особисті погляди й почуття авторів і часто історичну правду жертвується задля політичнопартійних тенденцій; особливо це відноситься до „Відродження Нації“ В. Винниченка.

[2]) Перебіг цих подій був такий. Незадовго перед повстанням проти Гетьмана, кубанські делеґати в Києві порушили справу зєдинення Кубанської Держави з Гетьманською Україною. Зєдинення це було б незвичайно корисним для Гетьманської України, котра під той час сливе зовсім не мала війська; тим часом, Кубань мала знамениту армію, дисципліновану й одушевлену козацькими традиціями. Якби ця кубанська армія була в роспорядженні гетьманського уряду, повстання проти нього українських лівих партій (в союзі з більшовиками) було б неможливе, та неможливий був і той майже нездержуваний похід більшовиків на Україну, який почали вони по скиненні Гетьмана і який кінець кінцем привів до загибелі укр. державности на всіх укр. землях. — Коли кубанці порушили справу про негайне зєдинення, українські „УНР-івські діячі просили їх заждати, поки вони повалять Гетьмана, та зєднатися з Вел. Україною, коли на її чолі стоятиме демократичний, „національний“ уряд. Кубанці далися переконати їм. Тим часом сталися події, які зєдинення унеможливили і привели й Вел. Україну й Кубань до московського ярма (див. докладніше в моїй ст.: „Кубанська катастрофа“ — „Н. Зоря“, 1929. ч. 81).

лому се книжка дуже цінна й вельми корисна. Вона спростовує багато „забобонів“ і невірних відомостей, поширених серед укр. громадянства і дає в загальному досить яскравий образ недавнього минулого України.

Це один із небагатьох творів нашої найновішої історичної науки, якими ми поправді можемо пишатися; а серед історичних творів, виданих поза межами Вел. України, це мабуть чи не найцінніший, після праць Вяч. Липинського. Подібної науково-історичної праці про недавню минувшину свого краю не мають ані росіяни (хоч взагалі сучасна рос. історична наука, розуміється, багатша від нашої) ані поляки.

Можна тільки в кінці висловити бажання, щоби Вп. Автор скоріше зміг видати інші томи своєї високоцінної праці.

В. Миропільський.

„Кріза родини“. Під таким наголовком (Die Kriese der Familie) містить статтю в журналі „Hochland“ (4 ст. за 1930/31) Др. Гайнріх Лехтапе. Стаття на стільки цікава, що варто її бодай коротко зреферувати.

Соціяльна установа, якою є родина, — каже Др. Г. Л. — тратила по дорозі історії багато своїх первісних прикмет, доки з патріярхальної великородини не лишилася новітня мала родина. Розвиток малої родини дійшов до зеніту і від якої сотні— пятьдесятки літ почав упадати, а нині родина переживає тяжку крізу.

Др. Л. вичисляє головні функції давної родини, які погубилися або зовсім зниділи. Зовсім ослаблена економічна функція родини: з продукційної громади, якою колись була родина (що все сама собі продукувала), зробилася через поступ техніки консумційна сімя. Ослабла, а подекуди відпала коммензальність (спільне стосування) родини, головно в місті, — а далі також нидіє спільнота маєтку, бо вся спадщина нині зіндивідуалізована.

Захитана біольогічна функція родини („однодитинна“ система!) і то так у зубожілих краях Европи (Франція, Німеччина), як і в багатій Америці, а це доказує, що не убожество, ані не багацтво є причиною того явища.

Упадає культурно-виховуюча функція родини. Нині перебрали садки, захоронки і школи майже все виховання дитини в свої руки; держава занадто присвоює собі права на виховання, що доводить і до спротиву родичів, хоча й більшість родин нині не може сама виховувати дітей.

Занаділа охоронна функція родини, ту функцію перебрала суспільність (згл. держава), як така, через те й заникла родинна солідарність і привязаність.

Не існує майже розривкова функція родини, бо це перебрали публичні імпрези (кіна, спорт!), а це також відчужує членів родини.

Кріза родини стане нам ще яснішою, коли глянемо на неї, як на соціяльний звязок між її членами й подумаємо, де головна причина занику того звязку.

Основною рисою нинішної доби є індивідуалізм. Особлива увага на свободу одиниці спричинює те, що кожний (і кожна!) застерігає собі в подружжу свободу свого „я“ і свободу, вийти з того „товариства“, якщо воно його буде надто мучити або вязати. Пропадають ще не такі давні огляди на рід, походження і майно та на згоду близької і дальшої родини: подружжа це нині договір тільки між двоїма вільними особами, це індивідуальне подружжа (замісць давного патріярхального або семі-патріярхального з 19 століття). До такої індивідуальности й взагалі нетісного звязку подружої пари причинюється ще й еманципація жінки, її здібність самостійного прожитку і праця поза домом — рівнобіжно з мужем. Це діскваліфікує жінку взагалі, як матір, як дружину, як господиню, — в такій родині є повний заник усіх природних функцій родини. Це карикатура родини.

З індивідуалізмом тісно звязана нервовість і неспокій нинішної людини, а це також фатальне для родинного життя. Змагання до нового, жажда зміни, досвідчень та ризика, ці прикмети, які на всіх ділянках опанували модерну людину, відносно подружжа-родини виявляються в зрості розводів: 1913 рік у Німеччині дав 16.657 розводів, а 1927 рік 34.207!

Не меншою причиною розкладу родини є урбанізація. Люди тягнуть щораз більше до міста, а в місті є всі умови для тих установ, які перебирають на себе економічно-продукційну, комензальну, охоронну, виховуючу, розривкову й інші функції родини. Тут можливе також анонімне життя, „подвійне“ життя — що не можливе на селі — і тому в місті більше розводів і взагалі життя родини більше захитане, як на селі.

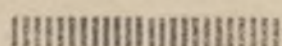
Але за найглибшу причину родинно-подружої крізи уважає Др. Лєхтапе раціоналістично-механістичну основу новітньої цивілізації. Раціоналізм усуває всі ірраціональні — чуттєві мотиви й явища, а тому й дістається до тої найбільше ірраціональної установи, якою є родинне життя, — обявляється тут він найбільше в нарушенню найважнішої соціяльної функції родини: біольогічної.

Але на щастя — каже Др. Лєхтапе — ще далеко до того, аби той раціоналістично-механічний рак зовсім зарядив і розложив найважнішу функцію родини. В дійсності — та нинішня родина ще властиво є сто літ назаді за всею господаркою світа — і це її ратунок. Якщо би родина поступала рівночасно з технічною цивілізацією, то нині мала би зовсім інший вигляд, — а так вона всеж таки ще досить ірраціональна, і хоча є тенденції до її змеханізовання, але вони ще не зачіпили ядра родини. За те бачимо й тенденцію повстати проти занадто змеханізованої цивілізації, а тим самим і проти раціоналізації родини. І є надія,

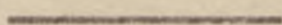
що ця реакція у відношенню до родини дійде до того, що на місце ослаблених або відпавших інших функцій родини — без яких родина ще може вижити — лишиться одинока ірраціональна і то зміцнена звязь, яка втримає родину для її найважнішої функції: біольогічної, продовження людства. Ще тільки одна функція тісно звязана з тою, а то: виховуюча. Тому для вдержання родини не вільно нарушити двох родинних цінностей: біольогічної і виховуючої. Це важне для законодавців.

Автор схоплює з родинного життя ті явища, котрі вказують на ослаблення його звязи. Безперечно, що ріжні чинники, як економічні, так і культурні і політичні мають взагалі додатній або відємний вплив на родинне життя. Однак родинним ядром управляє природний закон, що його автор зачисляє до ірраціоналізму. Цей природний закон, освячений христіянським законом, зберігає родину від цілковитої дегенерації та жадає уздоровлення суспільних відносин для доцільного функціонування родинного життя.

Санкція цього закону є невмолима і горе тій суспільности, що його нарушує.

Редакція повідомляє, що Комунікат в ч. 6-тім (стр. 431-432), поміщений на просьбу частини співробітників нашого журналу. Одначе згідно з ухвалою Редакційної Колєгії на майбутнє комунікати політичного характеру не будуть поміщувані.

Видає Видавн. Кооп. „МЕТА“. Відвіч. ред. ПЕТРО ІСАЇВ.

АДР. РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ: ЛЬВІВ, КІЛІНСЬКОГО Ч. 3/II. ТЕЛ. 94-56.

ВІДБИТО В ДРУКАРНІ „БІБЛЬОС“, ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА 7. ТЕЛ. 14-78